

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН**

**2024 ЖЫЛГА
КАРАТА**

**ЖЫЛДЫК
БАЯНДАМАСЫ**

Мазмуну:

КИРИШ СӨЗ.....	3
2024-ЖЫЛ ИЧИНДЕ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫК МЫЙЗАМДУУЛУКТУН АБАЛЫ ЖӨНҮНДӨ КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТТУН МААЛЫМАТЫ.....	4
1. Конституциялык сотко келип түшкөн кайрылууларга кыскача сереп.....	5
2. Конституциялык соттун 2024-жылы кабыл алынган чечимдерине сереп.....	7
3. Конституциялык соттун чечимдеринин аткарылышына сереп.....	48
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТТУН ИШИНИН АЧЫКТЫГЫ ЖАНА АЙКЫНДУУЛУГУ.....	53
Расмий сайты.....	53
Конституциялык соттун Жарчысы.....	54
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТ ТАРАБЫНАН КОНСТИТУЦИЯЛЫК БААЛУУЛУКТАРДЫ ЖАЙЫЛТУУ.....	54
Конституциялык соттун улуттук өнөктөштөр менен өз ара аракеттенүүсү.....	54
Коомчулук менен байланышы.....	63
Конституциялык соттун судьяларынын мейман лекциялары.....	63
Конституционализм мектептери.....	65
Ачык эшиктер күнү.....	66
Студенттер арасында сынак.....	69
ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК.....	70
Конституциялык соттун судьялары жана аппарат кызматкерлери катышкан эл аралык иш-чаралар.....	70
АКЫРКЫ СӨЗ.....	80

КИРИШ СӨЗ

Конституциялык көзөмөл укуктук мамлекеттин архитектурасынын фундаменталдуу түзүүчүсү жана мыйзамдын үстөмдүгүн камсыз кылуунун негизги элементтеринин бири болуп саналат. Анын доктриналык мааниси укук тутумунун ырааттуулугун жана туруктуулугун камсыз кылууда, ченемдик укуктук актылардын өлкөнүн негизги мыйзамы – Конституция менен кагылышуусун болтурбоодо турат.

Конституциялык көзөмөлдүн маңызы укуктук ченемдерди формалдуу талдоонун чегинен чыгат. Бул демократия, адилеттүүлүк, укуктук ишенимдүүлүк жана адам укуктарын коргоо сыяктуу конституциялык баалуулуктарды бекемдеген институционалдык механизм. Конституциялык көзөмөл Конституцияны чечмелеп гана тим болбостон, өзгөрүп жаткан коомдук шарттарга жана мезгилдин чакырыктарына ылайыкташып, анын динамикалык колдонулушунун кепили болуп саналат.

Конституциялык көзөмөл укуктук алдын ала айтууга, мыйзамды урматтоо маданиятынын калыптанышына өбөлгө түзөт, мамлекеттик институттарга коомчулуктун ишенимин бекемдейт.

Коом үчүн конституциялык контролдоо органынын иши мамлекеттик бийлик системасында инсандын укуктарынын үстөмдүгүнүн принцибин жүзөгө ашырууну камсыз кылуу менен укуктарды жана эркиндиктерди коргоо контекстинде доктриналык мааниге ээ, бул демократиялык түзүлүштүн негизи болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун (мындан ары – Конституциялык сот) ушул Жылдык баяндамасы 4 главадан турат, алар органдын отчеттук мезгилдеги жетишкендиктерин, чакырыктарын жана ишинин жыйынтыктарын чагылдырат, мында практикалык маалыматтардын жыйындысы гана эмес, конституциялык көзөмөлдүн өнүгүү динамикасынын аналитикалык түшүнүгү да чагылдырылат. Баяндама укуктук маданиятты бекемдөөгө жана мамлекеттин жарандар менен өз ара аракеттенүүсүнө көмөктөшүүгө умтулуп, юрист-адистерге гана эмес, бүтүндөй коомго багытталган.

Биз Конституциянын жана анын негизги принциптеринин корголушун камсыз кылган, коомдук кызыкчылыктарга кызмат кылып, укуктук мамлекеттин туруктуу өнүгүшүн камсыз кылган конституциялык көзөмөл анын бөлүнгүс куралы болуп кала берерине ишенебиз.

«2024-ЖЫЛЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫК МЫЙЗАМДУУЛУКТУН АБАЛЫ ЖӨНҮНДӨ» КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН МААЛЫМАТЫ

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту (мындан ары – Конституциялык сот) конституциялык түзүлүштүн негиздерин, адамдын жана жарандын негизги укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын үстөмдүгүн жана түздөн-түз колдонулушун камсыз кылуу максатында конституциялык сот өндүрүшү аркылуу конституциялык контролду жүзөгө ашыруучу сот бийлигинин жогорку органы (мындан ары – Конституция) болуп саналат.

Конституциялык сот кандай болбосун бийликке көз карандысыз жана Конституцияга гана баш иет.

Конституциялык сот так аныкталган ыйгарым укуктарга ээ жана өз ишин Конституциянын жоболоруна, «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» конституциялык Мыйзамына жана Конституциялык соттун Регламентине ылайык жүзөгө ашырат.

Конституциялык сот өндүрүшкө кабыл алынган кайрылууларды кароонун жыйынтыгы боюнча чечимдерди жана корутундуларды чыгарат, алар жарыяланган учурдан тартып мыйзамдуу күчүнө кирет. Алар биротоло болуп саналат, даттанууга жатпайт, бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

Конституциялык соттун актыны конституциялык эмес деп таануу жөнүндө чечиминин юридикалык күчүн ошол эле актыны кайталап кабыл алуу менен жоюуга болбойт. Конституциялык соттун чечими түздөн-түз күчүнө кирет жана башка мамлекеттик органдар жана кызмат адамдары тарабынан ырастоону талап кылбайт.

Конституциялык соттун кароосунун предмети болуп калган мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын ченемдери анын чечимине ылайык келтирилгенге чейин Конституция жана Конституциялык соттун ченемдик мүнөзгө ээ чечиминин өзү түздөн-түз колдонулат.

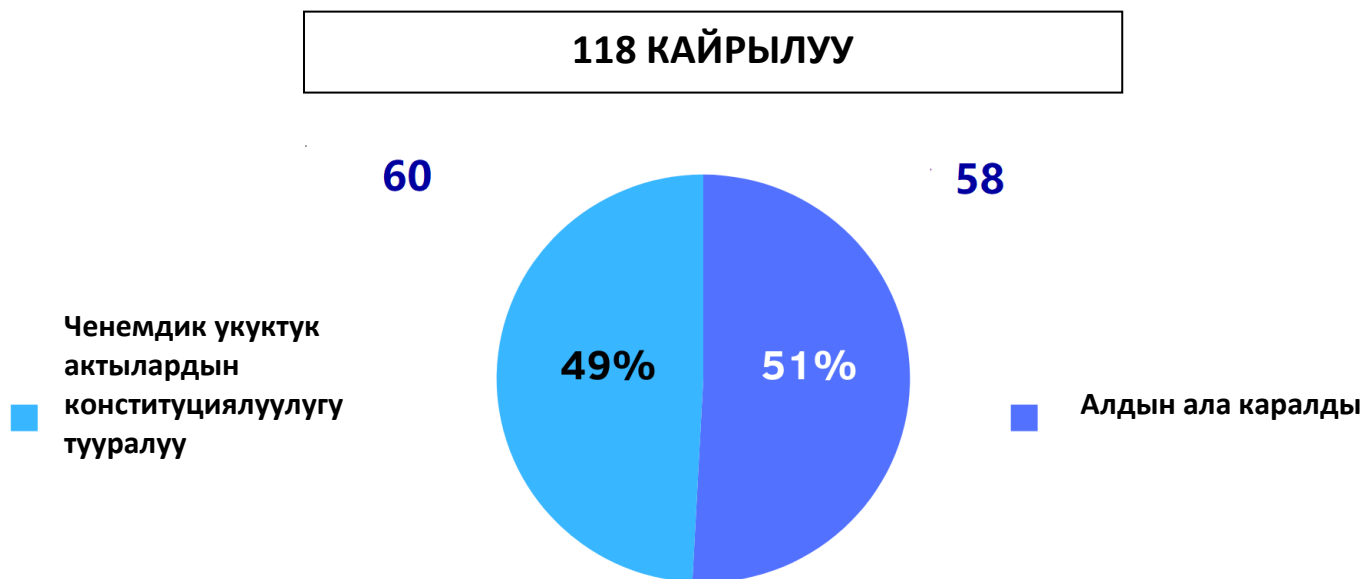
Конституциялык соттун чечимдери жана корутундулары мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, «Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында», ошондой эле Конституциялык соттун расмий сайтында жарыяланат.

Конституциялык мыйзамдуулукту камсыз кылууда Конституциялык соттун актыларын аткаруу тартиби маанилүү роль ойнойт. Ал «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» конституциялык Мыйзамы, «Ченемдик укуктук актылар жөнүндө» жана «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө» мыйзамдары менен аныкталат.

«Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» конституциялык Мыйзамга ылайык Конституциялык сот жыл сайын өзү кабыл алган актылардын аткарылышын талдап, коомчулукка маалымдоо үчүн жарыялайт.

1. 2024-жылы Конституциялык сотко келип түшкөн кайрылуулардын кыскача сереби

2024-жылы Конституциялык сотко 118 кайрылуу келип түшкөн, анын ичинен 60 кайрылуу ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун текшерүүгө, Конституцияны расмий чечмелөөгө жана Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүүнүн долбоорлоруна корутунду берүүгө байланышкан маселелерге түздөн-түз тиешелүү.

Ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугу боюнча кайрылуулардын жалпы санынан:

- 81,67% жеке жактардан түшкөн кайрылуулар (49);
- 5% - мамлекеттик органдардан (3);
- 6,67% - юридикалык жактардан (4);
- 6,67% - судьялар (4).

Ошол эле учурда 12 кайрылуу боюнча (21,67%) судьялар коллегиясынын өндүрүшкө кабыл алуу жөнүндө аныктамалары кабыл алынган, ал эми 48 (78,33%) боюнча өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартылган.

Ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө кайрылуулар

Белгилей кетсек, Конституциялык сотко санариптик форматтагы кайрылуулар келип түшө баштады, бул конституциялык сот өндүрүшүндө жаңы технологияларды колдонууга позитивдүү жардам болууда. Алсак, ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугуна байланыштуу кайрылуулардын жалпы санынын ичинен мамлекеттик органдардан үч кайрылуу кагаз алып жүрүүчүдө да, электрондук документ жүгүртүү системасы (ЭДС) аркылуу да кайталап берилген.

Мындан тышкары, жарандардын алдын ала тартибинде каралган кайрылуулары санариптик форматта келип түшүүдө. Мындай 58 кайрылуунун үчөө «Түндүк» системасы аркылуу берилген.

Даттанууларды өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуунун негиздеринин бири болуп алардын формаларынын жана мазмунунун «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 3-бөлүгүнүн 1-пунктунун талаптарына ылайык келбегендиги саналат (22 учур).

11 кайрылуу боюнча судьялар коллегиясы аларда козголгон маселелер Конституциялык сотко караштуу эместигине байланыштуу өндүрүшкө кабыл алуудан баш тарткан; 8 кайрылуу боюнча – кайталап кайрылууда талашылып жаткан ченемдик укуктук актыга тиешелүү жаңы жүйөлөрдүн жана аргументтердин жоктугуна байланыштуу, 4 кайрылуу боюнча – кайрылууда көрсөтүлгөн маселелердин конституциялуулугу мурда конституциялык көзөмөл органы тарабынан текшерилгендигине жана анын күчүндөгү актыларынын бар экендигине байланыштуу; 2 кайрылуу тиешеси жок субъекттен келгендигине байланыштуу; 1 кайрылуу боюнча – кайрылууда конституциялуулугу талашылган актыны жокко чыгарууга же күчүн жоготууга байланыштуу баш тартылган.

Көрсөтүлгөн мезгилде келип түшкөн кайрылууларда кайрылуулардын субъекттери көбүнчө Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (8), Жарандык процесстик кодексин (7), Административдик-процесстик кодексин (3) жана Кылмыш-жаза кодексинин (7) ар кандай ченемдери талашылган.

Отчеттук мезгилде Конституциялык сот 11 чечим, ошондой эле 14 токтом кабыл алган.

2. Конституциялык соттун 2024-жылы кабыл алган чечимдерине сереп

2.1. Конституциялык сот 2024-жылдын 17-январындагы Чечими менен «Кыргыз Республикасынын кинематографиясын мамлекеттик колдоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын «ушул Мыйзамдын 6-беренесинде каралган учурлардан тышкары» деген сөздөр менен баяндалган 5-беренесинин 2-бөлүгүнүн ченемдик жобосун жана 6-беренесин Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесинин 2-бөлүгүнө, 32-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 33-беренесинин 1-бөлүгүнө, 48-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 63-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.

Конституциялык сот Конституциянын ченемдерин сактоо менен өз чечимдеринде өз пикирин билдирүү эркиндигине, сөз жана басма сөз эркиндигине мамлекет тарабынан куугунтукка кабылуудан коркпостон, эркин ой жүгүртүү жана сөз менен өз оюн эркин билдирүүнүн бирдиктүү жана ажырагыс укугу катары каралышы керектигин бир нече жолу белгилеген.

Ошол эле учурда Конституциялык сот учурда өз пикирин эркин билдирүү жеке баарлашуунун кеңири таралган каражаттарынын бирине айланганын эске албай кое албайт. Эгерде мурда жеке пикир көбүнчө инсандын белгилүү бир чөйрөсүнүн талкуусунун предмети болсо, бүгүнкү күндө санариптик маалымат чөйрөсүндө ар кандай пикир коомдук мүнөзгө ээ болуп, коомдук аң-сезимдин жаңы генезисинин себеби болуп калышы мүмкүн, ал башка адамдардын абалына гана эмес, бүтүндөй коомго да оң да, кыйратуучу да таасирин тийгизиши мүмкүн.

Мындай кырдаалда ар бир адамдын өз пикирин жоопкерчиликтүү жана Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана мыйзамдарында белгиленген башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин бузбай тургандай деңгээлде билдирүүсү тууралуу конституциялык талаптар өзгөчө мааниге ээ болот. Бул демократиялык мамлекетте инсандын укуктары жана эркиндиктери, ошондой эле анын коомдогу жоопкерчиликтүү жүрүм-туруму сыяктуу конституциялык баалуулуктардын ортосундагы тең салмактуулукту сактоо ишинде олуттуу мааниге ээ.

Бул укуктук позиция эл аралык укуктун ченемдерине үндөш келет.

Конституцияга ылайык, Кыргыз Республикасында цензурага жол берилбейт. Бирок, ар бир демократиялык укуктук мамлекет өлкөнүн ички жана тышкы коопсуздугун, мамлекеттик жана саясий түзүлүштүн туруктуулугун, ар бир адамдын жана бүткүл коомдун укуктарын, эркиндиктерин жана кызыкчылыктарын сактоону камсыз кыла турган баалуулук координаттарынын, тыюу салуулардын жана чектөөлөрдүн системасына муктаж.

Алсак, Кыргыз Республикасында өсүп келе жаткан муунду коргоо максатында Кыргыз Республикасынын элинин моралдык жана адеп-ахлактык баалуулуктарына, коомдук аң-сезимине карама-каршы келген иш-чаралар мыйзам менен чектелиши мүмкүн. Чектелүүгө жаткан иш-чаралардын тизмеси жана жеткиликтүүлүгү жана жайылтылуусу чектелген маалыматтардын тизмеси мыйзам менен белгиленет.

Жогорудагы конституциялык жоболорду ишке ашырууда «Кыргыз Республикасынын кинематографиясын мамлекеттик колдоо жөнүндө» Мыйзамдын

5-беренесинин 2-бөлүгүндө аталган Мыйзамдын 6-беренесинде каралгандан башка учурларда аудиовизуалдык чыгармаларга цензурага жол берилбей тургандыгы белгиленген.

Өз кезегинде бул Мыйзамдын 6-беренесинде фильмдин концепциясы азыркы конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө, мамлекеттин эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн бузууга; согушту, зордук-зомбулукту жана ырайымсыздыкты пропагандалоого; улуттук, этностук, расалык, социалдык, диний кастыкты козутууга; улуттук же катмарлык артыкчылыктуулукка, сабырсыздыкка чакырбашы керектиги белгиленген. Фильмге порнографиялык мазмундагы көрүнүштөрдү киргизүүгө жол берилбейт.

Келтирилген конституциялык жоболор жана алардын аталган Мыйзамда ишке ашырылышы кинематографиялык продуктылар коомго жана анын ар бир мүчөсүнө өзгөчө таасирин тийгизип, көп муундардын калыптануу процессине таасир этүүчү жалпы адамзаттык жана маданий баалуулуктарды калыптандыруунун маанилүү фактору болуп санала тургандыгы менен шартталган.

Андыктан, инсандын адеп-ахлактык жана рухий саламаттыгы үчүн жарандык жоопкерчиликти күчөтүү багытында коомдун өнүгүшүнө кинематографиянын олуттуу таасирин эске алуу менен, деструктивдүү көз караштарды жайылтпоо жана жактырбоо боюнча алдын алуучу чараларды киргизүү жана таасир этүүнүн бул куралын жеке өнүгүүнүн кызыкчылыгы үчүн гана, анын ичинде сөз жана ой эркиндигин жол берилген чектөө саясатынын жардамы менен гана эмес, ошондой эле өсүп келе жаткан муундун критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү аркылуу киргизүү зарылчылыгы келип чыгат.

Ошентип, айтылган конституциялык жоболор өз жыйындысында мамлекеттен сөз эркиндигин жана адамдын эркин өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнү талап кылат, бул каралган тыюу салууларды бузгандыгы үчүн жоопкерчиликтин ар кандай формалары, ошондой эле алардын алдын алуу механизмдери бар болгон комплекстүү укуктук механизмдин иштөө шартында гана мүмкүн.

Башкача айтканда, мамлекет укук бузууларды жасоонун алдын алуу боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү, анткени каралып жаткан учурда талашылып жаткан ченемдерде каралган тыюу салууларды бузгандыгы үчүн мыйзамда белгиленген жоопкерчиликтин келип чыгышы мүмкүн болуучу кесепеттердин масштабын камтый албайт. Ушуну эске алуу менен мамлекет зыяндуу кесепеттердин келип чыгышын алдын алуу боюнча чараларды камтыган ченемдерди мыйзамдык деңгээлде киргизүүгө милдеттүү.

Ошондой эле, мындай чараларды киргизүү зарылдыгы Конституциядан жана аталган Мыйзамдан гана эмес, ошондой эле Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелеринен келип чыккандыгын белгилей кетүү керек, аларды ишке ашырууда улуттук мыйзам чыгаруучу ар кандай мыйзамдарга учурдагы конституциялык түзүлүштү күч менен кулатууга же өзгөртүүгө, Кыргыз Республикасынын жана башка кандай гана болбосун мамлекеттин эгемендүүлүгүн жана аймактык бүтүндүгүн бузууга чакырык жасоого, согушту, зомбулукту жана ырайымсыздыкты, улуттук, диний өзгөчөлүктү, башка элдерге жана улуттарга карата сабырсыздыкты пропагандалоого, ошондой эле порнографиялык материалдарды

(«Массалык маалымат каражаттары жөнүндө», «Жарнама жөнүндө» мыйзамдар ж.б.) жайылтууга тыюу салууну караган бир катар ченемдерди киргизген.

Конституциялык сот каралып жаткан кырдаалда инсандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыгында сөз эркиндиги менен бул эркиндикти чектөөнүн ортосундагы тең салмактуулукту сактоо чоң мааниге ээ экенин белгилейт.

Жогоруда көрсөтүлгөн тең салмактуулукту түзүү үчүн Конституциянын өзүндө жазылган адам укуктарынын жана эркиндиктеринин чектерин жетекчиликке алуу зарыл. Бул адамдын массалык маалыматты эркин издөө, алуу, берүү, өндүрүү жана таратуу укуктарын ишке ашыруунун тыюу салууларда, милдеттерде жана жоопкерчилик чараларында билдирилген чектеринин болушу маанилүү конституциялык баалуулуктарды коргоо зарылчылыгы менен алдын ала аныкталган. Алсак, Конституцияда адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын саламаттыгы менен адеп-ахлагын сактоо, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында Конституция жана мыйзамдар менен чектелиши мүмкүн экендиги белгиленген. Киргизилип жаткан чектөөлөр көрсөтүлгөн максаттарга өлчөмдөш болушу керек.

Конституциялык сот мындай чектөөнүн максаты – зыяндуу жана кооптуу, андыктан кубаттоого тийиш эмес делген бул же тигил чыгарманы басып чыгарууга жол бербөө жана инсандын, коомдун жана мамлекеттин коопсуздугун камсыз кылуунун каражаты катары түшүнүү керектигин белгилейт.

Жогоруда баяндалгандардын контекстинде, аудиовизуалдык чыгармаларды жаратуу учурларында орун алышы мүмкүн болгон, эгерде алардын мазмуну моралдык тыюуларды да, колдонуудагы конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө, мамлекеттин эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн бузууга; согушту, зордук-зомбулукту жана ырайымсыздыкты пропагандалоого; улуттук, этностук, расалык, социалдык, диний кастыкты козутууга; улуттук же катмардык өзгөчөлүккө, сабырсыздыкка мүмкүн болуучу чакырыктарды болтурбоого багытталган тыюуларды да этибарга албоо менен байланыштуу болсо, талашылып жаткан ченемдердин колдонулушу улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын саламаттыгы менен адеп-ахлагын сактоо, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жөнүндө конституциялык талаптар менен шартталган.

Киргизилген чектөөлөр идеологиялык же субмаданияттык багытка ээ эмес, бүдөмүк жана түшүнүксүз формулировкаларды камтыбайт, тескерисинче, так чектери жана жөнгө салуунун белгилүү ыкмаларына ээ экендигин эске алып, Конституциялык сот талашылып жаткан ченемдик жоболордун жана ченемдердин мазмунун цензура катары эмес, сөз эркиндигин жол берилген жана өлчөмдөш чектөө катары карайт.

Ошол эле учурда кинематографиядагы чыгармачылыктын эркиндиги тууралуу талашылып жаткан ченемде мыйзам чыгаруучу тарабынан ченем жаратуу техникасынын көз карашынан алганда бир ченемдик жобого маңызы боюнча эки түрдүү болгон укуктук категорияны – цензурага тыюу салуу жана Конституция менен жол берилген чектөөлөрдү мыйзамда конституциялык көрсөтмөнү жол берилгис кеңейтүү жана бул чектөөлөргө цензуранын ажырагыс элементинин окшоштугун берүү аркылуу бул чектөөлөрдү киргизүү менен билдирилген туура эмес формулировкага жол бергендигин белгилей кетүү керек. Белгиленген укуктук

категориялар келип чыгуу табияты боюнча да, максаттары жана ишке ашыруу механизмдери боюнча да бири-биринен таптакыр айырмаланат.

Бирок Конституциялык сот талашылып жаткан ченемдик жобонун жана ченемдин укуктук колдонулушу Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган ой жүгүртүүнүн эркиндигине укукту, өз пикирин билдирүү укугун, сөз жана басма сөз эркиндигине, ошондой эле көркөм жана чыгармачылыктын башка түрлөрүнө эркиндикке укукту бузууга юридикалык өбөлгөлөрдү түзбөйт деп эсептейт жана тиешелүү түрдө талашылып жаткан ченемдик жобону жана ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп табуу үчүн негиздерди тапкан жок.

2.2. Конституциялык сот 2024-жылдын 31-январындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 432-беренесин Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 58-беренесинин 4-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.

Мыйзамдуулук режими, укуктук аныктыктын жана коомдун жашоо-турмушунун бардык чөйрөлөрүнө таасир этүү менен, инсандын укукка карата сый, позитивдүү жана баалоочулук мамилесинен көрүнгөн коомдук мамилелердин иреттүүлүгүн чагылдырат. Демек, мыйзамдуулук жана туруктуу укуктук тартип принциби – бул укуктук мамлекет менен инсандын өз ара байланышын, теңчилик, адилеттүүлүк жана жалпы укук идеяларын коомго жайылтылышын шарттаган жана коомдун андан ары өнүгүшүнүн негиздерин жана ар бир адамдын бакубаттыгын калыптандыруучу фундаменталдуу линия болуп саналат.

Укуктук тартипти жана мыйзамдуулук режимин күтүүнүн колдо бар бардык механизмдеринин ичинен эң башкы орунду сот тарабынан гана жүзөгө ашырылуучу сот адилеттиги ээлейт. Судьянын токтомунда талаптагыдай жүйөлөштүрүлгөн мыйзамдуу жана негиздүү өкүм мыйзамдуулукту жана укук тартибин бекемдөөгө, кылмыштардын алдын алууга жана жоюуга, жарандарды анын аймагында колдонулган мыйзамдарды кыйшаюусуз аткаруу жана социалдык жатакананын эрежелерин урматтоо духунда тарбиялоого көмөктөшүүчү эң маанилүү укуктук каражаттардын бири болуп саналат.

Жазык сот өндүрүшүнүн маңызы кимдир-бирөөнүн Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде тыюу салынган коомдук коркунучтуу жосун жасагандыгынын бардык фактыларына карата аларды аныктоо, анын кесепеттерин жоюу жана күнөөлүүгө өлчөмдөш жаза дайындоо аркылуу мамлекеттин чара көрүүсү болуп саналат.

Мында жазанын негизги максаты жазык мыйзамдарын колдонуу механизмдин иштөөсүнүн натыйжасы катары жабырлануучулардын укуктарын коргоо, өлчөмдөш жазалоо жана кылмыштын кесепеттерин жоюу аркылуу социалдык адилеттүүлүктү калыбына келтирүү болуп саналат.

Ошону менен бирге, жазаны жабырлануучуга карата социалдык адилеттүүлүктү калыбына келтирүү катары гана кароого болбойт. Ал өзүнө юридикалык жоопкерчилик системасынын маани-маңызын түзүүчү компоненти жана жазанын сөзсүздүгү, туруктуу мыйзамдуулук жана өлкөдө укук тартиби жөнүндө

коомдук аң-сезимди бекемдөөнүн зарыл шарты катары кылмыштын оордугуна жараша жазалоонун максималдуу өлчөмдөштүгүн камтыйт.

Буга байланыштуу мыйзам чыгаруучу жазык мыйзамында айыптоочу өкүмдүн мазмунуна, анын ичинде күнөөлүүгө жаза дайындоо бөлүгүндө бир катар императивдик талаптарды бекиткен.

Алсак, КЖПКнын 349-беренеси айыптоо өкүмүндө сот анын түрүн, режимин, өлчөмүн жана жаза өтөө мөөнөтүн эсептөөнүн башталышын так аныкташы керектигин белгилейт. Бул талап айыпталуучунун камакта өткөргөн убактысын эсепке алууну да камтыйт жана КЖКнын 80 жана КЖПКнын 354-беренелеринде каралган эрежелерге ылайык өкүмдүн резолютивдик бөлүгүндө көрсөтүлөт.

Камакта кармоо кылмыш-жаза процессуалдык институт катары жазалоо эмес, бөгөт коюу чарасы катары колдонулуучу, эркиндигинен ажыратуунун бир түрү болуп саналат. Демек, бул камакта кармоо күнөөсү сот тарабынан аныктала элек адамга карата жүргүзүлөт, тиешелүү түрдө ал камакка алынган учурдан тартып айыптоо өкүмү мыйзамдуу күчүнө киргенге чейинки соттолгон адам камакта кала берген мезгил (кээде узак убакыт), соттун көз жаздымынан чыгышы мүмкүн эмес.

Алсак, КЖПКнын 354-беренесинин 1-бөлүгүнүн 8-пунктуна ылайык, эгерде айыпталуучу өкүм чыкканга чейин кармалган болсо же ага карата камакта, үй камагында кармоо түрүндөгү бөгөт коюу чарасы колдонулган болсо, же ал психиатриялык мекемеде жайгаштырылган болсо, камакта кармоо убактысын эсепке алуу тууралуу маалымат айыптоо өкүмүнүн резолютивдик бөлүгүндө көрсөтүлүүгө тийиш. Соттун расмий эрк билдирүүсүн камтыган өкүмдүн дал резолютивдик бөлүгү, атап айтканда, аткаруу милдеттүү болгон талаптарды камтыйт. Ошондуктан, сот тарабынан өкүм чыгарылган учурда камакта кармоо убактысын эсепке алуу маселесин чечүү абдан маанилүү болуп саналат. Мындан четтөө процессуалдык мыйзамдардын ченемдерин жана талаптарын бузуу катары бааланышы жана сот актысын жокко чыгарууга алып келиши мүмкүн.

Ошентип, өкүм чыгарууда судьянын талаптагыдай жүйөлөштүрүлгөн мыйзамдуу жана негиздүү өкүмү мыйзамдуулукту жана укук тартибин бекемдөөгө, кылмыштардын алдын алууга жана жоюуга, жарандарды мыйзамдарды кыйшаюусуз сактоо жана социалдык жатакананын эрежелерин урматтоо духунда тарбиялоого өбөлгө түзгөн эң маанилүү укуктук каражаттардын бири болуп саналат.

Конституциялык сот 2023-жылдын 29-мартындагы өзүнүн Чечиминде кылмыш-жаза сот адилеттиги системасынын негизги максаты соттолгонду реабилитациялоого умтулуу жана ар бир адамга сый-урмат мамиле кылуу, алардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо, ошондой эле кылмыш-жаза сот адилеттиги системасынын катаал жазалоону гана эмес, реабилитациялоону жана жеңилерээк чараларды колдонууга умтулуусун камсыз кылуу экендигин белгилеген. Ушуга байланыштуу мыйзам чыгаруучуга КЖКнын 80-беренесин аталган Чечимге ылайык келтирилгенге чейин, өкүм мыйзамдуу күчүнө киргенге чейин камакта кармоонун бир күндүк мөөнөтү эркиндиктен ажыратуунун эки күнүнө чегерилүүгө жатары тапшырылган.

КЖПКнын 451-беренесинин 4-бөлүгүнүн 2-пунктуна ылайык Конституциялык соттун ушул кылмыш ишинде сот колдонгон мыйзамды же башка ченемдик укуктук актыны же болбосо алардын бөлүгүн конституциялык эмес жана Конституцияга

карама-каршы келет деп таануусу жаңы жагдайлар боюнча иш боюнча өндүрүштү кайра баштоо үчүн негиз болуп саналат.

Бул камакта кармоо убактысын эсепке алуу КЖКнын 80-беренесинин 5-бөлүгү Конституциялык сот тарабынан Конституцияга карама-каршы келет деп таанылганга чейин колдонулган эрежелер боюнча жүргүзүлгөн жазасын өтөп жаткан адамдар камакта кармоо убактысын эсепке алуунун жаңы эрежелери боюнча жаза өтөө мөөнөтүн кайра карап чыгуу өтүнүчү менен өкүм чыгарган сотко кайрылууга укуктуу дегенди билдирет.

Ошентип, жазаны өтөгөн жери боюнча сот тарабынан жаңы эрежелер боюнча жаза өтөө мөөнөтүн аныктоо бөлүгүндө сот актысын кайра кароодон баш тартылган учурда, колдонуудагы укуктук жөнгө салуу бул маселенин чечилишин өкүм чыгарган соттун укуктарына таандык кылат, ал эми бул маселе чечилбеген учурда – сот актысынын бул бөлүгүн жаңы жагдайлар боюнча кайра кароого мүмкүнчүлүк берет, мында Конституциялык сот ар кимдин соттук коргонууга конституциялык укугун жана соттолгондун ишин жогору турган сот тарабынан кайра каралышына болгон анын укугун чектөө белгилерин тапкан жок.

2.3. Конституциялык сот 2024-жылдын 21-февралындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 145-беренесинин 1, 3-бөлүгүн, 153-беренесинин 1-бөлүгүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинин 1-бөлүгүнө, 95-беренесинин 1, 4-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп тааныды.

Соттук коргоого болгон укуктун колдонулушу жана натыйжалуулугу соттук түзүлүш жана соттук жол-жоболор жөнүндө тиешелүү укуктук базаны түзүүдөн, сот системасынын жана судьялардын бардык зарыл нерселер менен камсыз болушунан гана эмес, оболу жалпысынан сот бийлигинин жана өзүнчө алганда ар бир судьянын көз карандысыздыгынын шарттарынан да көз каранды. Андыктан Конституцияда бул маселеге өзгөчө маани берилет жана укуктук мамлекеттин негиз түзүүчү компоненти катары судьялардын көз карандысыздыгы, биринчи кезекте эл аралык укуктуу деңгээлде тааныла тургандыгын белгилей кетүү зарыл.

Сот бийлигинин өзгөчө максатынан улам Конституция бул бийликти алып жүрүүчү судьяга анын жогорку статусуна ылайык кепилдиктерди берет. Алар анын кызматтык ишмердигинин бардык тарабын жана жеке турмуштук шарттарын гана камтыбастан, ошондой эле сот адилеттигин жүзөгө ашырууда анын көз карандысыздыгына жана калыстыгына таасир этиши мүмкүн болгон таасирдин бардык формаларынан коргойт. Бул механизмдин негизги институту болуп судья кызматка киришкенден кийин ал ээ болгон судьялык кол тийбестик эсептелет.

Алардын жүрүм-туруму кынтыксыз болгондо, алар өз кызмат ордун ээлешет жана ыйгарым укуктарын сактап калышат. Судьяларды кызматынан убактылуу четтетүүгө, кылмыш же башка жоопкерчиликке тартууга конституциялык мыйзамда аныкталган тартипте Судьялар кеңешинин макулдугу менен жол берилет. Башкача айтканда, соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмү менен өзүнүн ыйгарым укуктарын кылмыштуу түрдө кыянаттык менен пайдаланууда күнөөсү аныкталгандан башка учурларда, судья сот адилеттигин жүзөгө ашырууда чыгарган өкүмү же кабыл алган чечими үчүн кандайдыр-бир жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн эмес.

Судьялардын кол тийбестиги так жана прагматикалык максатка ээ, тактап айтканда, судьяга кандай гана формада болбосун куугунтуктоодон коркпостон сот адилеттигин жүргүзүү боюнча өзүнүн конституциялык милдетин аткарууга мүмкүндүк берилет.

Мындай көрсөтмөнүн конституциялык-укуктук деңгээлде белгилениши судьяга анын кесиптик ишмердигине байланыштуу мүмкүн болуучу басымдын орун алган коркунучу менен шартталган, бул көп кылымдык эл аралык тажрыйба менен тастыкталган. Мында басымдын формалары ар кандай мүнөздө болушу мүмкүн, анын ичинде мамлекеттин күч механизмдери, атап айтканда, кылмыштык куугунтуктоо институтун атайылап пайдаланылышы мүмкүн.

Судьянын көз карандысыздыгын камсыз кылуу тутумунун маанилүү курамдык бөлүгү жазык жоопкерчилигинен иммунитет болуп саналат, ал жазык ишин козгоонун атайын жол-жобосун жана аны жазык жоопкерчилигине тартуунун өзгөчө тартибин болжолдойт.

Алсак, «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 43-беренесинин 2-бөлүгүнүн 4-пунктуна, КЖПКнын 495-беренесинин 1-бөлүгүнүн 4-пунктуна ылайык судьяга карата кылмыш ишин козгоо жөнүндө чечим Башкы прокурор тарабынан гана кабыл алынышы мүмкүн, бул анын өзгөчө конституциялык-укуктук статусун таануу жана мындай маанилүү чечимди кабыл алууда укуктук жоопкерчиликтин жогорку деңгээлин жана объективдүүлүктү камсыз кылуунун процессуалдык кепилдиги болуп саналат. Сотко чейинки өндүрүштүн ушул жана кийинки баскычтарында Башкы прокурордун ролу негизги болуп саналат жана судьяга мыйзамсыз таасир этүүнү болтурбоо жана тергөө органдарынын калыстыгын камсыз кылуу зарылчылыгы менен шартталган.

Ошондой эле «Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 32-беренесинин 2, 5-бөлүктөрүнө жана КЖПКнын 497-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, бул үчүн жетиштүү негиздер болсо, судьяны жазык жоопкерчилигине тартууга (айып коюуга) Судьялар кеңешинин макулдугун алуу зарыл. Судьялар кеңеши сунушту карап чыгып, эгерде жүйөлөр судьянын өзүнүн судьялык ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда ээлеген позициясына негизделсе, аны канааттандыруудан баш тартат.

Ошентип, кылмыш ишинин түздөн-түз Башкы прокурор тарабынан козголушу; биринчи кезекте судьялардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн түзүлгөн судьялык өз алдынча башкаруу органы – Судьялар кеңешинин макулдугусуз судьяны жазык жоопкерчилигине тартуунун мүмкүн эместиги; Башкы прокурор өзү жетектеген прокуратуранын жогорку органы тарабынан бүткүл сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө тергөө органдарынын ар бир аракетинин мыйзамдуулугуна көзөмөл жүргүзүү судьяга карата жазыктык куугунтуктоонун мыйзамдуулугунун жана негиздүүлүгүнүн, Конституцияда, ошондой эле мыйзамдарда бекитилген анын көз карандысыздык принцибинин бардык түзүүчү компоненттерин сакталышынын кепилдиги болуп кызмат кылат.

Ошол эле учурда, судьялык кол тийбестик судьяга абсолюттук кол тийбестик берүүгө багытталбагандыгын эске алуу керек. Эгерде жүйөлүү негиздер болсо жана жогоруда көрсөтүлгөн жол-жоболор сакталса, судья мыйзамда белгиленген кылмыш-жаза жана башка жоопкерчиликти тартат жана тартууга тийиш.

Конституциялык маанилүү мамлекеттик милдеттерди аткарып жаткандыктан, судьяларга жогорку статус жана ишенимдүү кепилдиктер берилген, ошондой эле бул кесипке ээ болууга жана өзүнүн күнүмдүк жүрүм-турумуна, алардын квалификациясына, моралдык-ахлактык жана кесипкөй сапаттарына жогорку стандарттарды белгилөө менен жогорулатылган талаптар коюлган, алар жыйындысында сот адилеттигине жана сот системасына коомдун ишениминин зарыл деңгээлин камсыз кылууга тийиш. Ушуга байланыштуу судьялар тараптан кылмыш жасоо – коомдук аң-сезимде сот адилеттүүлүгүнүн баалуулугун жокко чыгарып, соттун гана эмес, ошондой эле жалпы мамлекеттик бийликтин беделине шек келтирген адаттан тыш көрүнүш болуп саналат.

Жазанын сөзсүздүк принциби укуктун үстөмдүгүнүн, өлкөдө мыйзамдуулукту жана укук тартибин чыңдоонун, мыйзам жана сот алдында бардыгынын бирдейлигин камсыз кылуунун, жарандардын мыйзамдуу жүрүм-турумунун зарылдыгы жөнүндө укуктук аң-сезимин жогорулатуунун негизинде турат. Бул кылмыш жасаган ар бир адам, анын социалдык абалына, ээлеген кызматына жана башка өзгөчөлүктөрүнө карабастан, мыйзамга ылайык жазык жоопкерчилигине тартылууга жана ага өлчөмдөш жазага дуушарланууга тийиш дегенди билдирет. Андыктан кылмыштын ар бир фактысын аныктоонун, бетин ачуунун жана кылдат иликтөөнүн өзгөчө маанилүүлүгү, кийин бардык күнөөлүүлөр татыктуу жазасын алышы үчүн эч кандай күмөн жаратпашы керек.

2017-жылдын 2-февралындагы КЖПК менен Кылмыштардын жана жоруктардын бирдиктүү реестри киргизилген. Жазык иштери боюнча сотко чейинки өндүрүш тергөө формасында жүргүзүлүп, Кылмыштардын жана жоруктардын бирдиктүү реестрине маалыматтар киргизилген учурдан тартып башталган. Тергөө аракеттери прокурорго адамга, анын ичинде судьяга карата шектенүү жөнүндө кабарлоодон башталган.

КЖПКнын колдонуудагы редакциясынын 144-беренесине ылайык, сотко чейинки өндүрүш тергөөгө чейинки текшерүү жана тергөө формасында жүргүзүлөт жана Кылмыштардын бирдиктүү реестрине маалыматтар киргизилген учурдан тартып башталып, ишти сотко жөнөтүү, кылмыш иши кыскартуу же кылмыш ишин козгоодон баш тартууга чейин жүргүзүлөт.

КЖПКнын 145-беренесинин 1, 3-бөлүктөрүнө ылайык, укук коргоо органдарынын кызматкери сотко чейинки өндүрүштү баштоо үчүн себеп алынган учурдан тартып Кылмыштардын бирдиктүү реестрине тиешелүү маалыматтарды киргизүүгө жана токтоосуз сотко чейинки өндүрүш боюнча тергөөгө чейинки текшерүүнү баштоого милдеттүү.

КЖПКнын 153-беренесинин 1, 2, 3-бөлүктөрүнүн негизинде, тергөөгө чейинки текшерүүнүн жүрүшүндө тергөөчү, прокурор бир катар алгачкы, кечиктирилгис тергөө аракеттерин жүргүзүүгө укуктуу. Тергөөгө чейинки текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча тергөөчү, прокурор кылмыш ишин козгоо же козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алат. Мында жазык ишин козгоо же аны козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим токтоосуз, бирок сотко чейинки өндүрүштүн башталышынын себеби катталган учурдан тартып 10 күндөн кечиктирбестен кабыл алынууга тийиш. Көрсөтүлгөн мөөнөттө чечим кабыл алуу мүмкүн болбосо, бул мөөнөт тергөөчүнүн жүйөлүү токтому боюнча прокурор тарабынан 20 суткага чейин узартылышы мүмкүн.

Ошону менен бирге Кылмыштардын бирдиктүү реестри кылмыштарды каттоо жана эсепке алуу, жазык-укуктук статистиканы түзүү максатында гана жүргүзүлбөстөн, оболу, КЖПКда так белгиленген, ошондой эле токтоосуз эсепке алууну жана алып коюуну талап кылган кылмыштын изин, далилдерди табуу жана фиксациялоо максатында кылмыш окуясынын бетин ачуу жана кечиктирилгис тергөө аракеттерин жүргүзүү механизмдин расмий баштоо үчүн жүргүзүлөт. Бул тергөө аракеттеринин өндүрүшүндө кечиктирүү далилдердин жоголушуна, тиешелүү түрдө кылмыштын бетин ачууга жана күнөөлүүлөрдү аныктоого мүмкүн болбой калышына алып келиши мүмкүн.

Ошентип, кылмыш ишин козгоо стадиясынан тартып камтылган судьялык кол тийбестик менен каралган атайын процессуалдык коргоо чаралары судьяларды негизсиз жазыктык куугунтуктоодон коргоо үчүн жетиштүү жана адекваттуу болуп саналат. Өз кезегинде, судьялык кол тийбестик, эгерде судья кылмыш жасаса, жазадан бошотуунун инструменти боло албайт, ошондой эле аны жасаган субъектинин укуктук статусуна карабастан, кылмыштын ар бир фактысын аныктоо боюнча механизмдин нормалдуу иштешине тоскоолдук кылбашы керек.

2.4. Конституциялык сот 2024-жылдын 28-февралындагы Чечими менен Интернет тармагында анык эмес (жалган) маалыматтын жайылышына байланыштуу сайттын же сайттын баракчасынын ээсинин иш-аракеттерине даттануунун, анык эмес (жалган) маалыматты алып салуунун жана сайттын же сайттын баракчасынын ишин токтотуп туруунун тартибинин 10-13-пункттарын Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 5-беренесинин 1-бөлүгүнө, 23-беренесинин 3-бөлүгүнө, 24-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Конституцияга ылайык, ар бир адам өз пикирин эркин билдирүүгө, сөз жана басма сөз эркиндигине, маалыматты эркин издөөгө, алууга, сактоого, пайдаланууга жана аны оозеки, жазуу түрүндө жана башка жол менен жайылтууга укуктуу.

Муну менен бирге каралып жаткан укуктардын адилеттүү жана эркин коомду куруудагы принципалдуу маанилүүлүгүнө карабастан, алардын конституциялык баалуулуктар тутумундагы абалы татаал өз ара аракеттенүү, ал тургай анча маанилүү эмес башка бакубаттыктар менен атаандаштык процессинде келип чыгуучу көптөгөн факторлордон көз каранды. Башкача айтканда, конституциялык укуктардын жана эркиндиктердин таркалышынын чектери туруктуу мүнөзгө ээ эмес жана ал баалуулуктардын кагылышуусу болуп жаткан конкреттүү кырдаалга жана коомдук мамилелер чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүнө жараша түзүлөт.

Ошентип, демократиялык мамлекетте пикир билдирүү эркиндигинин, сөз жана басма сөз эркиндигинин бүткүл маанилүүлүгүнө карабастан, алар мамлекеттик-укуктук механизмдер менен бирдей деңгээлде корголгон башка конституциялык кепилдиктерге априори үстөмдүк кыла алышпайт.

Конституцияга ылайык ар бир адам жеке турмушунун кол тийбестигине, ар-намысынын жана кадыр-баркынын корголушуна укуктуу. Кыргыз Республикасында адамдык аброю абсолюттук жана кол тийгис. Ар бир адам Конституцияны жана мыйзамдарды сактоого, башка адамдардын укуктарын, эркиндиктерин, ар-намысын жана кадыр-баркын урматтоого милдеттүү.

Жеке жашоо-турмушка болгон укук ар бир адамга өзүнүн жасаган иш-аракеттерин башкарууга, ар-намысын жана кадыр-баркын мыйзамсыз кийлигишүүлөрдөн коргоого мүмкүндүк бергидей адамдын дене боюнун бакубаттыгын да, руханий кол тийбестигин колдоо менен инсандын эркин өнүгүүсүнүн негизи болуп саналат.

Ар-намыс, өз кезегинде адамдын социумда кандай кабыл алына тургандыгына таасир этүүчү коомдук пикир жана инсанды баалоо менен байланыштуу. Ал эми аброй адамдын өзүн-өзү сезүүсүн жана анын ички өзүн-өзү баалоо туюмун, башкача айтканда, өзүнүн сапаттарын, жөндөмүн жана коомдогу өзүнүн маанилүүлүгүн жеке кабылдоону билдирет.

Келтирилген конституциялык укуктардын жана милдеттердин мазмунунан көрүнүп тургандай, алар өз пикирин билдирүү эркиндигинин, сөз жана басма сөз эркиндигинин колдонуу чөйрөсүнө таасирин тийгизбей кое албайт, кээде алар менен чыр-чатактуу абалда да болушу мүмкүн. Башкача айтканда, Конституцияда өзүнүн мазмундук-маанилик жүктөмү боюнча ар кандай кепилдиктер каралган учурда да алардын ар биринин таралуу чектеринин, өзгөчө алардын коомдук маалымат мейкиндигинде өз ара аракеттенүү процессинде таралуу чектери юридикалык экспликациясыз болушу мүмкүн эмес.

Өлкөнүн маалыматтык чөйрөсүн натыйжалуу жөнгө салуу үчүн мамлекет тарабынан бир катар мыйзамдар, алардын ичинде: «Массалык маалымат каражаттары жөнүндө», «Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө», «Анык эмес (жалган) маалыматтардан коргоо жөнүндө» мыйзамдары кабыл алынган.

«Массалык маалымат каражаттары жөнүндө» Мыйзам массалык маалымат каражаттары аркылуу билдирүүлөрдү уюштуруунун укуктук, экономикалык жана социалдык негиздерин аныктайт. Алсак, Мыйзам менен жалпыга жайылтууга жатпаган маалыматтардын так тизмеси белгиленген, ага ошондой эле инсандын ар-намысына жана аброюна шек келтирүү, ошондой эле атайылап жалган маалыматтарды жарыялоо кирет.

«Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө» Мыйзам жеке маалыматтарды, анын ичинде биографиялык маалыматтарды, жеке мүнөздөмөлөрдү, үй-бүлөлүк жана финансылык абалы, ден соолугунун абалы жана башка маалыматтарды иштетүү үчүн укуктук алкактарды регламенттейт. Жеке турмуштун кол тийбестигине жана сөз эркиндигине болгон укукту сактоо менен маалымат субъектинен макулдук алган шартта гана мындай маалыматтарды иштетүүгө журналистика же көркөм жана адабий чыгармачылык максаттарында гана жол берилет.

Маалыматтык технологиялардын өнүгүшүнүн ченелгис темптери баарлашуунун ыкмаларында жана «Интернет» телекоммуникациялык түйүнүндө жайгаштырылуучу ар кандай маалыматтарга жетүүдө олуттуу өзгөрүүлөргө алып келгендигин белгилей кетүү керек. Маалыматтын тез таралышын камсыз кылуу менен, Интернет сөз эркиндигин жана ар кандай пикирлерди билдирүү үчүн болуп көрбөгөндөй мүмкүнчүлүктөрдү түзөт, бирок ошол эле учурда бул эркиндиктерди кыянаттык менен пайдалануу коркунучун да жогорулатат. Виртуалдык чөйрөдө маалыматты жайылтуунун мындай формасы, анын ичинде тескери маалымат жана киберчабуулдар адамдын жеке жашоо-турмушуна, ар-намысына жана аброюна гана

эмес, жалпы эле коомдук коопсуздукка жана укуктук тартипке олуттуу коркунуч келтирет.

Мындан тышкары, Кыргызстан дүйнөнүн башка өлкөлөрү сыяктуу эле басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган улуттук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү пропагандалоо чөйрөсүндөгү азыркы чакырыктарга туш болууда. Аталган көрүнүштөр адам укуктарына, укуктун үстөмдүгүнө жана мамлекеттин эгемендигине кооптуу чакырык болуп саналуу менен тынчтыкка жана демократияга глобалдуу коркунучтардын бирин билдирет. Ушуга байланыштуу Конституцияда басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган улуттук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү үгүттөөгө түздөн-түз тыюу салынганы бекеринен эмес. Башкача айтканда, Баш мыйзам жана жогоруда келтирилген мыйзамдар, сөз эркиндигин бекемдөө жана ар кандай пикирлердин болушу менен катар мамлекетти адамдын бардык укуктарынын жана эркиндиктеринин негизи катары ар бир инсандын аброюн коргоо боюнча адекваттуу чараларды көрүүгө, ошондой эле сабырсыздыктын ар кандай формаларына каршы турууга, этикалык стандарттарды жана медиа сабаттуулуктун зарыл деңгээлин сактоону талап кылууга милдеттендирет.

Ошол эле мезгилде Интернеттин өнүгүүсүнүн динамикасын, анын коомдук процесстерге тийгизген таасиринин глобалдуу, трансулуттук жана көп кырдуу мүнөзүн эске алып, мамлекет тарабынан өз милдеттерин аткаруусу мамлекеттин интернет-мейкиндикке натыйжалуу жана өз убагында кийлигишүүсүн жана конституциялык баалуулуктарды коргоону, ошондой эле жеке жана коомдук кызыкчылыктардын шайкеш айкалышын камсыз кылуу үчүн интернет-басылмалардын модерациясын камсыздоодо өзгөчө укуктук жана техникалык инструменттерди түзүүнү жана ишке киргизүүнү талап кылат.

Дал ушул процесстерди башкаруу максатында мамлекет «Анык эмес (жалган) маалыматтан коргоо жөнүндө» Мыйзамды базалык катары аныктаган, ал интернет мейкиндигинде анык эмес маалыматты жайылтууга тыюу салуу үчүн укуктук негиздерди белгилейт.

Ушул Мыйзамдын 4-беренесине ылайык маалыматтык ресурстардын ээлеринин укуктары жана милдеттери так регламенттелген, муну менен аларды контентти жоопкерчиликтүү башкарууга милдеттендирет. Алсак, Кыргыз Республикасынын Интернет-мейкиндигиндеги сайттын же сайттын баракчасынын ээси жана пайдалануучу инсандын ар-намысына жана кадыр-баркына шек келтирбеген же кемсинтеген маалыматтарды эркин издөөгө, алууга, сактоого, пайдаланууга жана аларды оозеки, жазуу жүзүндө башка ыкмалар менен жайылтууга же Интернет тармагынын башка пайдалануучуларынын тексттерин жана башка материалдарын өзүнүн сайтына же сайттын баракчасына жайгаштырууга же жайгаштырууга жол берүүгө укугу бар.

Муну менен катар эле ага карата анын ар-намысына, кадыр-баркына жана ишкер беделине шек келтирген анык эмес (жалган) маалымат жайылтылды деп эсептеген ар бир адам Интернет тармагындагы сайттын же сайттын баракчасынын ээсине баракчадан же сайттан анык эмес (жалган) маалыматты токтоосуз (кайрылган учурдан тартып 24 сааттын ичинде) алып салууну жана мурда жарыяланган анык эмес

(жалган) маалыматты төгүндөөчү маалыматты жарыялоо жөнүндө талап менен кайрылууга укуктуу.

Өзү жөнүндө анык эмес (жалган) маалыматты жарыялоого байланыштуу укуктары жана эркиндиктери бузулган жак, анык эмес (жалган) маалыматтарды алып салуудан баш тартылган же анык эмес (жалган) маалыматтарды алып салуу убактысы бузулган учурда, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан 2022-жылдын 8-апрелиндеги №204 токтому менен бекитилген Тартипте аныкталгандай Интернет тармагындагы сайттын ээсинин же сайттын баракчасынын ээсинин иш-аракеттерине даттанууга укуктуу. Сайттын же сайттын баракчасынын иши эки айга чейинки мөөнөткө токтотулушу мүмкүн. Сайттын же баракчанын ээси сайт же сайттын баракчасы убактылуу токтотулган мезгилде, Интернет тармагына жаңы сайт же сайттын баракчасын ачууга укуксуз.

Ошентип, мамлекет мындай укуктук жөнгө салууну орнотуу менен коомдогу жүрүм-турум эрежелерин жана ушул мамилелерден четтөөнүн кесепеттерин аныктайт. Бул өзүнө маалыматты интернет-мейкиндикке жайгаштыруу, жарандын беделине шек келтирген маалыматтарды алып салуу үчүн жооптуу субъекттердин милдетин гана камтыбастан, ошондой эле беделине шек келтирген маалымат жарыяланган адамдарга коргоонун мыйзамдуу ыкмасын да берет. Башкача айтканда, эгерде сайттын же баракчанын ээси бул милдетти өз ыктыяры менен аткаруудан баш тартса, жабырлануучуларга бузулган укуктарын коргоо үчүн кайрылууга мүмкүнчүлүк берилет.

Жогоруда аталган Мыйзамдын 3-беренесинин негизинде жана аны аткарууда Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан Тартип кабыл алынган, ага ылайык интернет-мейкиндиктеги анык эмес (жалган) маалыматтарга тез чара көрүүнүн кыйла конкреттештирилген механизми каралган.

Маалымат чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу орган анык эмес (жалган) маалыматты алып салуудан баш тартуу же алып салуу мөөнөттөрүн бузуу жөнүндө жарандын жана юридикалык жактын (мындан ары – арыз ээси) даттанууларын Тартиптин 7-пунктунун талаптарына шайкештигин текшерүү менен бир жумуш күндүн ичинде карайт.

Тартиптин талашылып жаткан 10-пунктуна ылайык, эгерде арыз критерийлерге туура келсе, орган алып салуу жөнүндө чечим чыгарат, аны аткаруу мөөнөтүн белгилейт жана аны андан ары Интернет түйүнүндөгү сайттын же баракчанын ээсине берүү үчүн байланыш боюнча ыйгарым укуктуу органга жөнөтөт. Өз кезегинде алар маалыматты токтоосуз өчүрүүгө жана төгүндөөнү жайгаштырууга милдеттүү, андан кийин бир күндүн ичинде Тартиптин талашылып жаткан 11-пунктунда белгиленгендей ыйгарым укуктуу органдарга кабарлоого тийиш. Ал эми чечим аткарылбаган учурда ыйгарым укуктуу орган хостинг-провайдер аркылуу Интернет тармагындагы сайттын же баракчанын ишин токтотот, ал дагы бир күндүк мөөнөттө чараларды аткарууга жана кабарлоого тийиш (талашылып жаткан 12, 13-пункттар).

Конституциялык сот ар-намысына жана кадыр-баркына шек келтирилген жарандын укуктары сайттын же веб-баракчанын ээсинин кызыкчылыгына караганда артыкчылыктуу мааниге ээ болгон мындай укуктук жөнгө салууну белгилөө Конституциянын ченемдерине жана рухуна ылайык келет деп эсептейт. Башкача айтканда, адамдын ар-намысы абсолюттук жана кол тийгис мүнөзгө ээ болуп, башка

конституциялык кепилдиктерден, анын ичинде өз пикирин билдирүү эркиндигинен, сөз жана басма сөз эркиндигинен жогору турат, бул башка укуктарды ишке ашыруу процессинде аларды кандай болбосун кемитүүгө жол берилгис кылат (Конституциянын 29-беренесинин 1-бөлүгү).

Мындай учурда Интернет тармагындагы сайттын же баракчанын ээси укук бузуучу катары чыгат, ал кандай болбосун кырдаалда жана ыкчам тартипте инсандын ар-намысын калыбына келтирүү боюнча зарыл чараларды көрүүгө тийиш. Ошентип, бул иш-аракеттер, маңызы боюнча, мамлекеттин конституциялык милдетин аткаруу болуп саналат жана Интернет түйүнүндөгү сайттын же баракчалардын ээлеринин укуктарын ашыкча жүктөө же ченемсиз чектөө, ошондой эле Конституциянын 23-беренесинин 3-бөлүгүнүн жоболорун бузуу катары каралышы мүмкүн эмес.

Бул санариптик мейкиндикте мыйзамдуулукту жана адилеттүүлүктү сактоо, ошондой эле маалыматка кеңири жетүү шарттарында жарандардын коопсуздугун жана укуктарын коргоо үчүн мамлекеттин жоопкерчилигин баса белгилейт.

Ошентип, талашылып жаткан Тартип маалымат чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын иш-аракеттеринин жол-жоболорун аныктайт, алар мөөнөтүн белгилөө менен анык эмес (жалган) маалыматты алып салуу, ошондой эле аны алып салуу жөнүндө арызды кабыл алуудан негиздүү баш тартуу сыяктуу чечимдерди кабыл алууну камтыйт.

Тартиптин 9 жана 17-пунктарына ылайык Интернет тармагынын сайттарынын же баракчаларынын ээлери, ошондой эле арыз ээлери макул болбогон учурда маалымат чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын чечимине жана аракетине (аракетсиздигине) «Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына (мындан ары – Мыйзам) ылайык административдик (сотко чейинки) тартипте даттанууга укуктуу.

Андан ары Мыйзамдын 10-главасында даттанууларды сотко чейин кароонун стандартташтырылган механизми белгиленген, ал өзүнө даттанууга карата коюлуучу так аныкталган негиздерди, мөөнөттөрдү, талаптарды, келип түшкөн даттануу боюнча администрациялык органдын аракеттеринин чектерин жана административдик даттанууну берүүнүн укуктук кесепеттерин камтыйт.

Алсак, администрациялык органдын же кызмат адамынын аракетине же аракетсиздигине даттануу жогору турган администрациялык органга же жогору турган кызмат адамына берилет, анын натыйжасында ал толугу менен же жарым-жартылай канааттандырылып, административдик акт жокко чыгарылат же аны мыйзамсыз деп тааныйт, же болбосо жаңы административдик акт кабыл алынат (Мыйзамдын 62-беренесинин 2-бөлүгү жана 69-беренеси).

Демек, Мыйзам маалымат тармагындагы ыйгарым укуктуу органдын атынан Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигине дискрециялык ыйгарым укуктарды берет. Бул ыйгарым укуктуу орган кабыл алынып жаткан административдик актынын түрүн жана мазмунун (толугу менен же жарым-жартылай) өз каалоосу боюнча аныктоого же болбосо мыйзамдарда каралган чечимдердин бир нече варианттарынын ичинен өз каалоосу боюнча бирин тандап алуу мүмкүнчүлүгүн берүүгө укуктуу дегенди билдирет (Мыйзамдын 4-беренеси).

Ушуга байланыштуу аталган органда министрдин жетекчилиги алдында административдик даттанууларды кароо үчүн туруктуу иштөөчү Комиссия түзүлгөн, анын милдети – даттанууларды Мыйзамда белгиленген тартипке ылайык кароо болуп саналат.

Мында Комиссияга дискрециялык ыйгарым укуктар берилгенине карабастан, мыйзам алардын чектерин белгилейт. Ушул чектөөлөргө ылайык Комиссия өз ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда Конституцияда бекитилген адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо кызыкчылыктарын, тең укуктуулук, тең ченемдүүлүк жана укуктуу бир түрдүү колдонуу принциптерин так жетекчиликке алууга, ошондой эле аталган Мыйзамда белгиленген башка максаттарга жетүү үчүн аракеттенүүгө тийиш.

Ушуга байланыштуу, сотко чейинки административдик тартип сот инстанцияларына кайрылганга чейин жарандар менен мамлекеттик органдардын ортосундагы талаш-тартыштарды тез жана натыйжалуу жөнгө салуу үчүн кызмат кылат. Бул жол-жобо чыр-чатактарды чечүү процессин тездетип гана тим болбостон, тараптарга иштин бардык аспектилерин толук түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Башкача айтканда, бул Интернет түйүнүндөгү сайттын же баракчанын ээси, хостинг провайдери жана арыз ээси үчүн өзүнүн талашылып жаткан позициясын так жана ачык билдирүүгө мүмкүнчүлүк берет, бул өз кезегинде компромисстер жана өз ара алгылыктуу чечимдер аркылуу талаш-тартыштарды тынчтык жолу менен чечүүгө өбөлгө түзөт.

Мындан тышкары, Мыйзамдын 62-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык, эгерде административдик жол-жобону жүргүзүү үчүн кайрылган арыз ээси жыйынтыктоочу административдик актыга канааттанбаса, кийин ал ага сот тартибинде даттанууга укуктуу.

Жогоруда баяндалгандарды жыйынтыктоо менен, Конституциялык сот анык эмес (жалган) маалыматты алып салуу мүмкүнчүлүгү болгон же алып салуудан баш тартылган, ошондой эле мындай маалыматты интернетте жайылтуудан улам сайттын же сайттын баракчасынын иши токтотулган учурда эч бир тарап адилеттүү сотко чейинки жана соттук коргонуу укугунан ажыратылбай тургандыгын белгилейт.

2.5. Конституциялык сот 2024-жылдын 6-мартындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 110-беренесинин 8-бөлүгүнүн «доону берүү мөөнөтүн өткөрүп жиберген жана даттанылган актылар кабыл алынган же даттанылган аракеттер жасалган күндөн тартып 10 жылдан кечиктирбестен сотко кайрылган жактарга» деген сөздөр менен баяндалган ченемдик жобосунун Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 56-беренесинин 2-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келет деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Адамдын жана жарандын негизги укуктары менен эркиндиктерин коргоо боюнча мамлекеттин чаралары өзүнүн функционалдык багыты боюнча алдын ала аракеттерге ээ болуп, мүмкүн боло турган кол салууларды алдын алууга багытталышы керек. Укуктарга кол салуу учурунда бузулган укуктарды калыбына келтирүүнү камсыз кылууга жол берген коргоо тутуму иштеп башташы керек. Мындай коргоо тутумунун ыкмаларына адам тарабынан өзүнүн укуктарын мыйзам менен тыюу салынбаган бардык жолдор менен өз алдынча коргоо, административдик

коргоо усулдары, соттук коргоо, ошондой эле эл аралык-укуктук механизми кирет, алар өз жыйындысында адамдын татыктуу жашоосун жана эркин өнүгүүсүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Мындан тышкары, соттук коргоо өзүнүн жогорку натыйжалуулугуна байланыштуу башкалардын арасында алдыңкы орунду ээлейт. Бул соттордун мындай бийликтик-тескөөчү ыйгарым укуктарга жана укуктук мамилелерге таасир этүүчү каражаттарга ээ болгон анын өзгөчөлүктөрү менен шартталган, алар башка бир да мамлекеттик органга берилген эмес. Андыктан Конституцияда ар бир адамга өзүнүн Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоого кепилдик берилгендиги кокусунан эмес.

Конституцияда соттук коргонуу укугун бекитүү мамлекеттик бийликти (коомдук бийликтин бүткүл тутумун) ар бир белгиленген укукту тоскоолдуксуз пайдаланууга кепилдик берүүчү механизмдерди түзүү милдетине конституциялык түрдө байлайт. Мында бул укуктун негизги мазмуну сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгү болуп саналат, ал жарандардын сот адилеттигине жетүүсүн тоскон ченемдерди кабыл алууга жол берилбестигин билдирет. Кандайдыр бир маселе боюнча сот адилеттигине реалдуу жетишпеген жак (адам) соттук коргонууга өзүнүн конституциялык укугун толук пайдалана албайт.

Соттук коргоого болгон укукту ишке ашыруунун ыкмалары жана каражаттары процессуалдык укук системасын куруудан, анын тармактарга бөлүнүшүнөн көз каранды, алар өз кезегинде сот өндүрүшүнүн түрлөрүн түзөт. Бул материалдык мамилелерди укуктук жөнгө салуунун предметинин жана ыкмаларынын айырмачылыгы жана сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын процессуалдык жүрүм-турумунун зарыл моделинин өзгөчөлүктөрү менен шартталган. Дал сот өндүрүшүнүн түрү анын катышуучуларынын статусун, ошондой эле укуктары менен милдеттеринин көлөмүн аныктайт. Мындай бөлүштүрүүнүн негизги мааниси жогорку натыйжалуулукка, өз убагында, адилеттүү кароого жана өзүнүн табияты боюнча айырмаланган иштерди чечүүгө жетишүү болуп саналат.

Алсак, Конституцияга ылайык Кыргыз Республикасында сот бийлиги сот өндүрүшүнүн конституциялык, жарандык, жазыктык, административдик жана мыйзамда каралган башка түрлөрү аркылуу жүзөгө ашырылат.

Тактап айтканда, административдик сот өндүрүшү Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине ылайык жүргүзүлөт, ал кандай болбосун кызыкдар адам өзүнүн бузулган же талаш туудуруп жаткан укуктарын, эркиндиктерин же мыйзам менен корголгон кызыкчылыктарын коргоо үчүн мыйзамда белгиленген тартипте сотко кайрылууга укуктуу экендигин караштырат. Сотко кайрылуу укугунан баш тартуу жараксыз.

Ошол эле учурда белгилүү бир себептер боюнча сотко кайрылуу укугуна ээ болуу убакыт менен чектелген, ал аралыкта индивид доонун эскирүүсү катары белгиленген өзүнүн ишин сот тартибинде чечүүгө укугу бар. Башкача айтканда, эгерде доoger доонун белгиленген эскирүү мөөнөтүнөн ашып кетсе, анын талаптарын канааттандыруу сот тарабынан баш тартылышы керек.

Доонун эскирүү мөөнөтүн белгилөөнүн максаты – укуктук мамилелердин туруктуулугун жана күн мурунтан камсыз кылуу, ошондой эле укуктук талаш-тартыштардын чексиз кайра жаралышына жол бербөөдө жатат. Мындан тышкары, доонун эскирүү мөөнөтү бүтүндөй сот тутумунун ресурстарын сарамжалдуу сарптоо функциясын аткарат.

Алсак, жогоруда көрсөтүлгөн Кодекске ылайык, эгерде мыйзамда башка мөөнөт белгиленбесе, доо мамлекеттик органдын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдын, алардын кызмат адамдарынын актысынын көчүрмөсү алынган күндөн тартып, же болбосо арыз ээси бул актынын чыгарылгандыгы жөнүндө билген күндөн тартып үч айдын ичинде сотко берилет.

Ошентип, белгиленген үч айлык мөөнөт өзүнүн маңызы боюнча укук ээси сотко доо коюу жолу менен өзүнүн талаптарын канааттандырууну ала турган доо берүүнүн эскирүү мөөнөтү болуп саналат.

Ошону менен бирге белгилей кетүүчү нерсе, эскирүү мөөнөттөрү токтотуучу мүнөзгө ээ эмес, алардын өтүшү субъективдүү укуктун токтотулушуна алып келбейт жана сотко кайрылууга тоскоолдук болуп саналбайт. Ошентип, мыйзам чыгаруучу тарабынан орнотулган кыска убакыттык мезгилге карабастан, эгерде сот тарабынан жүйөлүү деп табылган себептер болсо, доогер доонун өтүп кеткен эскирүү мөөнөтүн калыбына келтирүүгө мүмкүнчүлүгү бар.

Бирок талашылып жаткан ченемге байланыштуу өткөрүп жиберилген мөөнөттү калыбына келтирүү даттанылган актылар кабыл алынган же даттанылган аракеттер жасалган күндөн тартып 10 жылдан кечиктирбестен мүмкүн.

Конституциялык сот мыйзам чыгаруучу тарабынан доо коюу мөөнөтүн калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгүнө киргизилген чектөө өзүнүн маңызы боюнча преклюзивдүү (токтотуучу) мөөнөт болуп саналаарын белгилейт, ал төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

- токтотуучу мөөнөттүн бүтүшү субъективдүү укуктун сөзсүз түрдө токтотулушуна алып келет;
- сот талаштын тараптарынын арызына карабастан токтотуучу мөөнөттү колдонот;
- токтотуучу мөөнөттөр токтотулуп турууга, үзүүгө же калыбына келтирилүүгө жатпайт.

Мындай процесстик орнотмо мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын актыларынын жана башкаруучулук чечимдеринин укук ченемдүүлүк маселелеринде негизсиз узакка созулган белгисиздиктин мүмкүнчүлүгүн жоюуга багытталган болсо да, кызыкдар тараптар соттук коргоо укугун, ал тургай объективдүү себептер болгон күндө да аларды жеңүү мүмкүн эмес болгон мындай бөгөттөр менен ишке ашырууну чектеген жөнгө салуучу таасирге дуушар болбошу керек.

Доонун эскирүү институту сыяктуу эле, процесстик токтотуучу мөөнөттөр укуктук мамилелердин катышуучулары өздөрүнүн жүрүм-турумунун кесепеттерин акылга сыярлык чектерде алдын ала көрө алгыдай жана башка адамдардын өзүм билемдигинен ишеничтүү камсыздалган, ошондой эле өзүнүн абалынын укуктук кесепеттерин болжолдой алгыдай мүмкүнчүлүгүнүн жоктугунан улам аныксыздык

абалынан коргологудай өздөрүнүн укуктук статусунун өзгөрбөстүгүнө ишеними болушу керек.

Ошентип, доонун эскирүү мөөнөтү да, процесстик токтотуучу мөөнөттөр да бир эле милдеттерди аткаруу үчүн багытталган.

Адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо жөнүндө жоболорду бекемдөө менен Конституция адам укуктары жана эркиндиктери түздөн-түз колдонулат, бардык мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин мааниси менен мазмунун аныктай тургандыгын белгилейт.

Адамдын жашаган жеринде анын түздөн-түз жашоосун камсыз кылуу маселелери негизинен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан социалдык кызматтардын кеңири спектрин көрсөтүүгө, алардын административдик жана башкаруу чечимдерине байланыштуу.

Жогорудагы конституциялык орнотмо жергиликтүү өз алдынча башкаруу мамлекеттик бийликтин институту катары адамдын жана жарандын конституциялык укуктары менен эркиндиктерин сактоого гана эмес, ошондой эле аларды ишке ашырууга, ал үчүн шарттарды түзүүгө, аларды бузууну токтотууга милдеттүү экендигин, ал эми кээ бир учурларда – алардын тескөөсүндө болгон административдик жана башкаруучулук укуктук каражаттарды колдонуу менен муниципалитеттик түзүлүштүн аймагында бузулган укуктарды жана эркиндиктерди калыбына келтирүүнү болжолдойт.

Жогоруда баяндалгандардын өңүтүндө, каралып жаткан маселе боюнча арыз ээлери тарабынан келтирилген далилдер жана материалдар айрым учурларда жарандар үчүн маанилүү маселелерди, ошондой эле социалдык маанилүү милдеттерди чечүүдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын аракеттери алардын мыйзамдарды кынтыксыз сактоо жагынан алганда белгилүү бир шектенүүлөрдү жаратаарын көрсөтөт. Мында кызыкдар тараптар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чечимдеринин кесепетинен келип чыккан юридикалык фактылардын бар экендиги жөнүндө узак мезгил бою билбеген, демек алардын укуктарын жана кызыкчылыктарын бузуу фактысын билбеген учурлар бар.

Конституцияга ылайык, Кыргыз Республикасында адамдын укуктарын жана эркиндиктерин жокко чыгаруучу же кемсинтүүчү мыйзамдар кабыл алынбайт.

Бул конституциялык кепилдиктин маанисин ачуу менен, Конституциялык сот 2023-жылдын 29-мартындагы өз Чечиминде, биринчи кезекте мыйзам чыгаруучуга багытталган аталган императивдик тартип алардын тизмеси жагынан алганда да, ошондой эле кабыл алынган мыйзамдардын адекваттуулугу жагынан алганда да укуктардын жана эркиндиктердин толуктугунун кепилдиктеринин бири болуп санала тургандыгын белгилеген.

Айрым конституциялык жоболорду конкреттештирүү жана укуктук жөнгө салуунун ар кандай моделдерин, анын ичинде жаңы социалдык реалдуулуктарга ылайык киргизүү, албетте, мыйзам чыгаруучунун ыйгарым укугу. Бирок мыйзам чыгаруучу өзүнүн жөнгө салуу ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда кабыл алынган ченемдик тартиптин өлчөмдөш жана адилеттүү болушун камсыз кылууга, жарандардын мыйзамга жана мамлекеттин аракеттерине ишенимин сактоого милдеттүү.

Талашылып жаткан ченем 2023-жылдын 11-апрелиндеги №85 “Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине, Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине) өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Мыйзамын кабыл алуунун натыйжасында келип чыккан. Мыйзам долбоорунун негиздеме-маалымкатында белгиленгендей, бирдиктүү чектелген мөөнөттүн жоктугу сот актыларынын укуктук аныктыгына жана туруктуулугуна зыян келтирет. Бардык талаптар өз убагында сотко берилүүгө тийиш, анткени бузулган укуктарды коргоо үчүн негиздүү мөөнөттөрдүн жоктугу мындай талаптар коюлган жактардын кызыкчылыктарынын бузулушуна алып келиши мүмкүн. Мөөнөттү калыбына келтирүүгө мүмкүн болгон ашпаган мөөнөттү белгилөө сот чечимдеринин гана эмес, ошондой эле укуктук кесепеттерге алып келген административдик актылардын туруктуулугуна оң таасирин тийгизет.

Албетте, укуктук аныктыктын абалы мыйзамдуулуктун, укук тартибинин жана коомдук мамилелердин алдын ала болжолдуулук режимине олуттуу таасир этет. Ошону менен бирге, бул принцип абсолюттук мүнөздө эмес экендигин белгилей кетүү керек, ошол эле учурда соттук коргоо укугу фундаменталдуу мааниге ээ жана кандайдыр бир деңгээлде чектелиши мүмкүн эмес. Бул Чечимде белгиленгендей, бул укук, оболу жарандардын сот адилеттигине жетүүсүн тоскон укуктун ченемдерин кабыл алууга жол берилбестигин болжолдойт. Конституциялык маанидеги максаттар менен шартталган бул же тигил чектөөлөрдү киргизүүдө мыйзам чыгаруучу колдонулуучу укуктук каражаттардын адекваттуулук жана өлчөмдөштүк конституциялык принцибин жетекчиликке алууга тийиш.

Ошентип, токтотуучу мөөнөттүн материалдык-укуктук табиятын эске алып, Конституциялык сот адамдын бардык башка укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу негизинде жаткан, негизги конституциялык кепилдик катары, жарандардын сот адилеттигине алгачкы жеткиликтүүлүгү менен байланышкан укуктук мамилелерди жөнгө салууда мындай механизмди колдонуунун жол берилбестиги жөнүндө тыянакка келди. Конституцияда каралгандан башка максаттарда жана андан ашкан деңгээлде адамдын укуктарына жана эркиндиктерине мыйзам менен чектөө коюлушу мүмкүн эмес.

Колдонуудагы доонун эскирүү институту ошентсе да процессуалдык токтотуу мөөнөттөрүнө караганда натыйжалуу укуктук каражат болуп саналат жана конституциялык укуктун маңызына кол салбастан туура укуктук колдонууда милдеттерди толук максаттуу чечет, ал үчүн мыйзам чыгаруучу административдик сот өндүрүшүн жөнгө салууда преклюзивдүү мөөнөттү колдонгон.

Бул Чечим андан ары кароо үчүн соттун 2024-жылдын 15-майындагы №03/384 каты менен Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине жөнөтүлдү.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан «Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору иштелип чыккан жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине сунушталган.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети (КРПАнын 2024-жылдын 26-августундагы №28-7382 чыг.) Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине жөнөткөн.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосунда.

2.6. Конституциялык сот 2024-жылдын 20-мартындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 439-беренесинин 4-бөлүгүнүн «Мындай аныктамалар кассациялык тартипте кайра каралууга тийиш» деген деген сөздөр менен баяндалган ченемдик жобосу Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 1, 2, 4-6-бөлүктөрүнө, 55-беренесине, 56-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Укуктун үстөмдүгүнө жана мыйзамдуулукка негизделген мамлекеттин укуктук системасы ар бир адамдын соттук коргоого укугун карайт. Адамдын ажырагыс негизги укуктарынын жана эркиндиктеринин бири болгон бул укук бардыгы үчүн сот адилеттигине эркин жана бирдей жетүү кепилдиктерин камтыйт. Ал мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлик органдарынын мыйзамсыз аракеттеринен гана эмес, ошондой эле соттун жаңылыш чечимдеринен бузулган укуктарды коргоого жана калыбына келтирүүгө чакырылган көз карандысыз сот тарабынан атаандаштык жана тараптардын тең укуктуулугу принцибинин негизинде жүзөгө ашырылат.

Ушуга байланыштуу, сот адилеттиги калыстыктын критерийлерине жооп берсе жана бузулган укуктарды натыйжалуу калыбына келтирсе гана ошондой деп таанылат, ал эми мыйзам чыгаруучу сот өндүрүшүнүн процессин калыптандырууда кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн бардык этаптарында мыйзамда тыюу салынбаган бардык ыкмалар менен адамдын жана жарандын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо боюнча талаптагыдай мүмкүнчүлүк берген укуктук механизмди камсыз кылууга тийиш.

Бул процессте, албетте, биринчи инстанция маанилүү роль ойнойт, анын ишинин натыйжалары жазык сот өндүрүшүнүн кийинки этаптарына карата негиз болуучу (базалык) мүнөзгө ээ.

Алсак, соттук териштирүүнүн жүрүшүндө жазык ишинин далилдөө базасынын бардык элементтерин кылдат изилдөө жүргүзүлөт. Айыптоо жана коргоо тараптарынын активдүү катышуусу – алардын укуктарын жана кызыкчылыктарын ишке ашырууга гана өбөлгө түзбөстөн, ошондой эле сотко чейинки өндүрүштүн материалдарынын мазмунуна соттун объективдүү баа берүүсүнө мүмкүндүк берет.

Демек, биринчи инстанциянын ишинин жогорку натыйжалуулугу анын сот адилеттиги системасындагы негизги ролун ырастай турганын жана жалпысынан сот адилеттигин туура жана калыс жүргүзүүнү камсыз кылуу үчүн так стандарттарды сактоо зарылдыгын баса белгилей кетүү өтө маанилүү.

Муну менен бирге жазык процессинин атаандаштык аспектинин эске алуу менен, биринчи инстанциядагы соттун отурумуна ишти даярдоо этабында тараптардын көйгөйлөрдү аныктоо мүмкүнчүлүгүн эске алуу маанилүү. Мына ошондуктан Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде судьянын гана демилгеси боюнча эмес, ошондой эле тараптардын биринин өтүнүчү боюнча да алдын ала угуу механизмдин ишке киргизүү ыйгарым укуктары каралган.

Ошентип, алдын ала угуу процесстин катышуучуларынын укуктарын сактоонун кошумча процесстик кепилдиги болуп саналат, ал негизги угуулар

башталганга чейин сотко чейинки өндүрүштөгү кемчиликтерди табууга, оңдоого же жоюуга мүмкүндүк берет.

Мыйзам чыгаруучу тараптарга соттук териштирүүдө көрсөтүлүүчү далилдердин тизмесинин кайсынысын болбосун алып салуу жөнүндө өтүнүч билдирүүгө укук берет. Муну менен бирге алдын ала угуу өткөрүү үчүн негиз катары жол берилгис далилдерди алып салуу жөнүндө тараптардын өтүнүчүнүн болушун караган ченемди өзүнчө белгилейт.

Далилдерди алып салуунун себеби далилдик мааниге ээ болгон фактылык маалыматтарды чогултууда же текшерүүдө Кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин талаптарын бузуудан улам келип чыккан анын жол берилгистиги саналат. Жол берилгис далилдердин так тизмеси Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 80-беренесинин 4-бөлүгүндө каралган.

Далилдерди алып салуу жөнүндө өтүнүчтү канааттандыруу же канааттандыруудан баш тартуу жөнүндө соттун чечимдери Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 288-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык 3 күндүн ичинде апелляциялык тартипте даттанылышы мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, конкреттүү иштин жагдайларына жараша мүмкүнчүлүк же тандоо катары берилүүчү алдын ала угуу өзүнүн факультативдик мүнөзүнө карабастан, далилдердин процеске карата жол берилиши предметине изилдөөдө көмөкчү ролду ойной тургандыгын белгилей кетүү керек. Сотко чейинки өндүрүштү сот процесси менен байланыштырган, кандайдыр-бир «көпүрө» катары кызмат кылган бул институттун натыйжалуулугу жана ишенимдүүлүгү биринчи инстанциядагы сотто иштерди кароонун сапатына жана натыйжаларына таасир этиши мүмкүн жана, албетте, кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн бардык кийинки этаптарына оң таасирин тийгизет.

Апелляциялык инстанциядагы сот жогору турган соттук звено болуу менен соттун чечимин кайра кароого соттолгон адамдын укугун ишке ашырууда чоң мааниге ээ, ошол эле учурда ага гана мүнөздүү уникалдуу процессуалдык ыйгарым укуктар гана берилбестен, ошондой эле биринчи инстанциядагы сот ээ ыйгарым укуктар да берилген.

Соттук коллегиядан турган бул инстанция, биринчи кезекте мыйзамдуу күчүнө кире элек өкүмдөргө жана токтомдорго даттануулар жана сунуштар боюнча жазык иштерин карайт жана биринчи инстанциядагы сот тарабынан чыгарылган бул чечимдердин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерет.

Ушуга байланыштуу апелляциялык инстанциянын өзгөчөлүгү болуп анын процессуалдык арсеналында биринчи инстанциянын жол-жоболорун сактоо жана атаандаштык принцибин камсыз кылуу менен ишти жаңыдан кароону толук жана жарым-жартылай көлөмдө жүргүзүүгө ыйгарым укуктардын болушу саналат. Жыйынтыгында биринчи инстанциянын чечимин алмаштыра турган жаңы өкүм чыгарылышы мүмкүн.

Өз кезегинде, Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 289-беренесинде каралган соттук териштирүүнүн жалпы шарттары апелляциялык инстанциядагы сотко да жайылтылгандыктан, мыйзам чыгаруучу аны соттук отурумда изилденген далилдерге гана таянып өкүм чыгарууга милдеттендирет.

Баяндалгандарды эске алуу менен, экинчи инстанциянын ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу иш боюнча бардык материалдарды, анын ичинде сот өндүрүшүнүн мурунку этаптарында деталдуу талдоого алынган далилдердин жол берилгистиги маселелерин кайталап жана кылдат изилдөөнү камсыз кылаарын баса белгилей кетүү зарыл. Муну менен кылмыш-жаза процессинин катышуучуларына калыстыкты, мыйзамдуулукту камсыз кылуу жана адамдын бузулган конституциялык укуктары менен эркиндиктерин жана кызыкчылыктарын сот адилеттигинин бардык мүмкүнчүлүктөрүнө жеткиликтүүлүк аркылуу калыбына келтирүү үчүн бардык укуктук инструменттер берилет.

Кассациялык өндүрүш соттук каталарды оңдоонун таасирдүү механизмдеринин бири болуу менен адам укуктары менен эркиндиктерин коргоонун эң маанилүү кепилдиги болуп саналат, ал эми алар төмөнкү инстанциядагы соттор тарабынан бузулган учурда аларды калыбына келтирүүнүн негизги ыкмасы болуп саналат.

Алсак, мыйзам чыгаруучу кассациялык инстанциянын ыйгарым укуктарынын так чегин белгилеген, анын алкагында материалдык жана процессуалдык укуктун ченемдерин олуттуу бузуулар предметине кылмыш-жаза иши боюнча өндүрүштү текшерүүгө гана укуктуу.

Көрсөтүлгөн берененин 2-бөлүгүнүн 9-пунктуна ылайык, сот актысын жокко чыгаруу үчүн негиздердин бири болуп сот тарабынан жол берилгис деп табылган далилдер менен өкүмдү негиздөө саналат. Өз кезегинде Кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин 80-беренесинин 4-бөлүгүндө кандай далилдер жол берилгис деп табылары так аныкталган.

Талашылып жаткан ченемдик жоболорго ылайык, кассациялык инстанциядагы соттун кароо предмети болуп акыркы соттук чечимге чейинки аныктамалар болушу мүмкүн, эгерде мындай аныктамаларга даттануу Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде каралса, болушу мүмкүн. Мындай аныктамалар кассациялык даттанууну же ушул иш боюнча кабыл алынган акыркы соттук чечимге сунушту кароо менен бир мезгилде, кассациялык тартипте кайра каралууга тийиш.

Мындай укуктук жөнгө салуу биринчи инстанциядагы сот тарабынан ишти кароонун жүрүшүнө жогору турган соттор тарабынан үзгүлтүксүз көзөмөл жүргүзүү жана натыйжада алардын өз дискрециялык ыйгарым укуктарын ишке ашырууга кийлигишүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат.

Бирок, мында соттун аралык иш-аракеттеринин жана чечимдеринин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн соттук текшерүү мүмкүнчүлүгү жокко чыгарылбайт; болгону башка белгиленген мөөнөткө жылдырылат жана өкүм токтом кылынгандан кийин гана жүзөгө ашырылат. Мындай мамиле биринчи жана экинчи инстанциядагы сотторго ишти сырттан басымсыз жана бир жактуу кароосуз аягына чыгарууга мүмкүндүк берет, бул соттук териштирүүнүн көз карандысыздыгын шарттайт.

Кассациялык инстанциянын ыйгарым укуктарынын толук тизмесин белгилөө менен мыйзам чыгаруучу бул сотко өкүмдө белгиленбеген же ал тарабынан четке кагылган фактыларды аныктоого же далилденген деп эсептөөгө, айыптоонун далилденгендиги же далилденбегендиги жөнүндө маселелерди алдын ала чечүүгө, тигил же бул далилдердин жол берилиши же жол берилбестиги, кээ бир далилдердин

башкаларга караганда артыкчылыгы, ошондой эле ишти кайра кароодо биринчи инстанциядагы же апелляциялык инстанциядагы соттор тарабынан акыркы актыларда келтирилиши мүмкүн болгон тыянактарды алдын ала чыгарууга укук бербейт.

Ошентип, жыйынтыктоочу актыны түшүнүү, анын ичинде иштин жүрүшүндө кабыл алынган бардык процессуалдык чечимдерге баа берүү кассациялык этапта соттук териштирүүнүн адилеттүүлүгүн жана тууралыгын камсыз кылуунун ачкычы болуп саналат. Бул колдонулган ченемдердин мыйзамдуулугун талдоо үчүн гана эмес, ошондой эле процессуалдык жана материалдык чечимдер жыйынтыктоочу актыны түзүүгө кандай таасир эткендигин терең түшүнүү үчүн да талап кылынат жана өз ыйгарым укуктарынын алкагында сот өндүрүшүнүн кассациялык стадиясынын жоопкерчилигин баса белгилейт.

Мындан тышкары, жазык иштери боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген соттук чечимдерди кайра кароо боюнча өндүрүш алардын мыйзамдуулугун камсыз кылуунун кошумча жолунун резервдик мааниси бар катары процессуалдык укуктарды кыянаттык менен пайдалануу жана кассациялык жол-жоболорду катардагы соттук инстанцияга айландыруу мүмкүнчүлүгүн болтурбоочу жол-жоболук эрежелерди белгилөө дегенди билдирет, мында адилеттүүлүктүн жана теңчиликтин түпкү конституциялык принциптери бузулбашы керек.

Мыйзам чыгаруучу тарабынан кассациялык инстанция үчүн белгиленген тартип бул инстанциянын чечимдерин кайра кароо укугун чектебейт. Ошондой эле кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын соттук коргоого болгон укуктары, эркиндиктери жана мыйзамдуу кызыкчылыктары, анын ичинде процессуалдык бузуулар орун алган учурда далилдердин жол берилгистиги жөнүндө маселелерди изилдөө кемибейт.

2.7. Конституциялык сот 2024-жылдын 27-мартындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 2-февралындагы №25 Жарлыгы менен бекитилген Иштеген жылдары үчүн кызматтык маянага пайыздык үстөк акыларды төлөө үчүн мамлекеттик кызматтын жана муниципалдык кызматтын стажын эсептөө тартиби жөнүндө жобонун «2016-жылдын 7-июнунан тартып» деген сөздөр менен билдирилген 4-пунктунун жетинчи абзацынын ченемдик жобосун Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 1-бөлүгүнө, 55-беренесине, 56-беренесинин 2-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Кыргыз Республикасынын Конституциясы ар бир адамга эмгек эркиндигине, эмгекке жөндөмдүүлүгүн пайдаланууга, кесибин жана иштин түрүн тандоого, коопсуздуктун жана гигиенанын талаптарына жооп берген эмгек шарттарына жана эмгекти коргоого, ошондой эле мыйзам менен белгиленген жашоо минимумунан төмөн болбогон эмгек акы алуу укугуна кепилдик берет.

Мамлекет ар бир адамда тигил же бул эмгек ишинин түрүн тандоого реалдуу укук пайда болгудай укуктук, уюштуруучулук, экономикалык жана башка жагымдуу шарттарды артыкчылыктуу тартипте түзүүгө милдеттүү.

Өз кезегинде, эмгекке болгон конституциялык укукту ишке ашыруунун мааниси ар бир адамдын акчалай киреше – өзүнүн жана үй-бүлө мүчөлөрүнүн

бакубаттуулугунун деңгээлин жогорулатуунун булагын, анын ичинде жалданма эмгек учурунда, эмгек акысын алууда турат.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык эмгек акы – татаалдыгына, санына, сапатына жана шарттарына жараша эмгек үчүн берилүүчү сыйакы (ордун толтуруу), ошондой эле компенсациялык жана кызыктыруучу мүнөздөгү төлөмдөр. Үстөк жана кошумча акы төлөө түрүндөгү компенсациялык жана дем берүү мүнөздөгү төлөмдөр абсолюттук чоңдуктарда же кызматтык (тарифтик) маянага карата пайыз менен белгиленет.

Дем берүү мүнөзүндөгү үстөктөр жана кошумча төлөөлөр – бул дем берүүчү (кызыктыруучу) төлөмдөрдүн эки өз алдынча түрү, алар жалпы максатты көздөйт – тарифтик ставканын өлчөмүндө эсепке алынбаган ар кандай факторлорду эске алуу менен кызматкердин эмгек акысын жекелештирүү.

Компенсациялык төлөмдөрдөн айырмаланып, дем берүүчү мүнөздөгү үстөктөр жана кошумча төлөөлөр белгиленген ченемдерден четтеген өзгөчө, зыяндуу же коркунучтуу шарттарда эмгегине акы төлөө менен байланыштуу эмес. Анын максаты, кызматкердин андан ары жеке өсүшү жана өнүгүшү үчүн эмгегинин сапатын жана санын жогорулатуу үчүн аларга дем берүүдө турат.

Дем берүүчү кошумча төлөөлөр жана үстөктөр туруктуу мүнөзгө ээ жана жетишүүлөрдү баалоону талап кылган келечек үчүн эмес, буга чейин жетишилген натыйжалар жана кызматкердин ишинин жогорку натыйжалуулугун камсыз кылуучу жекече сапаттары үчүн төлөнөт. Алар жогорку квалификациясы, үзгүлтүксүз стажы, классы, илимий наамы жана башка сиңирген эмгектери үчүн белгиленет.

Бирок, кызматкерлерге дем берүүчү төлөмдөрдү белгилөө конституциялык кепилдиктер, ошондой эле тармактык мыйзамдардын жалпы принциптери жагынан алганда да милдеттүү болуп саналбайт.

Ошого карабастан, мыйзам чыгаруучу өзүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда кеңири тандоо эркиндигине ээ болуу менен мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын кызматтык маяналарына ар кандай пайыздык үстөктөрдү аныктоонун жалпы эрежелерин, ошондой эле алардын айрым категорияларына карата колдонулуучу өзгөчөлүктөрдү да киргизүүгө укуктуу.

Каралып жаткан учурда, коом үчүн мамлекеттик функцияларды аткаруу боюнча эмгек ишмердигинин социалдык баалуулугунан улам мыйзам чыгаруучу мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында кызмат өтөөгө өзүн арнаган адамдар үчүн иштеген жылдары үчүн маяналарына үстөк акыларды белгилөөнүн атайын эрежелерин, алардын өлчөмдөрүн, дайындоо жана төлөө шарттарын караган. Муну менен мыйзам чыгаруучу мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын көп жылдык эмгегине дем берүү, ошондой эле коомдук маанилүү ишти улантууга түрткү берүү, эмгектин сапаттык жана сандык көрсөткүчтөрүн жогорулатуу, ошондой эле алардын материалдык бакубаттыгынын деңгээлин колдоо максатында алардын маяналарына кошумча дем берүүчү төлөмдөрдү белгилеген.

Конституциянын ченемдерине жана рухуна таянып, мыйзам чыгаруучу өзүнүн ченем жаратуу ишинде социалдык адилеттүүлүк идеясын билдирүү жана коомдун турмушуна киргизүү катары тең укуктуулук жана басмырлабоо принциптерин бекем карманууга милдеттүү. Бул, албетте, айкын зарылчылык учурларын кошпогондо,

бардык адамдар бирдей укуктук статуска ээ болушу керек, башкача айтканда, бирдей көлөмдөгү жана мазмундагы укуктарга, эркиндиктерге жана милдеттерге, ошондой эле аларды ишке ашыруу жана коргоо боюнча бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болушу керек дегенди билдирет. Бул, албетте, эмгекке болгон укукту жүзөгө ашырууда ар бир адамга бирдей мүмкүнчүлүктөрдү берүү, ошондой эле эмгекке адилет сый акы берүү принцибин сактоо маселелерине да тиешелүү. Ошентип, социалдык адилеттүүлүк укуктук, социалдык мамлекеттин негизи болуп саналат, анын ички саясаты ар бир адамдын татыктуу жашоосуна жана эркин өнүгүүсүнө жетишүү үчүн эмгек чөйрөсүндө адилеттүү шарттарды камсыз кылууга багытталышы керек. Мындай мамлекетте социалдык айырмачылыктар жоюлуп, тиешелүү кепилдиктер натыйжалуу мамлекеттик жөнгө салуу менен камсыз кылынат. Убактылуу жок кызматчыны алмаштырган мамлекеттик жана муниципалдык кызматчынын иштеген мезгилин мамлекеттик жана муниципалдык кызмат стажына, ал эми класстык чени жана иштеген жылдары бар болсо – тиешелүү үстөк акыны төлөө менен киргизүү жөнүндө эреже биринчи жолу 2016-жылдын 30-майындагы №75 «Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө» Мыйзамды кабыл алуу менен киргизилген, ал «Эркин Тоо» гезитинде 2016-жылдын 7-июнунда расмий жарыяланган күндөн тартып күчүнө кирген. Кийинчерээк, 2021-жылдын 27-октябрында «Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө» жаңы Мыйзам кабыл алынган, ага ылайык иштеген жылдары үчүн пайыздык үстөктөрдү төлөө үчүн мамлекеттик жана муниципалдык кызматтагы стажы Президент тарабынан аныкталган тартипте эсептелээри, убактылуу жок кызматчыны алмаштыруу боюнча эмгектик иши мамлекеттик жана муниципалдык кызматтагы стажга эсептелээри белгиленген (21-берененин 6, 7-бөлүктөрү).

Бул Мыйзамды аткаруу үчүн Кыргыз Республикасынын Президенти 2022-жылдын 2-февралында №25 Жарлык чыгарган, аны менен Иштеген жылдары үчүн кызматтык маянага пайыздык үстөк акыларды төлөө үчүн мамлекеттик кызматтын жана муниципалдык кызматтын стажын эсептөөнүн тартиби жөнүндө жобо бекитилген, анда 4-пункттун жетинчи абзацында иштеген жылдары үчүн кызматтык маянага ай сайын төлөнүүчү үстөк акыны алууга укук берүүчү мамлекеттик жана муниципалдык кызматтын жалпы стажына 2016-жылдын 7-июнунан тартып убактылуу жок болгон мамлекеттик жарандык кызматчыны жана муниципалдык кызматчынын ордун ээлөө боюнча эмгек иши киргизиле тургандыгы белгиленген.

Келтирилген хронологиядан көрүнүп тургандай, аталган Жобону талашуунун маңызы жогоруда көрсөтүлгөн эреженин 2016-жылдын 7-июнунан баштап гана колдонулушунда турат, бул кайрылуучу тараптын пикири боюнча, көрсөтүлгөн датага чейин убактылуу жок кызматчынын ордун ээлеген адамдардын абалын начарлатат жана бирдей статустагы адамдар үчүн теңсиздиктин элементтерин киргизет.

Мындай кошумча төлөмдөрдү киргизүү маселелери конституциялык-укуктук жөнгө салуунун чегинен чыгат жана мамлекет аларды экономиканын макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнө жана бюджеттик укуктун принциптерине жараша чечүүгө укуктуу.

Мыйзам чыгаруучу убактылуу жок болгон кызматчыны алмаштырган мамлекеттик жана муниципалдык кызматчынын иштөө мезгилин эсепке алуу

эрежесин биринчи жолу 2016-жылдын 7-июнунан тартып мамлекеттик жана муниципалдык кызмат стажына киргизген, демек, иштеген жылдарына үстөк акы эсептөө үчүн ушул эрежени колдонуунун башталышы катары талашылып жаткан ченемдик жобо менен ошол эле датаны белгилөө бир субъекттердин башкаларга карата абалын начарлатуучу жана теңсиздик факторун камтыган жагдай катары бааланышы мүмкүн эмес.

Талашылып жаткан ченемдик жобонун мыйзам чыгаруучу жана Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан киргизилиши өз дискрецияларынын алкагында ишке ашырылды жана жок кызматкерлердин ордун убактылуу алмаштырган адамдардын абалын этап боюнча жакшыртууга багытталган ырааттуу чаралар катары каралууга тийиш жана мамлекеттик жана муниципалдык кызматтардын укуктук абалы менен шартталган.

Ошентип, 2016-жылдын 7-июнуна чейинки жана андан кийинки мезгилдерде иштеген жылдары үчүн кызматтык маянасына ай сайын төлөнүүчү үстөк акыны эсептөө үчүн кызматкердин убактылуу жок болгон кызматкерди алмаштыруу мезгилиндеги эмгек стажын эсепке алууда укуктук жөнгө салуунун дифференцияланган мамилеси эч кандай басмырлоосуз жана мурда берилген укукту кемсинтпестен, кызматкерлердин эмгеги үчүн адилет сый акы алууга конституциялык укугун бузуу катары бааланышы мүмкүн эмес.

2.8. Конституциялык сот 2024-жылдын 8-майындагы Чечими менен «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 32-беренесинин 1-бөлүгүнүн 8-пунктун Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 24-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Кыргыз тили мамлекеттүүлүктүн конституциялык-укуктук атрибуту катары мамлекеттин уникалдуулугун камсыз кылуу менен анын ишмердүүлүгүнүн маанилүү куралы катары негизги ролду ойнойт. Бул ошондой эле кыргыз тили эмне үчүн салттуу түрдө эл тарабынан улуттук баарлашуунун негизги каражаты катары колдонулуп келе жатканын түшүндүрөт жана анын өлкөдөгү маданий турмуш жана социалдык өз ара аракеттенүү үчүн фундаменталдуу маанисин баса белгилейт.

Ошону менен бирге Конституция ХХ кылымда кыргыз мамлекеттүүлүгүн өнүктүрүүнүн тарыхый аспектин урматтоо жана орус тилин эң кеңири спектрде өз ара аракеттенүү каражаты катары таануу менен аны расмий тил катары белгилейт, ошондой эле Кыргыз Республикасынын элин түзгөн бардык башка этностордун өкүлдөрүнө эне тилин сактоо, үйрөнүү жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү укугуна кепилдик берет.

Бирок, буга чейин конституциялык контролдоо органы белгилегендей, башка этностордун эне тилин колдонуу укугу абсолюттук эмес. Ал адамдын социалдык-маданий кызыкчылыктарын колдоого багытталган, бирок мамлекеттин коомдук турмушунун бардык чөйрөлөрүндө аны чексиз колдонууга укук бербейт.

Укуктук мамлекеттин конституциялык принциби жүрүм-турумдун жалпы эрежелерин жана бийликти жүзөгө ашыруунун алкагын белгилөө менен мамлекеттин иштеши жана анын жарандар менен өз ара аракеттенүүсү үчүн фундаменталдык юридикалык негиздерди түптөйт. Бул принциптин негизги аспектиси –

Конституциянын үстөмдүгү, ага ылайык конституциялык мыйзамдар, мыйзамдар жана башка ченемдик укуктук актылар (мындан ары – ЧУА) мамлекеттик жана расмий тилдерде кабыл алынат. Мында мыйзам чыгаруучу мамлекеттик тилде чыгарылган актылар артыкчылыкка ээ экендигин жана түп нуска болуп эсептелээрин өзгөчө баса белгилейт (конституциялык Мыйзамдын 10-беренесинин 3-бөлүгү жана «Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө» Мыйзамдын 6-беренеси).

Бул статустук бекитүү формалдуу таануу гана эмес, бардык мамлекеттик ишти, анын ичинде мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот иши мамлекеттик тилде жүргүзүлүшүн талап кылат.

Укуктук мамлекет принцибинин маанилүү түзүүчүсү Конституцияга жана эл аралык ченемдерге ылайык ар бир адамдын укуктары менен эркиндиктерин таануу жана коргоону кепилдөө болуп саналат.

Мындай кепилдиктердин бири квалификациялуу юридикалык жардам алууга конституциялык укук болуп саналат. Бул жобо коомдук юридикалык чөйрөгө тартылган мамлекеттик органдардын жана мамлекеттик эмес институттардын ишинин маселелери боюнча жалпы мүнөздөгү мыйзам чыгаруу чараларын белгилөөгө мамлекеттин милдеттенмесин ырастайт. Ошентип, юридикалык кызматтарды көрсөтүү коомдук кызыкчылыкка кызмат кылат жана тиешелүү түрдө коомдук-укуктук мааниге ээ болот. Бул аны сот бийлигинин институттарынын гана эмес, ошондой эле ар кандай социалдык чыр-чатактарды чечүүгө багытталган башка мамлекеттик жана мамлекеттик эмес механизмдердин иштешинен ажырагыс кылат.

Ушуга байланыштуу мамлекет төмөнкү шарттарды камсыз кылууга тийиш: биринчиден, квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү боюнча иштин зарыл болгон укуктук негизин түзүү; экинчиден, квалификациясы жарандардын кызыкчылыгында өз функцияларын натыйжалуу аткарууга мүмкүндүк берген адамдарга гана бул жардамды көрсөтүүнүн жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу; үчүнчүдөн, адвокаттык иш жүргүзүү үчүн так кесиптик жана квалификациялык талаптарды белгилөө.

Ошентип, адвокаттар квалификациялуу, анын ичинде мамлекет кепилдеген квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү боюнча миссияны өзүнө алуу менен жарандардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылуу чөйрөсүндө мамлекеттин конституциялык милдеттенмелерин ишке ашырууда негизги ролду ойнойт.

Мыйзам чыгаруучу жогоруда белгиленген факторлордун маанилүүлүгүн эске алуу менен «Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө» жана «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» мыйзамдарда квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү боюнча ишти жөнгө салуунун тартибин аныктаган. Ал эми алардын максаттары катары жеке адамдардын сот адилеттигине жетүү укугун ишке ашырууну, адилеттүү соттук териштирүүнү камсыз кылууну жана сот адилеттигин жүзөгө ашыруунун кыйла натыйжалуу, адилеттүү, укуктун үстөмдүгүнө негизделген системасын түзүүнү караган.

Жогоруда белгиленген актыларга ылайык, квалификациялуу юридикалык жардам өзүнө кылмыш-жаза, жарандык, административдик иштер жана сот өндүрүшүнүн бардык стадияларында укук бузуулар жөнүндө иштер боюнча

адамдардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо жана/же өкүлчүлүк кылуу боюнча адвокаттын кесиптик ишин камтыйт.

Ал эми конституциялык Мыйзамдын 4-беренесинде аныкталгандай, сот өндүрүшү мамлекеттик тилде жүргүзүлүшү керек.

Мамлекеттик тилди сот өндүрүшүнүн негизги тили катары белгилөө кыргыз тилине мамлекеттик тил статусун берүү жөнүндө Конституциянын ченеминен түздөн-түз келип чыгат.

Бул контекстте адвокаттардын мамлекеттик тилди милдеттүү түрдө билүүсү сот адилеттигине жетүүнү камсыз кылууда жана сот процессинин катышуучуларынын укуктарын жана эркиндиктерин талаптагыдай коргоодо алардын ролун гана белгилебестен, ушул Чечимде белгиленген конституциялык маанилүү максаттарды да чагылдырат.

Ошентип, мыйзам чыгаруучунун адвокаттардын кызматтык милдеттеринин чегинде мамлекеттик тилди билүүсү жөнүндөгү талабы ушул маанилүү максаттар менен шартталган жана алардын ишмердүүлүгүн чектөө катары каралышы мүмкүн эмес. Укуктук чыр-чатак абалында болгон же аларга өзүнүн турмуштук маанилүү кызыкчылыктары менен кайрылган жана атайын билими бар адам катары аларга ишеним артууга даяр субъекттерге укуктук жардам көрсөткөн адвокаттар мамлекеттик тилдеги мыйзамдарды билүүгө өзгөчө маани берүүгө милдеттүү, анткени мыйзамдардын жана башка ЧУАлардын ченемдерин колдонуу жана чечмелөө анын ишиндеги эң башкы инструмент болуп саналат.

Ошондой эле адвокаттар күнүмдүк коммуникацияда да, расмий иштерде да мамлекеттик тил колдонгон коомдун ажырагыс бөлүгү болгондуктан, тиешелүү түрдө алардын бул тилди билүүсү алардын өздөрүнүн кесиптик милдеттерин натыйжалуу аткарышы үчүн сөзсүз болуп саналат.

Мамлекет тил саясатын сактоону жана өнүктүрүүнү Кыргыз Республикасын 2040-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына киргизди жана Кыргыз Республикасында 2021-2025-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү программасында анын негизги артыкчылыктуу багыттарын жана милдеттерин аныктады (Президенттин 2018-жылдын 31-октябрындагы №221 Жарлыгы жана Өкмөттүн 2020-жылдын 1-октябрындагы №510 токтому).

Бул документтердеги негизги милдеттердин жана багыттардын арасында республиканын коомдук турмушунун бардык чөйрөлөрүндө мамлекеттик тилди толук жана кеңири колдонууга жетишүү жана мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн укуктук негиздерин бекемдөө белгиленген.

Бул аракеттердин алкагында «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө» конституциялык Мыйзам жаңы редакцияда кабыл алынган, ал мамлекеттик тил саясатын жүзөгө ашыруунун укуктук негиздерин, мамлекеттик тилди өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүдө мамлекеттик органдардын, мекемелердин, уюмдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын милдеттерин белгилейт.

Конституциялык Мыйзамдын 12-13-главаларында алардын ыйгарым укуктары аныкталган, алардын ичинен Министрлер Кабинетине мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын бекитүү жана аткарууну камсыз кылуу жүктөлгөн, анда тиешелүү убакыт ичинде мамлекеттик тилди колдоо боюнча мамлекеттик саясаттын негизги стратегиялык максаттары жана артыкчылыктуу

милдеттери, ошондой эле көрсөтүлгөн максаттарга жана милдеттерге жетүү үчүн жүзөгө ашыруу пландалып жаткан чаралар чагылдырылууга тийиш. Аталган Программа Кыргыз Республикасынын жарандарынын, чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын мамлекеттик тилди окуп-үйрөнүүгө болгон муктаждыктарын канааттандыруу, аны Кыргыз Республикасында, ошондой эле анын чегинен тышкары жайылтуу үчүн зарыл болгон мыйзамда белгиленген кепилдиктерди жана жеңилдиктерди эске алуу менен иштелип чыгууга жана ишке ашырылууга тийиш.

Мындай регламенттөө Кыргыз Республикасынын элин түзгөн бардык башка этностордун, айрыкча алардын өз ара аракеттенүү процессинде конституциялык баалуулуктардын ортосунда акылга сыярлык тең салмактуулукту сактоо аспектинде конституциялык укуктарына кепилдик берилет.

Ошентип, талашылып жаткан ченемдин формулировкасы адвокаттардын мамлекеттик тилди билүү милдетине түздөн-түз көрсөтмөнү камтыса да, мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын план ченемдүү ишке ашырууга, мамлекеттик тилди билбеген адамдардын аны өздөштүрүүсү үчүн объективдүү шарттарды түзүүгө жана тил саясатын коомдун жашоо-турмушунун бардык чөйрөлөрүнө этап менен киргизүүгө жараша императивдик мүнөзгө ээ болот.

Мындан тышкары, каралып жаткан конституциялык Мыйзам процессуалдык мыйзамдарга ылайык сот өндүрүшүндө расмий тилди колдонуу мүмкүнчүлүгүн да белгилейт.

Муну менен мыйзам чыгаруучу сот өндүрүшүнүн бардык катышуучулары үчүн универсалдуу эрежени бекитет, ал сот өндүрүшүнүн бардык формаларында колдонулат.

Алсак, сот өндүрүшү жүрүп жаткан тилди билбеген же жетиштүү деңгээлде билбеген адамдарга түшүндүрүү жолу менен ар кандай этапта билдирүү жасоого, көрсөтмө берүүгө, өтүнүч билдирүүгө, иштин материалдары менен таанышууга, сотто сөз сүйлөөгө, котормочунун кызматынан пайдалануу мүмкүнчүлүгү менен өзү билген тилде сот сүйлөшүүсүн угууга атайын укук камсыз кылынат.

Ушуга байланыштуу сот өндүрүшүнүн алкагында расмий тилди же процесстин катышуучусу жакшы билген тилди толук пайдалануу укугун камсыз кылуу ар бир жарандын сот адилеттигине бирдей жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуучу принцип болуп саналат. Бул сот өндүрүшүнүн эч бир катышуучусу мамлекеттик тилди билбөө себеби боюнча соттук коргоого жетүүдө тилдик тоскоолдуктарга туш болбошу керек дегенди билдирет. Ошондуктан тилдик укуктарды мындай ченемдик колдоо конституциялык негиздерге жооп берет жана ар кандай басмырлоонун, анын ичинде тилдик белгиси боюнча да басмырлоонун алдын алат, анткени сот процессинин ар бир катышуучусуна анын жүрүшүн толук түшүнүүгө, өз укуктарын коргоого активдүү катышууга жана башка катышуучулар менен бирдей шарттарда сотто өз кызыкчылыктарын билдирүүгө кепилдик берет.

Ошентип, мамлекеттик тилди киргизүү тартибин колдонуудагы укуктук жөнгө салууда талашылып жаткан ченем Конституцияга карама-каршы келет деп таанылышы мүмкүн эмес жана адвокаттык иш сыяктуу коомдук маанилүү функцияларды аткаруу үчүн зарыл талап катары бааланууга тийиш.

Мамлекеттик тилди билүү талабы бардык адвокаттар үчүн токтоосуз милдеттүү болуп саналбайт, мамлекет аны өздөштүрүү үчүн бардык зарыл шарттарды түзүп берген шартта ишке ашырылат. Бул мамиле талаптардагы адилеттүүлүктү камсыз кылат жана бардык кызыкдар тараптарга негизсиз басым көрсөтпөстөн жаңы шарттарга адаптацияланууга мүмкүнчүлүк берет.

2.9. Конституциялык сот 2024-жылдын 21-июнундагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 62-беренеси (2017-жылдын 2-февралындагы редакциясы), Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 73-беренеси (1997-жылдын 1-октябрындагы редакциясы) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 60-беренесине карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Мамлекет негизги ролду аткаруу менен конституциялык мазмунду белгилейт жана колдонуудагы мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын жоболорунда анын табиятын жана так чектерин тактоо менен инсандын милдеттеринин өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтөт.

Ушуга байланыштуу мамлекет менен жарандын өз ара жоопкерчилиги анын мыйзамдардагы аракеттеринин формаларын укуктук жөнгө салуунун сапатынан келип чыгат. Мамлекет инсандын эркин жана татыктуу өнүгүүсүн жана аларды коргоону камсыз кылуучу шарттарды түзүү үчүн жарандардын алдында жоопкерчилик тартат. Ага жооп катары жаран Конституция жана мыйзамдар менен ага жүктөлгөн милдеттерин кыйшаюусуз аткарылышы үчүн мамлекет алдында жооптуу. Башкача айтканда, ар бир жаран жүрүм-турум линиясын тандоодо мүмкүн болгон укуктук кесепеттерди аңдап билүү менен анын вариантын өз алдынча аныктайт. Бул колдонуудагы мыйзамдарды колдонууда жана сактоодо жеке жоопкерчиликтин маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Мыйзамдар өз табияты боюнча динамикалуу жана коомдун муктаждыктары, социалдык-экономикалык факторлор жана инновациялар менен шартталган өзгөрүүлөргө дуушар болот. Тиешелүү түрдө ченемдик укуктук актыларга киргизилген өзгөртүүлөрдүн күчү аларды расмий колдонууга чейин пайда болгон мамилелерге жайылтылбайт, бул жарандардын укуктарын жана милдеттерин артка өзгөртүүгө жол бербейт.

Бирок белгилей кетүүчү нерсе, бул эрежеден тышкары Конституциянын өзү аныктаган өзгөчөлүктөр бар, ага ылайык жаңы милдеттерди белгилеген же жоопкерчиликти күчөткөн мыйзам же башка ченемдик укуктук акты өткөн мезгилге карата колдонулбайт.

Бул мындай мыйзамдык өзгөртүүлөр алар расмий түрдө ишке киргизилгенден кийин пайда болгон кырдаалдарга гана колдонулат, муну менен укуктук системанын укуктук аныктыгы жана алдын ала билүүсү камсыз кылынат, адамдарга мыйзамдагы өзгөрүүлөргө күтүлбөгөн юридикалык кесепеттерден коркпостон ыңгайлашууга мүмкүндүк берет дегенди билдирет.

КЖКнын 11-беренесинде бекитилген жалпы эреже боюнча, жасалган кылмышка карата ал жасалган учурда колдонулган кылмыш-жаза мыйзамдары колдонулат. Кылмыш жасалган убакыт деп адамдын мыйзамда каралган аракетти же аракетсиздикти жасаган убактысы таанылат. Жаңы жазык мыйзамы мыйзамдуу күчүнө киргенге чейин жасалган жосун боюнча сотко чейинки өндүрүш жана соттук

териштирүү ал күчүнө киргенден кийин жүргүзүлсө, анда мурда колдонулган мыйзамдардын ченемдери колдонулат.

Ошол эле учурда, Конституция ар бир инсандын коомдун турмушундагы баалуулугун дагы бир жолу баса белгилеп, адамдын жоопкерчилигин белгилеген же оордотуучу мыйзам өткөн мезгилге карата колдонулбайт деп жарыялайт. Алар жасалган учурда укук бузуу катары таанылбаган аракеттер үчүн эч ким жоопкерчилик тарта албайт. Эгерде иш-аракет жасалгандан кийин киргизилген жаңы мыйзам жоопкерчиликти төмөндөтсө же жоопкерчиликти башка жол менен жеңилдетсе, анда мындай мыйзам ретроактивдүү колдонулат. Бул жобо жазанын мөөнөтүн кыскартууну, жосундун квалификациясын анча оор эмес деп өзгөртүүнү камтыйт, ал жоопкерчиликти жеңилдетүүгө же жазык жоопкерчилигин толугу менен жокко чыгарууга (декриминалдаштырууга) алып келиши мүмкүн. Бул укук колдонууда адилеттикти жана гумандуулукту камсыз кылып, кылмыш жоопкерчилигине тартылгандарга жаңы мыйзамдын кыйла лениенттүү жоболорунан пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет.

Мыйзамдын өткөн мезгилге карата колдонулушун кароо институту узакка созулган мамилелерге укукту колдонууда маанилүү экендигин белгилеп кетүү керек. Аны колдонуу эрежелерин ал ишке киргизилгенге чейин пайда болгон фактыларга жана алар жараткан укуктук кесепеттерге (ретроактивдүүлүк) жайылтуу жолу менен белгилөө, же тескерисинче, айрым учурларда күчүн жоготкон ченемди колдонуу мүмкүнчүлүгүнө жол берүү (ультраактивдүүлүк) мыйзам чыгаруучунун дискрециясына кирет.

Коомдук коркунучтуу жосундарга жазык-укуктук тыюу салууларды жана аларды бузуу үчүн жазаларды белгилөө, ошондой эле кылмыштуулукту жана жосундардын жазаланышын четтетүүчү жана жоопкерчиликти жеңилдетүүчү мыйзам ченемдерин кабыл алуу Конституциянын артыкчылыгын жана түздөн-түз колдонулушун, адам укуктарын жана эркиндиктерин мамлекеттик коргоону, адилеттүүлүктү жана теңчиликти кошо алганда, демократиялык укуктук мамлекеттин конституциялык принциптерине негизделүүгө тийиш. Бул чаралар конкреттүү адамга жазык жоопкерчилигин жүктөө же андан бошотуу үчүн негиз болуп кызмат кылат.

Кылмыш жасаган адамга карата мамлекеттин жазык жоопкерчилигин ишке ашыруудан, аны соттоодон жана ага карата жазык жазасын колдонуудан баш тартуусу жазык жоопкерчилигинен бошотуу деп түшүнүлөт. Бул институтту колдонуу КЖКнын 9-беренесинде бекемделген гуманизмди – жазык мыйзамдарынын маанилүү принцибин чагылдырат. Бул мамлекеттин жана коомдун кылмышкерге жумшак мамиле кылуу концепциясынын социалдык-укуктук негиздүүлүгүн, анын кечиримдүүлүгүн жана ал аркылуу бул идеяны ишке ашырууга артыкчылык берүүсүн баса белгилейт.

Алсак, аталган институттун алкагындагы укуктук инструменттердин бири болуп КЖКнын 58 жана 92-беренелери менен регламенттелген эскирүү мөөнөтү эсептелет. Бул механизм кылмыштык куугунтуктоо жана айыптоо өкүмүн аткаруу мөөнөтүнүн өтүп кеткендигине байланыштуу колдонулат.

Мындай укуктук мүмкүнчүлүк кылмыштын коомдук коркунучтуулугун убакыттын өтүшү менен азайышынан улам жазык жоопкерчилигинин чараларын колдонуунун максатка ылайыксыздыгы жана жазыктык репрессиясыз социалдык

адилеттүүлүктү калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгү, ошондой эле жазык сот өндүрүшүндө гуманизм принцибин ишке ашыруу менен шартталгандыгын белгилей кетүү керек, ага ылайык эч ким чектелбеген ченемдик чектердеги убакытта жазык жоопкерчилигин колдонуу коркунучу алдында турбашы керек.

Бул позиция прагматизм элементин да чагылдырат, анткени кечиримдүүлүк жана боорукердик тикелей жоопкерчиликти төмөндөтпөстөн, ошондой эле социалдык байланыштарды бекемдөөгө багытталган калыбына келтирүүчү юстициянын кеңири максаттарына өбөлгө болот, муну менен алардын укуктук системанын ичиндеги көп аспекттүү маанисин баса белгилейт.

Ошону менен бирге эскирүү мөөнөтүн колдонуу абсолюттук мүнөзгө ээ эмес жана анын негизинде боор ачууну көрсөтүү мүмкүнчүлүгү бардык учурларда бирдей көрүнүштү билдирбейт.

Дал ошондуктан, мыйзам чыгаруучу өзүнүн дискрециялык ыйгарым укуктарынын алкагында иш алып баруу менен КЖКнын 58-беренесинин 2-бөлүгүндө жана 92-беренесинин 3-бөлүгүндө конкреттүү шарттар менен аныкталган эскертүүлөрдү караган.

Алсак, эгерде кылмыш жасаган адам же соттолгон адам тергөөдөн, соттон жана жазаны өтөөдөн качкан болсо, эскирүүнүн өтүшү токтотулат. Мындай учурларда эскирүү мөөнөтүнүн өтүшү адам кармалган күндөн тартып кайра башталат. Эгерде оор эмес же анча оор эмес кылмыш жасаган учурдан тартып он жыл өтсө, мындай учурда адам жазык жоопкерчилигинен бошотулат. Ошондой эле, соттолгон адам жазаны өтөөдөн качкан учурга карата өткөн эскирүү мөөнөтү чегерилүүгө тийиш. Мында, эгерде айыптоо өкүмү чыгарылган мезгилден тартып жыйырма жыл өтсө жана анын эскириши жаңы кылмыш жасоо менен үзгүлтүккө учурабаса, айыптоо өкүмү аткарылышы мүмкүн эмес. Жазаны өтөө кийинкиге калтырылган учурда эскирүү мөөнөтүнүн өтүшү кийинкиге калтыруу мөөнөтү аяктаганга чейин токтотула турат.

Мындай чаралар биринчи кезекте тергөөдөн, соттон же жазаны өтөөдөн качкан адамдар юридикалык жоопкерчиликтен качуунун каражаты катары өткөн убакытты пайдалана албашына багытталгандыгын белгилей кетүү керек. Мындай учурларда эскирүү мөөнөтүн токтото туруу, кылмыш жасалган же өкүм чыгарылган учурдан тартып өткөн мезгилге карабастан, адам кармалгандан кийин жазык куугунтутун кайра баштоого кепилдик берет.

Качуу мезгили жалпы эскирүү мөөнөтүнө эсептелбейт, муну менен кылмыш жасалгандан кыйла убакыттан кийин да укук колдонуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылаарын белгилей кетүү маанилүү. Бирок, эгерде кармалгандан кийин кошумча убакыт өтсө, ал качканга чейинки убакыт менен кошо алганда мыйзамда белгиленген эскирүү мөөнөтүнө жетсе (оор эмес же анча оор эмес кылмыштар үчүн он жыл), адам кылмыш жоопкерчилигинен бошотулушу мүмкүн. Бул доонун эскирүү мөөнөтү башталгандан жана анын толук мөөнөтү аяктагандан кийин (качканга чейинки жана андан кийинки бардык мезгилдерди эске алуу менен), эгерде кылмыш өзүнүн оордугу боюнча ушул категорияга кирсе, анда айыпталуучу жоопкерчиликтен бошотулушу мүмкүндүгүн болголот, бул жазанын сөзсүздүгү жана өлчөмдөштүк принциптерин ишке ашырууга өбөлгө түзөт.

Эгерде айыптоо өкүмү чыгарылгандан бери жыйырма жыл өтсө жана эскирүү мөөнөтү жаңы кылмыш жасоо менен үзгүлтүккө учурабаса, анда өкүм аткарылбашы мүмкүн, бул сот адилеттигин ишке ашыруу үчүн убакыттык алкактын маанилүүлүгүн белгилейт.

Мындай эрежелерди орнотуу жазалоо принцибин ишке ашыруу, башкача айтканда, алдын алуу, социалдык адилеттүүлүккө жетүү жана күнөөлүүнүн оңолуусу менен байланыштуу.

Мындан тышкары, мыйзам чыгаруучу кылмыштардын айрым түрлөрүнө эскирүү мөөнөтүн колдонууну жокко чыгарган өзгөчө эрежени да белгилеген (КЖКнын 58-беренесинин 6-бөлүгү жана 92-беренесинин 6-бөлүгү).

Адам өлтүрүү, балдарга карата жыныстык кол тийбестикке жана инсандын жыныстык эркиндигине каршы жасалган оор жана өзгөчө оор кылмыштар, ошондой эле кыйноолор, коррупция, терроризм актылары, экстремисттик уюмдарды түзүү жана башка ушул сыяктуу жосундар олуттуу социалдык, моралдык жана психологиялык кесепеттерди жаратаарын белгилеп кетүү зарыл.

Ушуга байланыштуу эскирүү мөөнөттөрүн, анын ичинде оор жана өзгөчө оор кылмыштар боюнча мыйзамдык жөнгө салуу социалдык адилеттүүлүктү кепилдейт жана жазадан билип туруп качууну болтурбоочу ооздуктоочу фактор катары кызмат кылат. Ал сот адилеттиги тутумуна жана бүтүндөй «дени сак» коомго олуттуу узак мөөнөттүү таасирин тийгизет, муну менен олуттуу жосундар үчүн жазасыз калуунун алгылыксыздыгын баса белгилейт.

Бул ошондой эле мамлекеттин кылмыштан кийин өткөн мезгилге карабастан ар бир адамдын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоодо жана мыйзамдын үстөмдүгүн колдоодо жоопкерчилигин көрсөтөт, бул оор кылмыштардын курмандыктары акыр-аягында адилеттүүлүк орногондугун көрүүсүн камсыздайт.

Ошентип, ушул Чечимде белгиленгендей, эскирүү мөөнөтүнүн институту – бул оболу, мамлекет тараптан кечиримдүүлүктүн көрүнүшү. Эскирүү мөөнөтү институтун колдонуу эрежелерин өзгөртүү менен, ал укуктук аң-сезимдин жана укуктук тартиптин абалын, кылмыштуулуктун деңгээлин жана актуалдуу чакырыктарды эске алуу менен коомдун өнүгүшүнүн тигил же бул мезгилиндеги конкреттүү абалынан келип чыгат. Бирок, бул укук бузуучулардын өздөрүнүн процесстик укуктарын кыянаттык менен пайдалануусуна жана ушул укуктук куралды өз пайдасына колдонууга негиз түзүүнү болжобойт.

Ушуга байланыштуу, эскирүү мөөнөтү институту укукка каршы жосундун жазык-укуктук кесепеттерин жеңилдетүүчү катары каралышы мүмкүн эмес, тиешелүү түрдө ал Конституциянын 60-беренесинин 1-бөлүгүндө каралган эрежелерге туура келбейт, анткени конкреттүү кылмыштуу жосун үчүн жазанын мөөнөтүн кыскартуу, анын квалификациясын анча оор эмес деп өзгөртүү маселелерин козгобойт жана жоопкерчиликти жеңилдетүүгө же жазык жоопкерчилигин толук алып салууга (декриминалдаштырууга) алып келбейт.

Баш Мыйзамдын 6-беренесинин 5-бөлүгүнүн, 60-беренесинин 1-бөлүгүнүн конституциялык-укуктук маанисине карата эскирүү мөөнөтү институту жазык мыйзамынын колдонуудагы эрежелерине ылайык алар колдонулган учурга гана колдонулат. Бул институтту туура колдонуу коомдогу өзгөрүүлөргө адекваттуу реакция кылууга, мыйзамдуулукту жана укук тартибин сактоого мүмкүндүк берет.

Конституциялык сот 2017-жылдагы КЖКнын 62-беренеси жана 1997-жылдагы КЖКнын 73-беренеси Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүнүн жогоруда айтылган укуктук позициясынан улам колдонулууга жатпайт деген тыянакка келет.

2.10. Конституциялык сот 2024-жылдын 2-октябрындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 146-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-пунктунун а), б) пунктчаларын, 2-бөлүгүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 29-беренесинин 4, 5-бөлүктөрүнө, 63-беренесинин 2-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы ар бир адамдын жеке турмушунун кол тийгистигин, абийиринин жана ар-намысынын корголушун кепилдейт, мыйзамда белгиленген учурларды кошпогондо, адамдын макулдугусуз купуя маалыматты, анын жеке турмушу тууралуу маалыматты мыйзамсыз жыйноодон, сактоодон, пайдалануудан жана жайылтуудан коргоо, анын ичинде соттук коргоо кепилденет, ошондой эле анын жеке турмушуна укуксуз кийлигишүү менен келтирилген материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуртуп алуу укугуна кепилдик берилет (Конституциянын 29-беренесинин 1, 4, 5-бөлүктөрү).

Адамдын жеке жашоосу өзүнүн мейкиндигинде сактагысы келген анын ойлору менен сезимдерин, ынанымдарын жана ички ой-толгоолорун, жакындары жана башка адамдар менен болгон мамилелерин гана камтыбастан, ошондой эле жеке мүнөздөгү бүткүл маалыматты камтыган кыйла кеңири концепти билдирет.

Буга, албетте, адам жөнүндө жеке маалыматтар кирет: анын аты-жөнү, жашаган дареги, аны санариптик мейкиндикте идентификациялоочу, ошондой эле анын материалдык абалын аныктоочу маалыматтар, биографиялык фактылар, медициналык маалымат жана башкалар.

Жеке жашоо-турмуштун кол тийгистиги – бул индивиддин бир катар өзүнчө укуктарын камтыган, курамы боюнча татаал укуктук институт: адамдын жеке жашоосу жөнүндө маалыматты анын макулдугусуз жыйноого, сактоого, пайдаланууга жана жайылтууга тыюу салуу, өзү жөнүндө маалыматты көзөмөлдөө укугу, ар-намысын жана жакшы атын коргоо укугу, өзүнүн жеке маалыматтарын жана каржылык абалы жөнүндө маалыматтарды коргоо укугу.

Өзүнүн маңызы боюнча жеке жашоо-турмушта жеке эркиндигинин жана кол тийгистиктин болушу өлкөдө демократиянын бар экендигинин негиз түзүүчү көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат.

Мамлекет ар бир адамга жеке маалыматтарынын корголушун кепилдейт. Жарандардын жеке маалыматтарына жеткиликтүүлүк, аларды алуу мыйзам менен каралган учурларда гана жүзөгө ашырылат (63-берененин 2-бөлүгү).

Жеке маалыматтарды коргоонун маңызы жеке маалыматтардын купуялуулугун, тактыгын, актуалдуулугун жана толуктугун камсыз кылууда, ошондой эле уруксатсыз кирүүгө, ачыкка чыгарууга же өзгөртүүгө жол бербөөдө турат, андыктан жеке маалыматтар ага мыйзамдуу негиздери бар адамдарга гана жеткиликтүү болушу керек.

Ошол эле учурда конституциялык-укуктук маанисинде жеке маалыматтарды коргоо укугу абсолюттук мүнөзгө ээ боло албайт, тиешелүү түрдө аны чектөөгө мыйзамда каралган учурларда, натыйжалары коомдун жалпы жыргалчылыгын

өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик органдардын аларга жүктөлгөн милдеттерди аткаруудагы ишиндеги кепилдик берилген натыйжага жетүү максатында чектөө мүмкүндүгүнө жол берилет («Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө» Мыйзамдын 5-беренесинин 1-бөлүгү, 19-беренесинин 1-бөлүгү).

Ошол эле учурда жарандарга укуктар жана эркиндиктер гана берилбестен, ошондой эле аларга жалпы мамлекеттик мааниге ээ конституциялык-укуктук милдеттер жүктөлгөн, аны аткаруудан бүткүл коомдун бакубаттыгы көз каранды.

Ар бир адам Конституцияны жана мыйзамдарды сактоого, башка адамдардын укуктарын, эркиндиктерин, ар-намысын жана кадыр-баркын урматтоого милдеттүү. Ата мекенди коргоо Кыргыз Республикасынын жарандарынын ыйык парзы жана милдети. Ар бир адам курчап турган чөйрөнү, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүн коргоого жана аяр мамиле жасоого милдеттүү. Баланын өнүгүшү үчүн зарыл болгон жашоо шарттарын камсыз кылуу жоопкерчилиги ар бир ата-энеге, камкорчуларга жана көзөмөлчүлөргө жүктөлөт. Эмгекке жарамдуу, жашы жеткен балдар ата-энесине кам көрүүгө милдеттүү. Ар бир адам мыйзамда каралган учурларда жана тартипте салыктарды жана жыйымдарды төлөөгө милдеттүү (Конституциянын 26-беренесинин 2-бөлүгү, 27-беренесинин 3-бөлүгү, 49-беренесинин 3-бөлүгү, 50-беренеси, 53-беренесинин 3-бөлүгү, 54-беренесинин 1-бөлүгү).

Бул милдеттер Конституциянын жарандардын укуктарынын, алардын милдеттеринин жана бүтүндөй коомдун кызыкчылыктарынын ортосундагы гармонияны камсыз кылууга умтулуусун чагылдырат.

Мында ар бир адамдын салыктарды жана жыйымдарды төлөө боюнча коомдук-укуктук милдети мамлекеттик бийликтин мүнөзү, салыктарды бүтүндөй мамлекеттин ишмердигинин финансылык негизинин фундаменталдуу элементи катары түшүнүү менен аныктала тургандыгын өзгөчө белгилей кетүү керек. Андыктан салыктык укук мамилелери бийликтик инструменттерге негизделип, тармактык мыйзамдарда императивдик ченемдердин колдонулушу менен мүнөздөлүшү бекеринен эмес. Муну менен катар эле мамлекеттик бийлик органдарына мамлекеттик мажбурлоо жолу менен бир тараптуу-катуу тартипте тиешелүү салыктардын суммасын өндүрүп алуу укугу берилген, ал эми салык төлөөчү тиешелүү салыктарды төлөө түрүндө мамлекеттик бюджетке белгилүү бир взносту төлөөгө милдеттүү.

Мамлекеттин бүткүл аймагында анын салыктарды белгилөө жана киргизүү укугун таануу менен бирге, салык системасы мамлекеттин өзүнүн кызыкчылыгында гана эмес, бүткүл коомдун жана анын ар бир мүчөсүнүн кызыкчылыгында иштейт деп түшүнүү керек. Бул, өз кезегинде, салык салуу эрежелерин белгилөө жана колдонуу процессинде жеке адамдын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо зарылдыгын жаратат. Бир жагынан, салыктар мамлекеттин кирешелеринин негизги булагы болуп саналат, ага өз функцияларын аткаруу үчүн зарыл болсо, экинчи жагынан, салыктарды белгилөөдөгү эң маанилүү милдет болуп мамлекеттин жана салык төлөөчүлөрдүн кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылуу саналат.

Ар бир адамдын аталган жүктөмдү өз убагында аткаруусуна багытталган контролдук механизмдердин бири болуп банктардын жана төлөм уюмдарынын/төлөм тутумунун операторлорунун салык органдарына тиешелүү суроо-талаптын

негизинде, ошондой эле реалдуу убакыт режиминде өз кардарлары жөнүндө маалыматтарды берүү милдети саналат.

Салык органдарынын банктан салык төлөөчүлөрдүн номерлерин көрсөтүү менен эсептердин ачылышы, жабылышы жана бар экендиги жөнүндө, уюмдардын жана жеке ишкерлердин эсептериндеги жүргүзүлгөн операциялар жөнүндө, жүйөлүү суроо-талап болгондо алардын эсептеринин учурдагы абалы жөнүндө маалыматтарды талап кылууга укугун бекемдеген Салык кодексинин 146-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-пунктунун а), б) пунктчаларынын талашылып жаткан жоболору, ошондой эле банктардын жана төлөм уюмдарынын/төлөм тутумунун операторлорунун жеке жана юридикалык жактар тарабынан жүргүзүлгөн төлөмдөр жөнүндө реалдуу убакыт режиминде салык органдарына өткөрүп берүү милдеттенмесин белгилеген Салык кодексинин 146-беренесинин 2-бөлүгүнүн жобосу объективдүү жана Конституцияга карама-каршы келбеген негиздерге ээ. Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту мындай корутундуга төмөнкү тыянактарга негизденүү менен келди.

Төлөмдөрдүн тездик менен өсүп жаткан көлөмдөрүнүн жана онлайн соодасатыктын кеңейүүсүнүн шарттарында, ошондой эле ишкердик субъекттеринин технологиялык жана техникалык мүмкүнчүлүктөрүнүн өсүшүнө байланыштуу накталай эмес чекене төлөмдөрүнүн санынын туруктуу өсүү тенденциясы орун алууда. Накталай эмес төлөмдөрдүн алкагында дебеттик жана кредиттик карталар, мобилдик банкинг, электрондук капчыктар, QR коддору жана POS-терминалдар сыяктуу ар кандай төлөм инструменттери бар, алар товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү төлөөдө бардык банк кардарларына накталай эмес чөйрөгө өз төлөмдөрүнүн олуттуу бөлүгүн которууга, өз убактысын жана каражатын орчундуу үнөмдөөгө мүмкүндүк берүүдө.

Бирок, жаңы төлөм инструменттеринин пайда болушу жана калктын төлөөнүн накталай эмес түрүнө активдүү өтүшү ишкердик субъекттеринин ишмердигин салыктык тескөө системасы үчүн да тобокелдиктерди жаратат, анткени ак ниет эмес ишкерлер салыктарды төлөөдөн качуу үчүн бул жагдайларды манипуляциялай алышат, бул ишкердик субъекттердин акча агымдарынын көмүскөгө кетүүсү менен кооптуу.

Салык кодексинин 146-беренесинин 2-бөлүгүнүн колдонуудагы мазмунунда мыйзам чыгаруучунун логикасы боюнча дал ушул маселенин коюлгандыгы көрүнүп турат, ал салык органдарына белгилүү бир тобокелдиктерди камтыган бардык күмөндүү финансылык операцияларды көрүүгө жана талдоого мүмкүндүк берет.

Ошол эле учурда аталган ченемдин колдонулушу тобокелдик фактору бар күмөндүү финансылык операцияларды аныктоо менен гана чектелгендигин белгилей кетүү керек, анткени программалык-аппараттык комплекстин жардамы менен салык органдары тарабынан маалыматтарды алуу реалдуу убакыт режиминде алдын ала берилген критерийлердин негизинде керектүү маалыматтарды автоматтык тандап алуу менен жүзөгө ашырылат жана башка маалыматтарды суроого байланыштуу мындай операциялар боюнча мамлекеттик органдардын бардык андан аркы аракеттери соттун чечими менен санкцияланууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине караштуу Мамлекеттик салык кызматы «Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө» Мыйзамга ылайык жеке

маалыматтардын массивинин ээси (ээси) болуп саналат жана Жеке маалыматтар массивдерин кармоочулардын реестринде катталган.

Мамлекеттик органдардын жана алардын кызмат адамдарынын жарандардын жеке турмушунун чөйрөсүнө киришинин тереңдигин алдын ала белгилеген Конституциянын жоболору ошондой эле ыйгарым укуктуу салык органына жүктөлгөн милдеттерди, анын ичинде ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууга байланыштуу ага белгилүү болуп калган жеке жашоо-турмушу жөнүндө маалыматтарга карата да аныктайт. Алсак, мыйзамдар мамлекеттик органдарды – жеке маалыматтардын массивдерин кармоочуларды аларга берилген укуктарды мыйзамга ылайык пайдаланууга жана өз ишинде жарандардын жана уюмдардын укуктары менен мыйзамдуу таламдарын бузууга жол бербөөгө милдеттендирет, бул өз функцияларын аткарууга байланыштуу ага белгилүү болуп калган банктык аманаттар жөнүндө маалыматтарды ачыкка чыгарууга жол берилбестикти болжолдойт. Эгерде ага карата банктардагы же башка кредиттик мекемелердеги депозиттери жөнүндө маалымат суралып жаткан жаран анын укуктары жана эркиндиктери бузулду деп эсептесе, ал кызмат адамдарынын аракеттерине жогору турган кызмат адамына даттанууга же аларды коргоо үчүн сотко кайрылууга укуктуу; жасалган укук бузуулар жана жоруктар үчүн мамлекеттик органдардын кызмат адамдары мыйзамга ылайык жоопкерчиликке тартылышат; алар тарабынан жарандарга жана уюмдарга келтирилген зыян жарандык мыйзамдарда каралган тартипте орду толтурулууга тийиш.

Ошентип, банктар жана төлөм уюмдары/төлөм тутумунун операторлору үчүн ыйгарым укуктуу салык органынын өзүнүн милдеттерин жана функцияларын аткарууга байланыштуу ага – жеке адамдардын, уюмдардын акчалай аманаттары жөнүндө маалыматтарды берүү талабынын милдеттүүлүгүнө тиешелүү бөлүгүндө СКнын 146-беренесинин 1 жана 2-пункттарынын өз ара байланышкан жоболору алардын конституциялык-укуктук чечмелөөсүндө ыйгарым укуктуу салык органы бардык субъекттердин салык төлөө конституциялык милдетинен келип чыккан салык милдеттенмелерин аткаруусуна контролду жүзөгө ашыруу боюнча мамлекеттик функциянын алкагында иш алып барууда жеке жактардын банктык салымдары жөнүндө маалыматтарды берүүнү талап кылууга укуктуу, ал эми банк, башка төлөм уюму/төлөм тутумунун оператору мындай маалыматтарды мыйзамда белгиленген чектерде берүүгө милдеттүү дегенди билдирет.

Ошол эле учурда банктык эсептердин бар экендиги жана эсептеги акча каражаттарынын кыймылы жөнүндө маалыматтар, биринчи кезекте, мындай маалыматтарды жеке мүнөздөгү маалымат эмес, банктык сырга кирген маалыматка таандык кылуу көз карашынан каралат, анткени банктык сырга кирген маалымат банк менен кардардын ортосундагы мамилелерден келип чыгат, ал эми жеке мүнөздөгү маалымат адамдын жашоосунун көптөгөн чөйрөсүнөн келип чыгат жана «жеке мүнөздөгү маалымат» түшүнүгү жалпыланган мүнөзгө ээ.

Ошентип, Конституция мамлекеттик сыр, жеке турмуштун купуялуулугу, жеке жана үй-бүлөлүк сырлар, кат алышуунун, телефондук сүйлөшүүлөрдүн, почта, телеграфтык жана башка билдирүүлөрдүн купуялуулугу сыяктуу маалыматтардын өзгөчө укуктук режимдерин баштапкы мыйзамдаштырууну жүзөгө ашырат. Мыйзам чыгаруучу тарабынан киргизилген бир катар өзгөчө маалымат режимдери

Конституцияда белгиленген эмес, бирок мааниси жана багыты боюнча алар келтирилген маалыматтын конституциялык режимдери менен тыгыз байланышта.

Ошону менен, Конституция рыноктук мамилелердин табиятынын келип чыгуучу экономикалык ишмердиктин эркиндигинин шарты жана жарандардын өз мүлкүн ишкердик жана мыйзам тарабынан тыюу салынбаган башка экономикалык ишмердүүлүк үчүн эркин пайдалануу укугунун кепилдиги, ошондой эле жарандардын жеке турмушу, анын ичинде алардын материалдык абалы жөнүндө маалыматты коргоонун жана жеке турмуштун купуялыгын коргоонун ыкмасы катары банктык сырдын укуктук режимин жана мыйзамдык жөнгө салуунун негиздерин аныктайт.

Ошол эле учурда банктык сыр түшүнүгүн кеңири чечмелөөдөн алыс болуу керек, анткени Конституция укук бузуу же кылмыш жасалгандыгын айгинелеген маалыматтарды купуялуулук режим менен коргобойт. Демек, купуялуулуктун конституциялык режими мыйзамдуу түрдө алынган буюмдарга жана документтерге гана тиешелүү. Кылмыштын белгилеринин болушу маалыматтарды жашырындүүлүк режиминен чыгаруу үчүн жетиштүү негиздерди берет.

Бирок, ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарга жеке адамдардын эсептери жана аманаттары жөнүндө маалыматтарды кредиттик уюмдар аркылуу берүү менен, кандайдыр бир абсолюттук катары, банктык сырдан четтөөнүн дүйнөлүк тенденциясын белгилей кетүү зарыл. Бул тенденция, биринчи кезекте, терроризмди каржылоого жана кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди адалдоого каршы күрөшүүгө, ошондой эле салыктык жана башка финансылык кылмыштарды аныктоого багытталган кылмыштуулукка каршы күрөшүүнүн ролунун жогорулашы менен шартталган, буга байланыштуу укукка каршы жосундарды териштирүүдө банк сырын мыйзамдуу коомдук кызыкчылыкка салыштырмалуу чоң баалуулук катары кароого болбойт.

Ошентип, мыйзамда банктык сырдан четтөөлөрдү бекитүү – демократиялык укуктук мамлекеттин конституциялык принцибине, мамлекеттин адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин эң жогорку баалуулук катары урматтоо жана коргоо, мыйзамдарда жана укук колдонууда алардын тең салмактуулугун камсыз кылуу милдетине, Конституциянын үстөмдүгүнө жана анын жогорку юридикалык күчүнө, экономикалык ишмердүүлүктүн эркиндигине жана ишкердик кылуунун эркиндигине негизденет – мында өзүм билемдиктин болушу мүмкүн эмес.

Мындай четтөөлөр адилеттүүлүктүн талаптарына жооп берип, конституциялык маанилүү баалуулуктарды, анын ичинде жарандардын жеке жана коомдук укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо үчүн адекваттуу, өлчөмдөш жана зарыл болууга тийиш. Алар тиешелүү конституциялык укуктардын маңызын козгобошу керек, башкача айтканда, бул укуктарды бекемдеген конституциялык жоболордун негизги мазмунунун чектерин жана колдонулушун чектебеши керек жана улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти камсыз кылуу, калктын саламаттыгын жана адеп-ахлагын сактоо, башка адамдардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо зарылчылыгы менен гана акталышы мүмкүн.

Бүтүндөй коомго жана анын ар бир мүчөсүнө карата мажбурлоонун ар кандай ыкмаларын мыйзамдуу түрдө колдонууга монополияга ээ болгон мамлекет мындай ишмердикти так жөнгө сала алат, анын ичинде мамлекеттик-бийликтик ыйгарым

укуктар берилген адамдар тарабынан өзүм билемдик жүрүм-турумду жана башка укукка каршы жүрүм-турумду болтурбоого багытталган белгилүү бир чектөөлөрдү жана тыюу салууларды киргизүү аркылуу, мамлекет менен инсандын кызыкчылыктарынын ортосундагы билинбеген балансты так сактоо менен жөнгө сала алат.

Жогоруда айтылгандардан, Салык кодексинин 146-беренесинин 2-бөлүгүнүн жоболорунан келип чыгуучу салык кызматынын органдары менен банктардын жана төлөм уюмдарынын/төлөм тутумунун операторлорунун ортосундагы өз ара аракеттенүү тартибин мыйзам алдындагы актыларда андан ары деталдуу жөнгө салууда, мамлекеттик органдар тарабынан адам факторун жана ар кандай кыянаттык менен пайдаланууларды жокко чыгарган иш-аракеттердин алгоритмин түзүү зарылдыгы келип чыгат.

Ошентип, Конституциялык сот тарабынан Салык кодексинин талашылып жаткан ченемдеринин колдонулушу банктык сырларга укук коомдун коомдук кызыкчылыктарына жана конституциялык мааниге ээ максаттарга өлчөмдөш келген чектөө катары бааланат, алардын бири эффективдүү салыктык башкаруу болуп саналат.

2.11. Конституциялык сот 2024-жылдын 13-ноябрындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 129-беренесинин 7-пункту, 131-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 1, 2, 4, 5, 6-бөлүктөрүнө, 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 56-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө, 100-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды.

Ошону менен бирге, ушул Чечимдин 2-пунктунда Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине колдонуудагы укуктук жөнгө салууга аталган Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүнөн келип чыгуучу тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Сот жыйналышы жөнүндө кабардар болуу укугу сот адилеттигинин негизги элементтеринин бири болуп саналат, ал тараптардын процеске катышуусун жана алардын укуктарын коргоону камсыз кылуучу адилеттүү сот принцибинен келип чыгат. Кыргыз Республикасында бул укукту сактоо ар бир адамдын соттук коргоого болгон конституциялык укугун ишке ашыруу контекстинде сот жол-жоболорунун адилеттүүлүгүнө жана ачыктыгына кепилдик берет, ошондой эле укуктун үстөмдүгүн жана сот системасына ишенимди бекемдөө үчүн маанилүү шарт болуп саналат (Конституциянын 61-беренесинин 1-бөлүгү).

Адамдын соттук териштирүү жөнүндө кабардар болуу укугунун кепилдиги адилеттүү соттук териштирүү сыяктуу сот адилеттигинин базалык принциптери менен тыгыз байланышта турат – бардык тараптар тийиштүү түрдө кабардар болууга жана процеске бирдей шарттарда катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга тийиш; соттук териштирүүнүн маалымдуулугу – процесс катышуучулар үчүн ачык-айкын жана жеткиликтүү болууга тийиш; процесстик үнөмдөө – тараптарга тийиштүү кабарлоо укукту кыянаттык менен пайдалануу учурларын, убакытты жана башка ресурстарды чыгымдоону минималдаштыруу менен соттун жана процесстин тараптарынын ресурстары натыйжалуу пайдаланылууга тийиш.

Сот өндүрүшү тараптардын түздөн-түз катышуусунда натыйжалуу жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Бул, сот далилдерди жеке өзү баалоого, тараптардын жана күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн угууга жана сот жыйналышынын жүрүшүндө түздөн-түз берилген маалыматты кабылдоого милдеттүү дегенди билдирет. Мындай мамиле сотко иштин жагдайларын толук жана объективдүү баалоого, фактыларды аныктоого жана негиздүү чечим кабыл алууга мүмкүндүк берет.

Ошону менен бирге, жарандык сот өндүрүшүндө сот ишти бир тараптын же тараптардын катышуусуз карай ала турган жол берилген өзгөчөлүктөр бар (жазуу жүзүндөгү материалдардын негизиндеги жол-жобо, сырттан өндүрүш). Бул өзгөчөлүктөр доогердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого жана соттор тарабынан жарандык иштерди өз убагында чечүүгө багытталган.

Жарандык процесстик мыйзамдарда мындай өзгөчө жагдайлардын болушу тараптарга соттук териштирүү жөнүндө, өзгөчө жоопкерге ага карата башталган сот өндүрүшү жөнүндө тийиштүү түрдө кабарлоо зарылдыгы менен шартталган. Кабарланбаган тараптын жагдайында көбүнчө жоопкер болуп калат, анткени соттук кароону доогер демилгелейт жана ал сотко жоопкердин жайгашкан жери жөнүндө маалымат берет. Жоопкерге карата сот процессинин башталышы, иштин натыйжасына таасир этүүчү процесстик жагдайлар жөнүндө кабарлоонун жоктугунан ал жөнүндө жоопкердин кабардар эместиги терс жагдайды түзөт, бул бүткүл соттук териштирүүнүн адилеттүүлүгүнөн күмөн жаратат.

Тараптарга талаптагыдай кабарлоо өз ара байланышкан эки шартты сактоону билдирет – соттук кабарламаны жөнөтүү фактысын жана соттук кабарламаны дарек ээсине тапшыруу фактысын белгилөөнү билдирет. Жоопкерге талаптагыдай кабарлоонун далилдеринин жоктугу соттун чечимин жокко чыгарууга негиз болушу мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, соттор, жарандык процесстик мыйзамдарга ылайык, соттук териштирүү жөнүндө тараптарга кабарлоону жүзөгө ашыруунун ар кандай ыкмаларын колдонушат (ЖПКнын 128-беренеси). Алардын ичинде тараптарды кабарлоонун негизги жана милдеттүү ыкмасы катары почта корреспонденциясы (дарек ээсине тапшырылгандыгы жөнүндө кайра билдирилүүчү тапшырык каттар) болуп саналат. Телефонограмма, телеграмма, факсимилдик байланыш же электрондук почта аркылуу же болбосо байланыштын башка каражаттарын пайдалануу менен билдирүүлөр сыяктуу кабарлоонун башка ыкмалары сот тарабынан көрсөтүлгөн ыкмалар аркылуу билдирүүлөрдү аларга жөнөтүү жөнүндө тараптар макул болгондо гана пайдаланылышы мүмкүн.

Мындай укуктук жөнгө салууда доогер кыйла артыкчылыктуу абалда болушу мүмкүн, анткени ал доо арызын берип жатканда ага ар кандай ыкма менен кабардар болушуна макулдугун билдире алат, ал эми жоопкер болсо почта аркылуу гана кабардар болушу мүмкүн.

Маалыматты жеткирүү жана алуу фактысын белгилеп жазууга мүмкүн болгон маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын тез өнүккөн шартында, сот дарек ээсине кабарлама жетиши үчүн, тараптарга маалымдоонун ар кандай ыкмаларын колдонууга укуктуу болушу керек. Бул үчүн мамлекет сотко сот адилеттигин жүзөгө ашыруу боюнча конституциялык шартталган милдеттерди жана функцияларды аткаруусу үчүн аларды пайдалануу мүмкүнчүлүгүн камсыздоого тийиш. Соттун

байланыш каналдарын колдоно албашы же аларды мыйзамдык жактан чектөө сот адилеттигинин принциптерин бузуп, муну менен жарандардын соттук коргонуу укуктарынын чектелишине алып келиши мүмкүн.

Ушуга байланыштуу Конституциялык сот соттук кабарлоолордун орун алган системасы заманбап техникалык жетишкендиктерди эске алуу менен колдонуудагы механизмдерди укуктук жөнгө салууну өркүндөтүүгө муктаж деп эсептейт.

Мамлекеттин бийлигин тизгиндөөдө алдын алуу үчүн жарандардын Конституцияны жана мыйзамдарды сактоо, башка адамдардын укуктарын, эркиндиктерин, абийирин жана ар-намысын урматтоо конституциялык милдети бар (53-беренесинин 3-бөлүгү). Бул милдетти конкреттештирүү жарандардын мыйзамдын талаптарын жана сот актыларын аткарууга милдеттүүлүгүндө турат. Кеңири мааниде алганда, жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруунун тең салмактуу кепилдиктери алардын конституциялык милдеттерди аң-сезимдүүлүктө аткаруу менен бирге мыйзамды аң-сезимдүү жана ыктыярдуу сактоо, сот бийлигин сыйлоо жана укук тартибин колдоого катышуусу менен мүнөздөлгөн мыйзам менен жашаган жарандын шарттуу моделин калыптандырат. Мындай жаран өзүнүн укуктук милдеттерин гана аткарбастан, ошондой эле сот адилеттигин ишке ашырууда сот системасына активдүү көмөк көрсөтөт.

Бул контексттен алганда дарек ээсинин жоктугуна байланыштуу кабарламаны (чакыруу катты) кабыл алган адамдын биринчи эле мүмкүнчүлүк болгондо аны дарек ээсине тапшырууга милдеттүүлүгүн көрсөтүү каралган (129-беренесинин 7-пункту) ЖПКнын талашылып жаткан ченеми маңызы боюнча сот актысынан келип чыгуучу жана соттук кабарламанын (чакыруу катынын) түзүмүндө таризделген соттук талап болуп саналат. Соттук териштирүүгө катышпаган, кабарламаларды жөнөтүүдө ортомчу катары аракеттенген жаран өзүнө жүктөлгөн милдетти аткаруу үчүн жоопкерчилик тартат. Бул милдет укуктук башатты түздөн-түз ишке ашыруучу инструмент катары мыйзамдарды сактоо, тиешелүү түрдө сот актыларын аткаруу боюнча анын конституциялык милдетинен келип чыгат.

Ушуга байланыштуу, мыйзам чыгаруучунун мындай адамдарга дарек ээлери жашаган жеринде же турган жеринде жок болгон учурда соттук кабарламаны биринчи мүмкүнчүлүк болгондо дарек ээсине берүү милдетин жүктөөсү мыйзамга баш ийген жарандын моделинен келип чыгуучу, демейки жарандык парзды аткарууга чакырыктын чегинен чыкпайт жана тийиштүү түрдө, адамга өлчөмдөш эмес милдеттерди жүктөө катары каралышы мүмкүн эмес.

Мындан тышкары, мыйзам чыгаруучу укуктук мамлекеттин максаттарына жана түздөн-түз мыйзамдын үстөмдүгүнө жетишүүгө багытталган мыйзамдарды жана сот актыларын аткарбагандыгы үчүн юридикалык жоопкерчиликти караган.

Ошентип, соттук териштирүүнүн катышуучулары болуп саналбаган башка жактарга соттук кабарламаларды берүү убагында дарек ээси жок болгон учурларда түздөн-түз дарек ээсине берүү милдети жүктөлгөн талашылып жаткан ченем жарандардын укук тартибин камсыз кылууда кеңири тартылышына багытталган жана жоопкердин кабардар болуу укугун жана жалпысынан анын соттук коргоого болгон укуктарын азайтпайт же жокко чыгарбайт.

Конституция ар бир адамга Кыргыз Республикасынын аймагында эркин жүрүү, баруучу жана жашоочу жерин тандоо укугун кепилдейт (31-беренесинин 1-бөлүгү). Бул укук адамдын түпкү укуктарынын бири болуп саналат жана жарандардын жеке эркиндигинин жана көз карандысыздыгынын жогорку баалуулугу жөнүндө айгинелейт. Бирок, бул эркиндик кепилдиктерине карабастан, жашаган жеринде катталуу анын конституциялык укуктарын жүзөгө ашырууга жана жарандык милдеттерин аткарууга түздөн-түз таасир этүүчү маанилүү жол-жобо болуп саналат.

Жарандын жашаган жери же турган жери боюнча милдеттүү түрдө каттоосу соттук отурум жөнүндө кабарлоо укугун камсыз кылуу контекстинде чоң мааниге ээ. Ал сотторго жана башка мамлекеттик органдарга соттук териштирүүгө тартылган адамдын иш жүзүндө турган жери жөнүндө так маалыматтарды алууга мүмкүндүк берет. Мындай зарылчылык соттун боло турган сот отурумдары жана башка процесстик аракеттер жөнүндө ага кабарламаларды жөнөтүү милдетинен келип чыгат. Каттоо процесстин катышуучулары тарабынан кыянаттык менен пайдаланууну, анын ичинде кабарлама алуудан атайылап качууну же соттук териштирүүнү создуктуруу үчүн даректи манипуляциялоону болтурбоочу механизми катары кызмат кылат.

Жаран жашаган жери өзгөргөн учурда электрондук кызмат көрсөтүүлөрдүн мамлекеттик порталы же мобилдик тиркеме аркылуу калкты каттоо чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу органга катталып эсепке алуусу үчүн кайрылууга милдеттүү («Ички миграция жөнүндө» Мыйзамдын 16-беренесинин 1-бөлүгү).

Мындай жагдайларда сотко белгилүү соңку турган орду боюнча жиберилген кабарлама (чакыруу кат) дарек ээсинин көрсөтүлгөн даректе жоктугуна байланыштуу тапшырылбагандыгын талаптагыдай кабарлоо деп тааныган талашылып жаткан (Жарандык процесстик кодексинин 131-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту) жарандар өздөрүнүн конституциялык укуктарын да, Конституциядан келип чыккан милдеттерин да сактаган шартта, жол берилген мыйзам ченеми катары каралат, мында жашаган жерин жана турган жерин өз убагында каттоо милдетин аткарыбоо жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин, анын ичинде соттук коргоо укугун ишке ашыруу кепилдиктерине таасирин тийгизиши мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, Конституциялык сот ЖПКнын 131-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктунда каралган талашылып жаткан укуктук жөнгө салууну жогоруда көрсөтүлгөн жагдайлардын жана жарандын инсандыгын ырастоочу документтерге ээ болуу, анын иш жүзүндө жашаган жери боюнча катталууга болгон милдеттери менен бирге түзүлгөн кырдаалда объективдүү мүмкүн болгон жана ар бир адамдын калыс сот адилеттигине жана соттук коргонууга болгон укугун камсыз кылуу бөлүгүндө конституциялык жоболорду бузбайт деп баа берет.

Бул Чечим андан ары кароо үчүн соттун 2024-жылдын 30-декабрындагы №03/943 каты менен Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине жөнөтүлдү.

Корутунду

Ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун көзөмөлдөөнүн алкагында Конституциялык соттун 2024-жылы кабыл алган 11 чечиминин 4 чечими,

же дээрлик үчтөн бири кылмыш-жаза мыйзамдарына, 1ден чечим – жарандык процесстик жана административдик процесстик мыйзамдарга, салык мыйзамдарына, мамлекеттик тил жана кинематографияны колдоо жөнүндө мыйзамдарга, Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгына жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин токтомуна байланыштуу.

Отчеттук мезгилде Конституциялык сот судьялар коллегиясынын аныктамасына даттанууларды кароонун жыйынтыгы боюнча, ошондой эле ички ченемдик актыларга өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө 14 токтом кабыл алган. Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагасынын кайрылуусуна байланыштуу Конституциялык соттун Чечимине түшүндүрмө берүү менен байланышкан бир токтом кабыл алынды.

Конституциялык сот тарабынан кабыл алынган 11 чечимдин экөөсүндө талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы же жарым-жартылай карама-каршы келет деп таанылды же алардан укуктук жөнгө салуудагы боштукту четтетүү зарылчылыгы келип чыккан. 9 ишти кароонун жыйынтыгы боюнча Конституциялык сот өзүнүн чечими менен талашылып жаткан ченемдик укуктук актыларды Конституцияга карама-каршы келбейт деп тааныды.

3. Конституциялык соттун чечимдеринин аткарылышына сереп

Мамлекеттеги конституциялык мыйзамдуулуктун абалынын маанилүү көрсөткүчтөрүнүн бири Конституциялык соттун чечимдеринин аткарылышын камсыз кылуу процессине тартылган мамлекеттик органдардын жана кызмат адамдарынын жоопкерчиликтүү мамилеси, конституциялык сот адилеттигинин натыйжалуулугу жана аракеттүүлүгү, жарандардын укуктары менен эркиндиктерин, уюмдардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоонун конституциялык кепилдиктеринин ишке ашырылышы жөнүндө айгинелеген Конституциялык соттун чечимдеринин толук жана өз убагында аткарылышы болуп саналат.

Конституциялык сот Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын (мындан ары – Конституциялык палата) укук улантуучусу болуп саналат («Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 62-беренеси). Конституциялык палатанын 2021-жылдын 5-майындагы Конституция күчүнө киргенге чейин кабыл алган бардык чечимдери мыйзамда белгиленген тартипте аткарылууга тийиш.

Тиешелүү түрдө 2024-жылдын 31-декабрына карата Конституциялык палатанын чечимдерин эске алуу менен (2013-жылдын 1-июлунан тартып) конституциялык көзөмөл органы 158 чечим жана 1 корутунду кабыл алган.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2021-жылдын 28-октябрындагы №233 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин Регламентинин 81¹-пунктунун аткарылышы боюнча Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан берилген маалыматтарды талдоо көрсөткөндөй, актылары Конституциялык соттун кароосунун предмети болгон, мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүнү караган 65 чечимдин

ичинен, ченем чыгаруучу органдар тарабынан 10 чечим аткарылбаган бойдон калууда.

2015-жыл:

1. «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 22-беренесинин 11-бөлүгүнүн ченемдик жобосунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2015-жылдын 27-ноябрындагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу» конституциялык Мыйзамдын долбоору иштелип чыккан, ал Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 7-сентябрындагы №418 токтому менен жактырылган жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине 2018-жылдын 13-сентябрында киргизилген.

Парламенттин депутаттарынын позициясын эске алуу менен бул долбоорду Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети 2023-жылдын 3-майында андан ары жеткире иштеп чыгуу үчүн чакыртып алган.

Министрлер Кабинетинин кароосунда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги.

2016-жыл:

2. «Уюшкан кылмыштуулукка каршы аракет жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 15-беренесинин 5-бөлүгүнүн, 21-беренесинин 3, 5, 7-бөлүктөрүнүн, 22-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-5-пункттарынын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2016-жылдын 2-ноябрындагы Чечими.

Жүргүзүлүп жаткан мыйзамдарды масштабдуу инвентаризациялоонун алкагында мыйзам долбоору Кыргыз Республикасынын кабыл алынган Конституциясына жана Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерге, ошондой эле кодекстерге ылайык келүү предметине кайра иштелип чыкты.

2022-жылдын 11-мартында №АП-1/263 кат менен Кыргыз Республикасынын Президентинин Администрациясынын кароосуна киргизилип, кийин Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосуна киргизилди.

2022-жылдын 13-сентябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Укук тартиби, кылмыштуулук менен күрөшүү жана коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча комитети тарабынан каралган.

Бирок кийинчерээк ал Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин Төрагасынын 2022-жылдын 30-декабрындагы №14–64329 катынын негизинде, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2020-жылдын 14-ноябрындагы №220 тескемеси менен түзүлгөн ведомстволор аралык жумушчу топтун иши аяктаганга чейин, аны андан ары жеткире иштеп чыгуу үчүн чакыртып алынган.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин аткаруусунда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлиги.

2022-жыл:

3. Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 87-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2022-жылдын 29-июнундагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан «Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине, Кыргыз Республикасынын Салык кодексине) өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Мыйзамдын долбоору иштелип чыккан. Ал Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосуна киргизилген жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Конституциялык мыйзамдар, мамлекеттик түзүлүш, сот-укуктук маселелер жана Жогорку Кеңештин Регламенти боюнча комитетинин кароосуна киргизүүнүн алдында жеткире иштеп чыгуу максатында кайра чакыртып алынган.

«Кыргыз Республикасынын Жарандык-процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Мыйзамдын кайра иштелип чыккан долбоору Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан 2023-жылдын 18-сентябрында №28-7685 кат менен Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине киргизилген.

2023-жылдын 31-октябрында Конституциялык мыйзамдар, мамлекеттик түзүлүш, сот-укук маселелери жана Жогорку Кеңештин Регламенти боюнча комитети тарабынан каралды.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан 2023-жылдын 15-ноябрында биринчи окуу стадиясында четке кагылды.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин аткаруусунда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги.

2023-жыл

4. «Аскер кызматчыларынын жана окуу менен атайын жыйындарга чакырылган аскерге милдеттүүлөрдүн жана аларга теңештирилген адамдардын өмүрүн жана саламаттыгын милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 9-беренесинин 1-бөлүгүнүн экинчи абзацынын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2023-жылдын 3-майындагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан «Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Жарандык-процесстик кодексине, «Аскер кызматчыларынын жана окуу менен атайын жыйындарга чакырылган аскерге милдеттүүлөрдүн жана аларга теңештирилген адамдардын өмүрүн жана саламаттыгын милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына) өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу» Мыйзамдын долбоорун иштеп чыккан.

Бул Мыйзам долбоору Министрлер Кабинети тарабынан 2024-жылдын 29-августундагы №14-7517 кат менен Жогорку Кеңешке жөнөтүлгөн жана парламентте каралууда.

Жеткире иштеп чыгуу үчүн чакыртып алынган, КР ПАнын 2025-жылдын 22-январындагы чыг. №4-610.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинде аткарууда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги.

5. «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 138-беренесинин 1-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2023-жылдын 23-майындагы Чечими.

Конституциялык соттун бул Чечими боюнча Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши жооптуу орган болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин аппаратында иштеп чыгуу стадиясында.

6. «Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 17-беренесинин 2,3-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2023-жылдын 7-июнундагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан «Айрым коммерциялык эмес уюмдардын отчеттуулугунун маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу» Мыйзамдын долбоору иштелип чыкты.

Мыйзам долбоорун Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине жөнөткөн (2024-жылдын 5-мартындагы кир.№6-23884/24).

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2024-жылдын 6-июнундагы №2148-VII токтому менен четке кагылды.

Министрлер Кабинетинде аткарууда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги.

7. «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 60¹-беренесинин 3-бөлүгүнүн экинчи сүйлөмүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө 2023-жылдын 15-ноябрындагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Президенти Борбордук шайлоо комиссиясынын сунушу боюнча «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу» конституциялык Мыйзамдын долбоорун демилгелеп, ал Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосуна киргизилди.

Парламент бул конституциялык Мыйзамды 2024-жылдын 30-октябрында, 12-декабрында жана 2025-жылдын 29-январында биринчи, экинчи жана үчүнчү окууда кабыл алган.

8. Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 218 жана 303-беренелеринин, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Аялдардын эмгегин колдонууга тыюу салынган эмгек шарттары зыяндуу жана (же) коркунучтуу өндүрүштөрдүн, жумуштардын, кесиптердин жана кызматтардын тизмелери жөнүндө» токтомунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2023-жылдын 22-ноябрындагы Чечими.

Конституциялык сот талашылып жаткан ченемдерди Конституцияга карама-каршы келбейт деп тааныды. Муну менен бирге, бул Чечим менен Министрлер Кабинетине Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2000-жылдын 24-мартындагы №158 токтому менен бекитилген Аялдардын эмгегин колдонууга тыюу салынган эмгек шарттары зыяндуу жана (же) коркунучтуу өндүрүштөрдүн, жумуштардын, кесиптердин жана кызматтардын тизмесинде өндүрүштөрдүн, жумуштардын жана кесиптердин жана кызматтын түрлөрүнүн болушунун негиздүүлүгүн системалуу негизде камсыздоо каралат.

Чечим андан ары кароо үчүн соттун 2024-жылдын 9-январындагы №03/12 каты менен Министрлер Кабинетине жөнөтүлдү жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин кароосунда.

2024-жыл:

9. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 110-беренесинин 8-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2024-жылдын 6-мартындагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги «Кыргыз Республикасынын Администрациялык-процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Мыйзамдын долбоорун иштеп чыкты.

Бул мыйзам долбоору Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 26-августундагы №28-7382 каты менен Жогорку Кеңешке жөнөтүлгөн жана парламентте каралууда.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан 2024-жылдын 18-октябрында, 2024-жылдын 11-декабрында жана 2025-жылдын 29-январында тиешелүүлүгүнө жараша биринчи, экинчи жана үчүнчү окууда кабыл алынган.

10. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 129-беренесинин 7-пунктунун, 131-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча Конституциялык соттун 2024-жылдын 13-ноябрындагы чечими.

Бул Чечим андан ары кароо үчүн соттун 2024-жылдын 30-декабрындагы №03/943 каты менен Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин кароосуна жиберилди.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги «Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоорун иштеп чыкты.

Учурда ал иштелип чыгуу жана илгерилетүү стадиясында.

Ошентип, каралып жаткан мезгилдерде кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 10 чечимин аткаруу тартибинде кароонун ар кандай стадияларында кароодо:

– Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде 2 мыйзам долбоору;

– Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинде 7 мыйзам долбоору, анын ичинде 2015-жылдын 27-ноябрындагы, 2016-жылдын 2-ноябрындагы жана 2023-жылдын 3-майындагы сот чечимдеринин аткарылышы боюнча (Министрлер Кабинети кайра чакыртып алган), 2022-жылдын 29-июнундагы жана 2023-жылдын 7-

июнундагы (Парламент тарабынан четке кагылган), 2023-жылдын 22-ноябрындагы жана 2024-жылдын 13-ноябрындагы;
– Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Аппаратында 1 мыйзам долбоору.

КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТТУН ИШИНИН АЧЫКТЫГЫ ЖАНА АЙКЫНДЫГЫ

Конституциялык сот өз ишинин ачык-айкындыгын эки негизги расмий маалымат булагы: Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайты жана Жарчысы аркылуу камсыз кылат. Бул эки инструмент жарандарга, анын ичинде юристтерге, изилдөөчүлөргө жана бардык кызыкдар тараптарга соттун иши жөнүндө маалымат берүү үчүн иштелип чыккан.

Конституциялык соттун расмий сайты

Конституциялык соттун сайты — бул актуалдуу маалыматтын негизги жана эң толук булагы, ал төмөнкү шилтеме аркылуу жеткиликтүү: <https://constsot.kg/ru/>.

Сайтта төмөнкүлөрдү табууга болот:

- Соттун бардык актысы, анын ичинде токтомдор, корутундулар жана чечимдер, ошондой эле кайрылууларды кабыл алуудан баш тартуу боюнча актылар. Бул жарандарына жана башка кызыкдар тараптарга соттун негизги чечимдерин көзөмөлдөөгө мүмкүнчүлүк берет.
- Соттук жыйналыштар тууралуу маалымат. Сайтта келе жаткан жыйналыштардын анонс-кабаралары жарыяланат, бул соттун ишинин ачык-айкын жана транспарент болушун камсыз кылат.
- Чечимдерди аткаруу боюнча талдоолор. Конституциялык соттун чечимдерин аткарган мамлекеттик органдар жөнүндө маалыматтар дайыма жаңыланып турат.
- Мультимедиа контенти: сүрөт жана видеоматериалдар, бул сотто өтүп жаткан окуялар жана жыйналыштар тууралуу түшүнүк берет.

Сайттагы маалыматтар реалдуу убакытта жаңыланып жана актуалдуу болуп турат, бул аны жарандары, мамлекеттик органдар жана башка кызыкдар тараптар үчүн ишенимдүү маалымат булагына айлантат.

Азыркы учурда Конституциялык соттун ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн атайын ылайыкташтырылган жаңы расмий сайты иштелип чыгууда. Долбоор акыркы стадиясында жана ишке киришүүгө даярданып жатат.

Мында конституциялык соттун Регламентине процесстин катышуучулары үчүн түшүндүрмөлөрдү өткөрүү, аларды сурамжылоо жана онлайн режиминде катышуунун башка формалары бөлүгүндө өзгөртүүлөр киргизилгендигин белгилей

кетүү маанилүү. Бул жарандар үчүн конституциялык сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгүн камсыз кылган кошумча курал.

Конституциялык соттун Жарчысы

Конституциялык соттун Жарчысы Конституциялык соттун ишин чагылдырган расмий басылма болуп саналат. Ал сот тутумунун транспаренттүүлүгүн жана ачыктыгын камсыз кылуу үчүн маанилүү курал катары кызмат кылат. Басылманын негизги максаты-конституциялык укуктун жана сот адилеттигинин негизги маселелерине тиешелүү чечимдерди жана токтомдорду кошо алганда, соттун кабыл алынган жыйынтык актылары жөнүндө коомчулукка өз убагында жана толук маалымдоо.

Басылманын мезгилдүүлүгү - жыл сайын. Бул өткөн жылдагы сот практикасынын толук спектрин камтууга, укук коргоо практикасы үчүн да, теориялык изилдөөлөр үчүн да маанилүү болгон материалдарды системалаштырууга жана жалпылоого мүмкүндүк берет. Бул Жарчы юристтер, соттор, изилдөөчүлөр, студенттер жана конституциялык укук жана сот адилеттиги маселелерине кызыккандар үчүн баалуу булак болуп калат.

Конституциялык соттун жыйынтыктоочу актыларын жарыялоодон тышкары, Жарчыда судьялар, окумуштуу-юристтер жана эксперттер тарабынан даярдалган илимий макалалар жана аналитикалык материалдар да камтылган. Бул макалалар укуктун, конституционализмдин, эл аралык тажрыйбанын жана сот тутумунун өнүгүү келечегинин актуалдуу маселелерин козгойт. Ошентип, басылма маалыматтык гана эмес, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана укуктук тутуму жөнүндө билимдерди жайылтууга жана укуктук сабаттуулукту жогорулатууга көмөк көрсөтүү менен агартуучулук милдетти да аткарат.

Ошентип, Конституциялык соттун Жарчысы расмий документтердин жыйнагы гана эмес, ошондой эле укуктук агартуунун, укуктун үстөмдүгүн бекемдөөнүн жана сот тутумуна ишенимди арттыруунун маанилүү куралы болуп саналат.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын конституциялык контролдоо органы тарабынан 2014-жылдан 2023-жылга чейин сот кабыл алган чечимдерди жана токтомдорду камтыган Жарчылар чыгарылды.

КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТ ТАРАБЫНАН КОНСТИТУЦИЯЛЫК БААЛУУЛУКТАРДЫ ЖАЙЫЛТУУ

Конституциялык соттун улуттук өнөктөштөр менен өз ара аракеттенүүсү

26-Март 2024-жылы Конституциялык соттун дубалдарында адвокатура институтун күчөтүү жана жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин натыйжалуу коргоо маселелеринде кызматташуунун перспективаларын талкуулоо максатында Конституциялык соттун судьялары менен

Кыргыз Республикасынын Адвокатурасынын Адвокаттар кеңешинин мүчөлөрүнүн жолугушуусу болуп өттү.

Жолугушуунун жүрүшүндө катышуучулар укуктук коомчулуктун алдында пайда болгон учурдагы чакырыктарды жана көйгөйлөрдү чечүүгө конструктивдүү мамилелерди билдиришти. Адвокаттар кеңешинин өкүлдөрү жарандардын укуктарын натыйжалуу коргоону камсыз кылуу максатында Конституциялык сот менен кызматташууну тереңдетүүгө даярдыгын билдиришти. Өз кезегинде Конституциялык соттун судьялары адвокаттар менен конструктивдүү диалогго жана кызматташууга даяр экендиктерин билдирип, алардын өлкөнүн укуктук тутумундагы ролунун маанилүүлүгүн баса белгилешти.

Жолугушуунун негизги жыйынтыктарынын бири конституционализмди бекемдөө боюнча биргелешкен иш-чараларды өткөрүү жөнүндө макулдашуу болду. Конституциялык соттун судьялары укук колдонуу тажрыйбасын жакшыртуу жана адвокаттардын квалификациясын жогорулатуу боюнча сунуштарды иштеп чыгууда кызматташууга даяр экендиктерин билдиришти. Конституциялык соттун төрагасы Э.ж.

Осконбаев: "биз судьялардын жана адвокаттардын биргелешкен аракеттери укуктук мамлекеттин бекемделишине жана жарандардын укуктарын коргоого өбөлгө түзөөрүнө ишенебиз", - деп белгиледи. Ошондой эле ал адвокаттардын аброюн көтөрүү боюнча ишти активдештирүү боюнча сунуштарын билдирди. Мындан тышкары, тараптар үзгүлтүксүз тажрыйба жана маалымат алмашуу, ошондой эле адвокаттардын кесиптик квалификациясын жогорулатуу үчүн биргелешкен билим берүү иш-чараларын өткөрүү жөнүндө макулдашышты. Бул жолугушуу өлкөдөгү укуктук мамлекетти бекемдөө жолундагы маанилүү кадам жана судьялардын жана адвокаттардын жарандардын жана сот адилеттигинин кызыкчылыгында кызматташууга умтулуусун тастыктоо болду.

13-июнь 2024-жылы Конституциялык сотто төрага Э.ж. Осконбаев, судьялар К. А. Дуйшеев жана Ч. А. Айдарбекова Дүйнөлүк банктын миссиясынын башчысы, мамлекеттик сектор боюнча улук адис Клаус Декер менен жолугушту. Жолугушуунун жүрүшүндө Дүйнөлүк банктын миссиясы тарабынан даярдалган Кыргызстандын сот тутумунун функционалдык обзору боюнча талдоо жана сунуштар менен отчет сунушталды. Бул сереп мамлекеттин сот органдарын санариптик трансформациялоо пландарын колдоого багытталган.

Конституциялык Соттун Төрагасы Конституциялык Сот адилеттигинин натыйжалуулугун жогорулатуу жана жарандардын, анын ичинде алыскы аймактарда жашаган жарандардын сот адилеттигине жетүүсүн камсыз кылуу үчүн электрондук сот өндүрүшүн киргизүүнүн маанилүүлүгүн баса белгиледи. Ал белгилегендей, технология сот өндүрүшүн тездетип гана тим болбостон, процессуалдык документтер менен иштөөнү ыңгайлуу кылуу менен жарандардын ишенимин арттырат. Бул иштин мөөнөтүн олуттуу кыскартат жана сотторго да, сот процессине катышкандарга да чыгымдарды азайтат.

Өз кезегинде Конституциялык соттун судьялары өз сунуштарын айтышты. Тактап айтканда, иштерди автоматташтырылган эсепке алуу жана электрондук архив системасын түзүү зарыл экендиги белгиленди, бул зарыл документтерди ыкчам табууга жана талдоого мүмкүндүк берет. Ошондой эле судьялар санариптик инструменттерди натыйжалуу киргизүү жана колдонууну камсыз кылуу үчүн сот кызматкерлерин жаңы технологиялар боюнча окутууга көңүл бурууну сунушташты.

Жолугушуунун жыйынтыгы боюнча Конституциялык Соттун башчысы чечимдерди алмашуу боюнча бирдиктүү жана ыңгайлуу программаны иштеп чыгуу үчүн бардык кызыкдар органдардын макулдашылышынын зарылдыгын баса белгиледи, бул жергиликтүү юрисдикциянын судьяларынын Сот адилеттигин ишке ашырууда Конституциялык соттун чечимдерине жетүүсүн камсыз кылат. Дүйнөлүк банктын өкүлдөрү Кыргызстандын сот системасын санариптик

трансформациялоонун алкагында кызматташууну улантууга даяр экендиктерин билдирип, бул иштин сот адилеттигине жетүүнү жакшыртуу жана сот процессинин ачык-айкындуулугун жогорулатуу үчүн маанилүүлүгүн белгилешти.

2024-жылдын 10-октябры күнү Конституциялык сот менен Башкы прокурор М.К. Асаналиевдин жолугушуусу болуп өттү. Иш-чара конституциялык мыйзамдуулукту сактоо жана Кыргыз Республикасынын «2023–2026-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын соттук системасын өнүктүрүү» мамлекеттик максаттуу программасынын ишке ашырылышына багытталган тапшырмаларды аткаруу үчүн өз ара аракеттенүүнү чыңдоо маселелерин талкуулоого арналды. Бул программа Кыргыз Республикасынын Президентинин 2023-жылдын 3-мартындагы №47 Жарлыгы менен бекитилген.

Жолугушууда Конституциялык соттун чечимдерин натыйжалуу аткаруу үчүн эки Институттун өз ара аракеттенүүсүнө, жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо үчүн Конституциялык сотко кайрылууга укугу бар маанилүү субъект катары Башкы прокурордун ролуна өзгөчө көңүл бурулду. Башкы прокурордун бул ыйгарым укуктары мамлекеттеги конституциялык мыйзамдуулукту жана укуктун үстөмдүгүн камсыз кылууда негизги ролду ойнойт.

Жолугушуунун жүрүшүндө ошондой эле Конституциялык сотко Башкы прокурордун туруктуу өкүлү институтун киргизүү, конституциялык сот тарабынан жыл сайын өткөрүлүүчү конституционализм мектептеринин алкагында прокуратура кызматкерлери үчүн лекцияларды жана семинарларды өткөрүү мүмкүнчүлүктөрү талкууланды.

Конституциялык сот жана Башкы прокуратура Кыргыз Республикасында конституциялык укук тартибин мындан ары бекемдөө үчүн тыгыз өз ара аракеттенүүнү жана белгиленген демилгелерди ишке ашырууну улантууга даяр экендиктерин билдиришти.

21-октябрь 2024-жылы Конституциялык соттун судьясы М.Р. Бобукеева Борбордук Азия үчүн БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссарынын башкармалыгынын (АУЖКБ) региондук бөлүмү тарабынан уюштурулган "негизги эркиндиктерге тиешелүү иштерде соттук экспертиза институтунун ролу" темасындагы тегерек столдун ишине катышты.

Ал өз сөзүндө сапаттуу жана көз карандысыз экспертизадан соттук чечимдердин адилеттүүлүгү гана эмес, жалпы эле жарандардын укуктук системага болгон ишеними көз каранды экенин баса белгиледи.

М.р. Бобукеева конституциялык сот Конституциянын сакталышына көзөмөл жүргүзүүчү жогорку орган катары инсандын укуктары менен эркиндиктеринин контекстинде мыйзамдарды талдоо жана чечмелөө процессине активдүү катышып жатканын белгиледи. Ал негиз болуучу эркиндиктерди, анын ичинде сөз эркиндигин, тынч чогулуштар эркиндигин жана басмырлоонун ар кандай формаларынан коргоо укуктук системанын ажырагыс элементи болууга тийиш экендигин баса белгиледи.

Тегерек стол мамлекеттик органдардын, жарандык коомдун, адвокаттардын, академиялык чөйрөнүн жана эл аралык уюмдардын өкүлдөрүн бириктирди, бул сот адилеттиги маселелери боюнча конструктивдүү диалог үчүн платформа түзүүгө мүмкүндүк берди. Ошондой эле катышуучулар ички иштер министрлигинин экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча жакында сунушталган мыйзам чыгаруу демилгелеринин алкагында соттук экспертизаларды колдонуу келечегин талкуулашты.

1-2-ноябрь 2024-жылы Жогорку Кеңеш менен Конституциялык соттун ортосунда "Кыргыз Республикасынын парламенти менен Конституциялык соттун өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу" темасында эки күндүк диалог аянтчасы болуп өттү.

Иш-чара укуктук мамлекетти чыңдоодо жана жарандардын конституциялык укуктарын коргоодо чечүүчү ролду ойногон эки негизги институттун өкүлдөрүн чогултту.

Ачылышта Конституциялык соттун төрагасы Э.ж. Осмонбаев, Конституциялык мыйзамдар, мамлекеттик түзүлүш, сот-укуктук маселелер жана Жогорку Кеңештин Регламенти боюнча комитеттин төрагасынын орун басары Карим Ханжеза, ошондой эле "Адилет "Укуктук Клиникасы" КФ жетекчиси Чолпон Жакупова сөз сүйлөштү.

Өз сөзүндө катышуучулар укук тартибин бекемдөө жана жарандардын укуктарын натыйжалуу коргоо үчүн парламент менен Конституциялык соттун ортосунда тыгыз кызматташуунун зарылдыгын баса белгилешти.

Диалог аянтчасынын негизги максаты көз карандысыздык, өз ара урматтоо жана конституцияны сактоо принциптерине негизделген Жогорку Кеңеш менен Конституциялык соттун ортосундагы өз ара аракеттенүү механизмдерин иштеп чыгуу болгон. Талкуунун негизги багыттарынын катарында-мыйзамдардын

конституциялуулугун контролдоо, Конституциялык соттун чечимдерин аткаруу, ошондой эле укуктук демилгелердин сапатын жогорулатуунун алкагында өз ара аракеттенүүнүн башка түрлөрү.

Аянтчанын ишинин жүрүшүндө катышуучулар укук тартиби жана жарандардын конституциялык укуктарын коргоо маселелери боюнча өз ара аракеттенүүнү, идея жана тажрыйба алмашууну жакшыртуу мүмкүнчүлүктөрүн талкуулашты.

Иш-чаранын жыйынтыгында Кыргызстандын укуктук системасын бекемдөөгө жана өлкөнүн бардык жарандарынын кызыкчылыгында анын натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган биргелешкен аракеттердин концепциясын иштеп чыгуу болду.

20-ноябрь 2024-жылы Конституциялык соттун имаратында Конституциялык соттун төрагасы Э.ж. Осмонбаев, Конституциялык соттун судьялары Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун жаңы дайындалган төрагасы М.А. Сатыев, анын орун басарлары Н. А. Мусаев, н. Ж. Бакирова, судья А. А. Давлетов, ошондой эле Жогорку соттун төрагасынын кеңешчиси р. м. Мырзалимов менен жолугушту.

Жолугушуунун жүрүшүндө тараптар эки жогорку сот органынын өз ара аракеттешүүсүнүн негизги маселелерин талкуулашты.

Төмөнкү багыттарга басым жасалды:

* сот системасын өркүндөтүү: судьялардын көз карандысыздыгын камсыз кылуу, сот өндүрүшүнүн ачык-айкындуулугун жогорулатуу, сот процесстерин оптималдаштыруу жана сот адилеттигине жетүүнү жакшыртуу үчүн санариптик технологияларды киргизүү;

* сот практикасынын биримдиги: укуктук позицияларды алмашуу жана татаал укуктук маселелерди чечүү боюнча мамилелерди макулдашуу механизмдерин түзүү;

* укуктук маданиятты жогорулатуу: сот тутумуна коомдук ишенимди жогорулатуу жана конституциялык баалуулуктарды кеңири жайылтуу үчүн биргелешкен билим берүү жана маалыматтык иш-чараларды өткөрүү.

Катышуучулар сот системасын бекемдөө, сот өндүрүшүн өркүндөтүү жана укук үстөмдүгүнүн принциптерин илгерилетүү үчүн күч-аракеттерди координациялоонун маанилүүлүгүн баса белгилешти.

Жетишилген макулдашуулар конституциялык сот менен Жогорку соттун ортосундагы мындан аркы конструктивдүү өз ара аракеттенүүгө негиз түзөт.

6-декабрь 2024-жылы "аял-судьялардын Кыргыз Ассоциациясынын" (КАЖС) жылдык конференциясы болуп өттү. Кыргыз Республикасынын бардык аймактарынан Сот адилеттигинин лидерлери актуалдуу маселелерди, анын ичинде гендердик зомбулук, укуктук жардам берүүдөгү боштуктар жана институционалдык реформаларды талкуулоо үчүн чогулушту.

"Укук булагы" долбоорунун колдоосу менен КАЖС тарабынан уюштурулган иш-чара "укуктук адилеттүүлүктү бекемдөө: акысыз укуктук жардамга жетүү, сот

тутумундагы аялдарды колдоо жана гендердик зомбулуктун алдын алуу" темасына арналды.

Конференцияда Конституциялык соттун төрагасынын орун басары К.А. Дуйшеев куттуктоо сөзү менен чыгып сүйлөдү ал сот адилеттигине бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуунун маанилүүлүгүн баса белгиледи: "Конституциялык сот укуктун үстөмдүгүн жана жарандардын конституциялык укуктарын коргоодо турган орган катары: сот адилеттигине бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу — бул жөн гана мезгилдин талабы эмес, демократиялык мамлекеттин фундаменталдуу принциби.

Сот тутумундагы аялдарды колдоого өзгөчө көңүл буруу керек. Алардын катышуусу сотторго болгон ишенимди гана арттырбастан, адам укуктары, гендердик теңчилик жана социалдык адилеттүүлүк менен байланышкан иштерди ар тараптуу кароого өбөлгө түзөт.

Гендердик зомбулуктун алдын алуу да маанилүү, анткени бул мамлекеттин, жарандык коомдун жана эл аралык коомчулуктун биргелешкен аракетин талап кылган юридикалык гана эмес, моралдык да көйгөй. Жабыр тарткандарды коргоо үчүн натыйжалуу механизмдерди түзүү, укуктук жана маданий тоскоолдуктарды четтетүү, ошондой эле калктын укуктук сабаттуулугун жогорулатуу — бул биздин биргелешкен көңүл буруубузду жана аракеттерибизди талап кылган милдеттер".

Конституциялык соттун судьясы жана КАЖС мүчөсү ч.а. Айдарбекова өз сөзүндө конференция гендердик зомбулукка каршы активдүү аракеттердин 16 күндүк кампаниясынын алкагында өтүп жатканын белгиледи. Ал Ассоциациянын калктын аярлуу катмарын коргоо жана сот адилеттигине бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу боюнча милдеттенмесин баса белгиледи.

Конференцияда төмөнкү негизги маселелер талкууланды:

- акысыз укуктук жардамдын жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү, анын ичинде алыскы региондорду камтуу үчүн санариптик инструменттерди колдонуу;
- аялдардын жана кыздардын, анын ичинде майыптыгы бар адамдардын сот адилеттигине жетүүсүн жакшыртуу;
- аял соттордун лидерлик позициясын бекемдөө;
- Укуктук сабаттуулукту жогорулатуу жана гендердик зомбулуктан жабыр тарткандарды коргоонун натыйжалуу механизмдерин түзүү.

Конференция конституциялык жана Жогорку Соттордун, Башкы прокуратуранын, Акыйкатчы институтунун, эл аралык уюмдардын жана жарандык коомдун өкүлдөрүн бириктирди. Кадырлуу коноктордун, анын ичинде Казакстандын Конституциялык Сотунун жана Жогорку сотунун, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы АКУ миссиясынын өкүлдөрүнүн катышуусу көтөрүлгөн маселелердин маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Уюштуруучулар конференциянын жыйынтыктары Кыргыз Республикасында Инклюзивдик, жеткиликтүү жана натыйжалуу укуктук системаны мындан ары өнүктүрүү үчүн негиз болот деген ишенимин билдиришти.

КООМЧУЛУК МЕНЕН БАЙЛАНЫШЫ

Конституциялык соттун судьяларынын мейман лекциялары

Конституция күнү алдында Конституциялык соттун судьялары юридикалык факультеттердин студенттерине өлкөнүн негизги мыйзам долбоорунун сырларына калындай түшүүгө уникалдуу мүмкүнчүлүк тартуулашты.

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университетинде Конституциялык соттун төрагасынын орун басары Дуйшеев К.А. студенттер менен жолугушуп, аларды укук дүйнөсүнө тартты. Анын акылман сөздөрү университеттин дубалдарында жаңырып, Конституциянын негизги принциптерин түшүнүү жана урматтоо маанилүүлүгүн баса белгиледи.

Кыргыз-Россия Славян университетинин Конституциялык укук кафедрасында жана Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин Казы Дикамбаев атындагы Дипломатия академиясында студенттер Конституциянын негизги принциптерин үйрөнүп, негизги мыйзамдын фундаменталдык принциптеринин жаңы мазмунуна терең киришти, аларды судьялар Кыдырбаев К.Дж. жана Шаршеналиев Ж.А. ачышты.

Лекциялар ошондой эле Ички иштер академиясынын курсантына жана «Ала-Тоо» Эл аралык университетинин студенттерине өткөрүлдү. Судья Айдарбекова Ч.А. «Конституция жана конституциялык көзөмөл» темасында терең жана маңыздуу лекция окуп, өзүнүн билимдери менен тажрыйбасын келечектеги адистер менен бөлүштү.

Бул жолугушуулар – жөнөкөй лекция эмес. Алар мыйзамдар дүйнөсүнө болгон өзгөчө саякат

сыяктуу болуп, ар бир кадам бизди Конституцияны түшүнүүгө, укуктарды жана милдеттерди урматтоого, ошондой эле укуктук маданиятты жана укук таанууну көтөрүүгө жакындатат.

14-Май 2024-жылы Конституциялык соттун төрагасы Э.ж. Осмонбаев ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Юридикалык институту тарабынан уюштурулган эл аралык студенттик конференцияга катышты.

Конференция Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун түзүлгөндүгүнүн 100 жылдыгына жана азыркы демократиялык коомдо сот бийлигинин ролун талдоого жана талкуулоого арналган.

Конституциялык Соттун башчысы өз сөзүндө укуктук системаны үзгүлтүксүз өнүктүрүүнүн, акыйкаттыкты жана жарандардын укуктарын коргоонун маанилүүлүгүн, ошондой эле конституциялык кепилдиктерди камсыз кылууда конституциялык соттун ролун баса белгиледи.

Конференцияга ар кандай ЖОЖдордун юридикалык факультетинин

студенттери да активдүү катышып, азыркы демократиялык коомдо сот бийлигинин ролу боюнча өз изилдөөлөрүн жана көз караштарын көрсөтүштү.

Конституционализм мектептери

Конституциялык соттун конституционализм мектептери салттуу түрдө юристтердин, адистердин ар кандай топтору үчүн өткөрүлөт жана конституционализм жөнүндө маалымдуулукту жогорулатуу жана конституциялык баалуулуктарды жайылтуу үчүн таанылган платформа болуп калды.

Алсак, 5-декабрь, 2024-жылы Бишкекте болочок юристтерди даярдоочу ЖОЖдордун окутуучулары үчүн конституциялык сот тарабынан уюштурулган "конституционализм мектеби" болуп өттү.

Иш-чаранын жүрүшүндө катышуучулар "коомду туруктуу өнүктүрүү үчүн конституционализмдин мааниси", "Мамлекеттик бийлик органдарынын тутумундагы конституциялык соттун орду жана ролу" сыяктуу темаларды талкуулашты, алар Конституциялык соттун төрагасы Э. ж. Осмонбаев тарабынан кеңири чагылдырылды.

Ошондой эле ааламдашуу шарттарында укуктун өнүгүү тенденциялары, конституциялык юстицияны жүзөгө ашыруунун өзгөчөлүктөрү, конституциялык маданиятты жогорулатуунун маанилүүлүгү жана мында билим берүү мекемелеринин ролу козголду. Бул тууралуу Конституциялык соттун судьясы Ч. А. Айдарбекова сөз сүйлөдү.

Конституциялык контролдоо органдары тарабынан колдонулуучу ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун баалоого карата мамилелер жөнүндө, Конституциялык соттун чечимдеринин күчү жана аларды аткаруунун тартиби жөнүндө суроолордун блогун Конституциялык соттун судьясы М.Р. Бобукеева сунуш кылды.

Бул мектеп 2024-жылдын ноябрында конституциялык сот тарабынан бекитилген конституциялык сот менен билим берүү уюмдарынын өз ара аракеттенүү планын аткаруу максатында өткөрүлдү.

Мындай мектептерди өткөрүүнүн максаты укуктук системаны өнүктүрүүнүн актуалдуу тенденцияларынын жана конституциялык принциптерди Заманбап түшүнүүнүн негизинде юристтерди даярдоо үчүн укук мугалимдеринин потенциалын жогорулатуу болуп саналат.

Ачык эшиктер күнү

Конституциялык Сот өлкөнүн жогорку окуу жайларынын студенттерин Конституция күнүнө карата ачык эшиктер күнүн өткөрүп, аларды укуктук илим дүйнөсүнө сүнгүп кирүүгө жана мамлекетибиздин негизги мыйзамы ойногон маанилүү роль менен таанышууга чакырды.

Студенттерге тарыхый имарат боюнча экскурсия өткөрүлдү, аларга Конституциялык соттун китепканасы көрсөтүлдү, анда аларга конституциялык укук, укуктук системанын өнүгүү тарыхы жана маанилүү соттук чечимдер боюнча адабияттардын бай жыйнагы менен

таанышууга уникалдуу мүмкүнчүлүк берилди.

Ар кандай бөлүмдөргө барып, алардын иши менен таанышуу студенттерге Конституциялык соттун Конституциялык жана мыйзамдуулукту камсыз кылуудагы милдеттеринин масштабын жана татаалдыгын тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берди.

Ошондой эле Конституциялык соттун

судьялары кесиптик тажрыйбасы, кызыктуу кейстери менен бөлүшүп, болочок юристтердин суроолоруна жооп беришти.

Конституциялык соттун судьясы Ч.А. Айдарбекованын лекциясына өзгөчө көңүл бөлүндү, ал өз сөзүндө Конституциялык соттун ишмердүүлүгү жана укуктук мамлекеттин туруктуулугу үчүн кабыл алынган чечимдердин маанилүүлүгү жөнүндө кеңири жана таанып билүүчүлүк менен айтып берди.

2024-жылдын 18-декабрында ошондой эле өлкөнүн жогорку окуу жайларынын юридикалык факультеттеринин студенттери үчүн ачык эшиктер күнү болуп өттү. Иш-чарага Кыргызстан Эл аралык университетинин (КЭУ) студенттери катышты. Ал келечектеги юристтерди даярдоого жана алардын теориялык билимдерин практикада бекемдөөгө багытталган Конституциялык соттун Жогорку окуу жайлар менен кызматташуусу боюнча иш-чаралар планынын бир бөлүгү болуп калды.

Иш-чара жаштардын укуктук маданиятын жогорулатуу жана Келечектеги адистерди өлкөнүн конституциялык көзөмөлүнүн жогорку органынын ишмердүүлүгү менен тааныштыруу максатында уюштурулган. Студенттер Конституциялык соттун китепканасында болушту, анда башчы соттун иши үчүн маанилүү негиз болуп саналган уникалдуу басылмаларды жана укуктук материалдарды сунуштады.

Конференц-залда түзүмдүк бөлүмдөрдүн жетекчилери өз бөлүмдөрүнүн ишинин негизги багыттары жөнүндө кеңири айтып беришти жана соттун макулдашылган уюштуруу ишинин маанилүүлүгүн баса белгилешти.

Студенттердин өзгөчө кызыгуусун соттук отурумдар залы жаратты, анда Конституциялык соттун судьясы Ч.А. Айдарбекова жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоодо конституциялык соттун ролу, анын мамлекеттик бийлик системасындагы орду жана Конституциянын үстөмдүгүн сактоонун маанилүүлүгү жөнүндө

айтып берди. Студенттер суроолорду активдүү берип, толук жоопторду алышты. Конституциялык Сот өлкөнүн билим берүү мекемелери менен байланышты чыңдоого жана болочок юристтердин кесиптик жактан өсүшүнө шарт түзүүгө берилгендигин тастыктайт. Мындай иш-чаралар келерки жылы кызматташтыктын узак мөөнөттүү планын ишке ашыруунун алкагында улантылат.

Студенттер арасында сынак

Конституциялык сот жыл сайын Конституция күнүн утурлай студенттер арасында Конституциянын маанисин баса белгилеп, анын принциптеринин контекстинде жаштардын чыгармачыл ой-пикирин билдирүүгө үндөгөн сынак өткөрүп келет.

Конкурстун алкагында мыйзамдардын негиздерин терең түшүнүүнү мыкты чагылдырган жана идеяларды очерктер жана видеороликтер аркылуу чагылдырган эмгектер белгиленди.

Конкурстун жыйынтыгы:

Биринчи орунду Каракол шаарындагы Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин 2-курсунун студенти Назик Батырбековна Аламанова жеңип алды.

Экинчи орун Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Академиясынын 3-курсунун курсанты Бектур Эркинович Эркиновго ыйгарылат.

Үчүнчү орунду Ала-Тоо эл аралык университетинин 1-курсунун студенти Айпери Муханбетовна Асекова ээлейт.

Конституциялык сот конкурстун бардык катышуучуларына жаштардын жарандык активдүүлүгүн өбөлгөлөөгө жана укуктук мамлекеттин негиздерин коргоого кошкон салымы үчүн чын жүрөктөн ыраазычылык билдирет. Бул демилге өлкөбүздүн келечегин калыптандырууга мындан ары да катышуу үчүн күчтүү түрткү болот деп ишенебиз.

ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК

Конституциялык соттун судьялары жана аппарат кызматкерлери катышкан эл аралык иш-чаралар

Конституциялык сот чет өлкөлөрдүн конституциялык контролдоо органдары жана эл аралык уюмдар менен эки тараптуу жана көп тараптуу кызматташтыкты чыңдоого өзгөчө маани берет. Конституциялык сот адилеттигинин дүйнөлүк системасына интеграциялоо соттун стратегиялык максаты болуп саналат, ал Европа, КМШ жана Азия-Тынч океан аймагындагы өнөктөштөр менен активдүү өз ара аракеттенүү аркылуу ишке ашырылат.

Өткөн жылдын эл аралык кызматташуудагы маанилүү окуяларынын бири болуп, Евразия экономикалык биримдигинин (ЕАЭБ) алкагында интеграцияга тиешелүү маселелерди талкуулоо жана тыгыз өз ара иштешүүнү орнотуу үчүн Кыргызстанга биринчи жолу келген, төраганын милдетин аткаруучу А.А. Дронов башында турган Евразия Экономикалык Сотунун судьяларынын делегациясынын сапары болду. Делегациянын курамында ошондой эле Төраганын орун басарынын милдетин аткаруучу А. М. Ажибраимов, судьялар А. А. Забара, М. Т. Кайыпов, а. б. Итунян А. Г. Кишкембаев катышышты.

Төраганын милдетин аткаруучу А.А. Дроновдун айтымында, Кыргызстан ЕАЭБдин өкүлдөрү интеграция маселелери боюнча жемиштүү кызматташтыкты жана диалогду орнотуу үчүн ушундай курамда келген биринчи өлкө болуп калды. Бул

расмий сапар ЕАЭБге мүчө өлкөлөрдүн ортосунда өз ара түшүнүшүүнү жана кызматташтыкты тереңдетүү багытында маанилүү кадам болду.

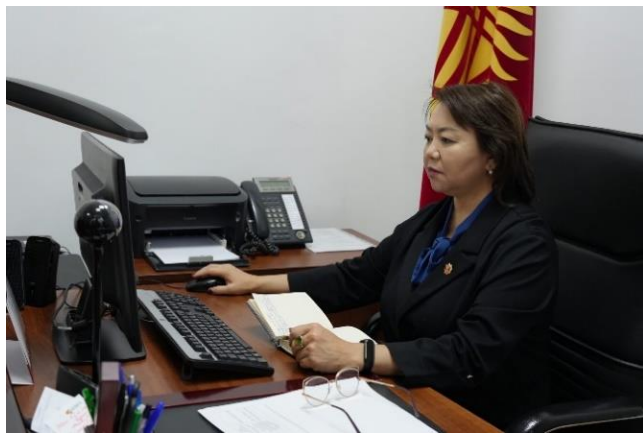
Конституциялык соттун төрагасы Э.Ж. Осмонбаев өз компетенциясынын алкагында Евразия экономикалык соту менен диалог жана кызматташтык орнотууга даярдыгын билдирди. Ал белгилегендей, конституциялык сот жарандардын укуктарын жакшыртуу жана коргоо максатында өз ара аракеттенүүгө ачык.

Эки тарап тең евразия экономикалык соту менен Конституциялык соттун ортосундагы кызматташтыкты тереңдетүү аймактагы укуктук мейкиндикти жана интеграцияны бекемдөөгө, ошондой эле жарандардын кызыкчылыктарын коргоого жана укуктук мамлекетти өнүктүрүүгө өбөлгө түзөөрүнө ишеним билдиришти. Жолугушуу ЕАЭБ алкагында кызматташтыкты жана өз ара түшүнүшүүнү жакшыртууга багытталган жумушчу жана конкреттүү маселелерди талкуулоо менен аяктады.

Конституциялык соттун судьялары жана аппарат кызматкерлери катышкан эл аралык иш-чаралар

Конституциялык сот конституциялык сот адилеттиги жаатында алдыңкы эл аралык жана аймактык бирикмелер менен активдүү кызматташат. Бул кызматташтыктын алкагында 2024-жылы Конституциялык соттун судьялары жана аппарат кызматкерлери тажрыйба алмашууга, кесиптик байланыштарды чыңдоого жана конституциялык сот адилеттиги чөйрөсүндөгү актуалдуу маселелерди талкуулоого багытталган бир катар маанилүү иш-чараларга катышышты.

2024-жылдын 10-январында Конституциялык соттун судьясы Ч.А Айдарбекова Индонезиянын Конституциялык соту тарабынан уюштурулган эл

аралык онлайн-конференцияга катышты. Иш-чарага 162 түрдүү өлкөдөн 16 катышуучу катышты.

Катышуучулар Конституциялык Сот адилеттигинин актуалдуу маселелери боюнча өз көз караштарын билдирип, бул жаатта эл аралык кызматташтыктын маанилүүлүгүн баса белгилеп, өз

пикирлерин жигердүү бөлүшүштү.

Конференция өлкөлөр ортосунда конституциялык сот адилеттиги жаатында диалогдун жана тажрыйба алмашуунун зарылдыгын баса белгилеп, укуктук туруктуулукту камсыз кылуу жана конституциялык принциптерди коргоо үчүн эл аралык деңгээлде кызматташууга чакырды.

2024-жылдын 14-15-мартында судья Айдарбекова Ч.А. Астана шаарында (Казакстан Республикасы) өткөн «аял-судьялар: кесиптик тажрыйба алмашуу жана эл аралык кызматташтык» темасындагы эл аралык тренингге катышты. Иш-чаранын уюштуруучулары Астанадагы ЕККУ программалар кеңсесинин техникалык колдоосу менен Конституциялык сот жана Казакстан Республикасынын Жогорку соту болду.

Тренингдин алкагында укук үстөмдүгүн бекемдөөгө, аялдар, балдар жана калктын башка аярлуу катмары үчүн сот адилеттигине жетүүнү жакшыртууга байланышкан актуалдуу маселелер талкууланды.

Иш-чарага Борбордук Азия, Европа жана Австралия өлкөлөрүнүн судьялары, эл аралык уюмдардын өкүлдөрү, ошондой эле алдыңкы чет өлкөлүк эксперттер жана окумуштуулар катышышты.

Конституциялык соттун төрагасы Э.Ж. Осконбаев жана Конституциялык соттун судьясы М. Р. Бобукеева Беларусь Республикасынын Конституциялык сотунун Төрагасы П.П. Миклашевичтин чакыруусу боюнча Беларусь Республикасынын Конституциялык сотунун түзүлгөндүгүнүн 30 жылдыгына арналган "Конституциянын үстөмдүгү: конституциялык өзгөртүүлөр жана конституциялык көзөмөлдүн Заманбап өнүгүшү" темасындагы эл аралык

конференцияга катышышты. Конференция 4-5-апрель 2024-жылы Минск шаарында өтүп, КМШ өлкөлөрүнүн конституциялык сотторунун жетекчилерин чогултту.

Э.Ж. Осмонбаев өзүнүн куттуктоо сөзүндө кесиптештерин мааракеси менен куттуктап, Конституциянын туруктуулугунун жана туруктуулугунун мамлекеттин социалдык, саясий жана экономикалык туруктуулугунун негизги элементи катары маанилүүлүгүн баса белгилеп, Конституциянын туруктуу эместиги аны мамлекеттин саясий, укуктук жана коомдук турмушунун ченемдеринин негизги системасы катары узак мөөнөттүү пайдаланууну болжой тургандыгын баса белгиледи.

Конференцияга Азербайжан Республикасынын, Армения Республикасынын, Казакстан Республикасынын, Россия Федерациясынын жана Өзбекстан Республикасынын конституциялык контролдоо органдарынын делегациялары катышышты.

10-Май 2024-жылы Алма-Ата шаарында (Казакстан) "сот адилеттигин ишке ашыруунун конституциялык принциптерин" талкуулоого арналган эл аралык илимий-практикалык конференция болуп өттү. Иш-чара Аль-Фараби атындагы Казак улуттук университетинин колдоосу астында уюштурулду.

Конституциялык соттун төрагасы

Э.Ж. Осмонбаев Конституциялык соттун позициясын көрсөтүү менен жана сот адилеттигин жүзөгө ашырууда Конституциянын үстөмдүгүн камсыз кылууда Кыргызстандын тажрыйбасы менен бөлүшүп, конференциянын ишине онлайн режиминде катышты.

Ал өз сөзүндө конституционализм, коомду конституциялаштыруу маселелери укуктук мамлекетти жана адилеттүү коомду курууда бир гана өлкөнүн ичинде эмес, эл аралык аренада чынчыл жана алдын ала айтыла турган мамилелерди калыптандыруунун негизинде негизги ролду ойной тургандыгын белгиледи.

Конференция ар кайсы өлкөлөрдүн алдыңкы эксперттерин жана практиктерин чогултту жана конституциялык сот адилеттиги жана конституциялык принциптерди коргоо маселелери боюнча эл аралык диалогду өнүктүрүүгө өбөлгө түздү.

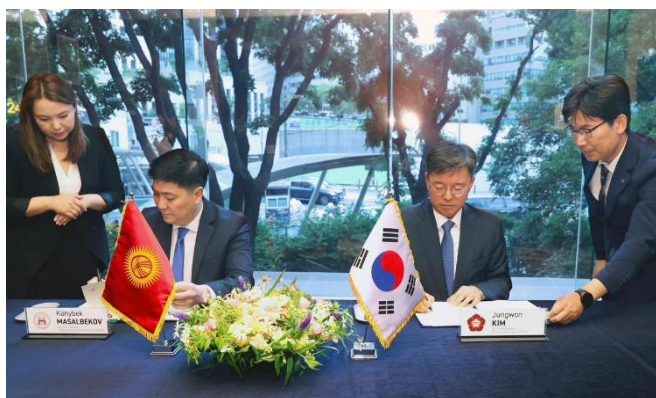

27-жылдын 2024-майында Корея Республикасынын Конституциялык сотунун аппараты жана Конституциялык сотунун катчылыгы маалыматтык технологиялар чөйрөсүндө кызматташтыкты орнотууга жана өнүктүрүүгө багытталган өз ара түшүнүшүү жөнүндө Меморандум түзүштү.

Меморандумдун

максаты-эки

Конституциялык соттун ички мыйзамдарына жана жоболоруна ылайык кызматташуу жана өз ара аракеттенүү үчүн негиз түзүү. Эки тарап тажрыйба алмашуу жана сот ишине маалыматтык технологияларды киргизүү иштерди кароонун кыйла натыйжалуу жана ачык-айкын жол-жоболоруна өбөлгө болот деген ишенимин билдирет.

Конференция была посвящена актуальной теме «Конституционные права и доступ к окружающей среде» и объединила ведущих экспертов, а также представителей юридического сообщества для обсуждения важных аспектов взаимодействия права и экологии.

2024-жылдын 11-июнунда Казакстан Республикасынын Астана шаарында "Борбордук Азияда укуктун үстөмдүгү (2020-2024-жылдар)" программасынын аякташына арналган жыйынтыктоочу аймактык Конференция болуп өттү. Бул конференциянын максаты- Программанын акыркы жыйынтыктарын жана жыйынтыктарын сунуштоо, ошондой эле аймактагы келечектеги кызматташтыкты талкуулоо.

Иш-чарага Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстандан катышуучулар чогулуп, адам укуктарын бекемдөө, мыйзам үстөмдүгү жана демократия жаатындагы кызматташтыктын келечегин талкуулашты.

Конституциялык соттун судьясы К.ж. Кыдырбаев бул иш-чарага катышып, өз сөзүндө адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн мамлекеттер аралык диалогдун жана өз ара түшүнүшүүнүн маанилүүлүгүн баса белгиледи.

Конституциялык соттун судьясы Ч.А. Айдарбекова 2024-жылдын 25-июнунан 26-июнуна чейин Дүйнөлүк банктын Вашингтондогу штаб-квартирасында өткөн "Сот адилеттиги жана укук үстөмдүгү: Инклюзивдик жана туруктуу өнүгүүнү чыңдоо" эл аралык конференциясына катышты.

Форум дүйнөлүк банктын мамлекеттик башкаруу боюнча глобалдык практика тарабынан уюштурулган жана ага 200дөн ашык катышуучулар, анын ичинде мамлекеттик жана сот органдарынын лидерлери жана адистери, жеке сектордун, илимий чөйрөнүн, жарандык коомдун,

фонддордун жана эл аралык уюмдардын өкүлдөрү катышты.

Иш-чаранын негизги максаты туруктуу өнүктүрүүнүн жана сот адилеттигин реформалоонун негизги элементтери катары сот адилеттигинин жана укук үстөмдүгүнүн ролун бекемдөө үчүн ар кандай кызыкдар тараптардын ортосунда диалогду жана кызматташтыкты өнүктүрүү болуп калды.

Конституциялык соттун төрагасынын орун басары К.А. Дуйшеев жана Конституциялык соттун судьясы Л.Ч. Жолдошева Россиянын Санкт-Петербург шаарында Петербург Эл аралык юридикалык форумун өткөрүүнүн биринчи күнүндө болуп өткөн «укуктарды коргоо жана конституциялык көзөмөл» эл аралык конференциясына катышышты.

Россия Федерациясынын Конституциялык соту тарабынан уюштурулган Конференция 2024-жылдын 26-июнунан 28-июнуна чейин жыл сайын өтүүчү Петербург эл аралык юридикалык форумунун бир бөлүгү болуп саналат. Иш-чара укуктарды коргоонун жана конституциялык контролдоонун актуалдуу маселелерин талкуулоо үчүн сот органдарынын, укук коргоо уюмдарынын, академиялык коомчулуктун жана эл аралык уюмдардын өкүлдөрүн чогултту.

Конференциянын программасы укуктарды коргоонун жана конституциялык контролдоонун ар кандай аспектилерине арналган эки сессияны камтыды. Ар бир сессия негизги баяндамачылардын сүйлөгөн сөздөрүнөн жана андан кийинки талкуудан турду, ага бардык каалоочулар катыша алышат. Конституциялык көзөмөлдүн натыйжалуулугуна, адам укуктарын жана жарандык эркиндиктерди коргоого, ошондой эле азыркы коомдогу сот органдарынын ролуна байланышкан темалар талкууланды.

2024-жылдын 5-сентябрында Конституциялык соттун аппарат жетекчиси К.Т. Масалбеков ВКС форматында өткөн Азия конституциялык сотторунун жана шайкеш институттарынын Ассоциациясынын (АКС) башкы катчыларынын отурумуна катышты. Отурумдун жүрүшүндө АКСнын боло турган конгресске даярдыкка тиешелүү маанилүү маселелер каралды.

Отурумдун негизги темаларынын бири АКС менен конституциялык контролдоо органдарынын Евразия Ассоциациясынын (ЕАКК), ошондой эле Африканын конституциялык

юрисдикцияларынын конференциясынын ортосундагы кызматташтыкты талкуулоо болду. Катышуучулар тажрыйба алмашуу, укуктук механизмдерди өркүндөтүү жана жарандардын конституциялык укуктарын коргоо үчүн уюмдар ортосунда өз ара аракеттенүүнү бекемдөөнүн маанилүүлүгүн баса белгилешти.

Акса конгрессине даярдык көрүүнүн алкагында иш-чараны уюштуруу боюнча мындан аркы кадамдар, анын ичинде күн тартибин макулдашуу пландаштырылды.

Курамында төрага Э.Ж. Осмонбаев жана судья М. Ш. Касымалиев кирген Конституциялык соттун делегациясы 2024-жылдын 18-сентябрынан 19-сентябрына чейин Таиланд королдугунда өткөн Азия конституциялык сотторунун жана эквиваленттик институттарынын (акс) Ассоциациясынын 6-Конгрессине жана мүчөлөрүнүн жыйынына катышты.

Иш-чаранын башкы темасы «туруктуу коом үчүн конституциялык сот адилеттигин бекемдөөдөгү Конституциялык соттор жана ага тете институттар» болду.

Конгресстин жүрүшүндө Конституциялык соттун төрагасы Э.Ж. Осмонбаев баяндама жасап, анда глобалдык чакырыктар шартында конституциялык соттордун ролун кеңири карап чыкты. Конституциялык контролдоо органдары Конституциянын

үстөмдүгүн камсыз кылууда, жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоодо, ошондой эле мамлекеттик түзүлүштүн туруктуулугун жана туруктуулугун сактоодо негизги ролду ойной тургандыгы баса белгиленди.

Иш-чаранын соңунда эл аралык кызматташтыкты чыңдоого жана акса мүчө-өлкөлөрүнүн арасында Конституциялык сот адилеттигин

илгерилетүүгө багытталган Бангкок декларациясына кол коюлду.

Конституциялык соттун аппаратынын кызматкерлери 2024-жылдын 30-сентябрынан 3-октябрына чейин Түркиянын Анкара шаарындагы Азия конституциялык сотторунун жана шайкеш институттарынын Ассоциациясынын кадрдык ресурстарды окутуу жана өнүктүрүү борборунун 12-Жайкы мектебине катышышты.

Мектептин темасы жогорку сот органдарында маалыматтык технологияларды жана жасалма интеллектти колдонуу болду – бул сот тутумуна заманбап технологияларды киргизүү жана алардын натыйжалуулугун жогорулатуу.

Конституциялык соттун өкүлдөрү кесиптештери менен сот чөйрөсүндө инновациялык технологияларды колдонуунун келечегин талкуулашты. Программа тажрыйба алмашууга жана сот процесстерин автоматташтыруу жана санариптештирүү жаатындагы алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүүгө багытталган лекцияларды, тегерек столдорду жана практикалык сабактарды камтыды.

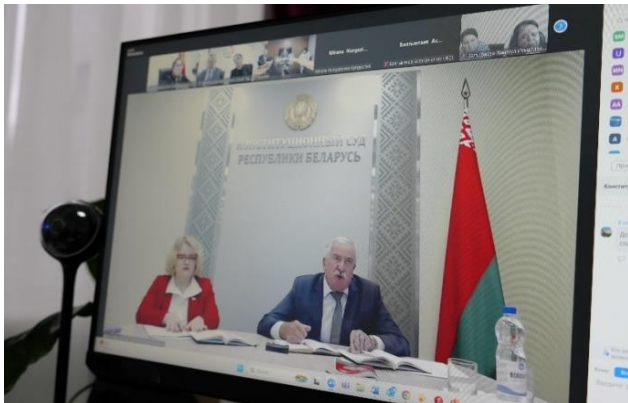
Конституциялык соттун судьясы М. Р. Бобукеева 2024-жылдын 11-октябрында «жарандардын конституциялык контролдоо органдарына кайрылуулары: жол берүү критерийлери» деген темада эл аралык онлайн-семинарга катышты.

Иш — чарага Конституциялык соттордун-Конституциялык контролдоо органдарынын Евразиялык ассоциациясынын мүчөлөрүнүн өкүлдөрү, ошондой эле НАРХОЗ университетинин окутуучулары жана студенттери катышышты. Семинардын жүрүшүндө Конституциялык даттануу механизми аркылуу жарандардын укуктарын коргоонун негизги маселелери талкууланды.

Семинарды Казакстандын Конституциялык соту НАРХОЗ университети менен биргеликте уюштурган.

Экинчи сессияда Конституциялык соттун судьясы М.Р. Бобукеева "абстракттуу конституциялык көзөмөл. Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун практикасы"

Конституциялык соттун судьясы л.ч. Жолдошева 2024-жылдын 17-октябрынан 19-октябрына чейин Сан-Диегодо, Калифорния штатында, АКШда өткөн аял-судьялардын Улуттук ассоциациясы (ооп) тарабынан уюштурулган "Сот адилеттигинин өткөнүн, азыркысын жана келечегин бириктирүү" темасында жыл сайын өтүүчү эл аралык конференцияга катышты.

Иш-чара ар кайсы өлкөлөрдөн келген 500дөн ашык судьяларды жана укук коргоочуларды бириктирип, судьялардын кесиптик квалификациясын жогорулатууга жана кыйла адилеттүү жана инклюзивдүү сот системасын түзүүгө көмөктөшүүчү

стратегияларды иштеп чыгууга багытталган билим берүү программаларын талкуулоо үчүн уникалдуу аянтчаны түздү.

Аталган конференциянын алкагында катышуучулар сот адилеттигине жетүү, жасалма интеллект, үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү, иммиграция, адамдарды сатуу жана калктын аярлуу топторун коргоону күчөтүү, ошондой эле адилеттүү сот чечимдерин кабыл алуу жана тең укуктуу сот системасын түзүү сыяктуу глобалдык маселелерди талкуулашты. Күн тартиби боюнча конференциянын

темасынын актуалдуулугуна байланыштуу, өткөндүн топтолгон тажрыйбасын жана заманбап инновацияларды эске алуу менен сот системасын өнүктүрүүнүн заманбап чакырыктарына жана жолдоруна талдоо жүргүзүлдү.

2024-жылдын 13-ноябрынан 22-ноябрына чейин Конституциялык соттун аппаратынын кызматкерлери Сеул шаарында (Корея Республикасы) "санариптик башкаруу жана жасалма интеллект" темасында окуу курсунан өтүштү.

Иш-чара Корея Республикасынын Илим жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялар министрлиги жана Корея Республикасынын Конституциялык соту менен биргеликте маалыматтык-коммуникациялык технологияларды илгерилетүү боюнча Улуттук агенттиктин (ТКК) колдоосу менен уюштурулган.

Курска 11 өлкөнүн өкүлдөрү катышты. Катышуучулар электрондук сот адилеттиги чөйрөсүндөгү алдыңкы технологиялар менен таанышышты.

Программа Корея Республикасынын Конституциялык сотуна визитти камтыды, анда делегация электрондук сот өндүрүшүнүн уникалдуу системасын, сот залдарынын жабдылышын жана башка технологиялык чечимдерди изилдеп чыкты.

Конституциялык соттун төрагасынын орун басары К.А. Дүйшеев жана Конституциялык соттун судьясы Л. Ч. Жолдошева 20-жылдын 24-ноябрынан 2024-ноябрына чейин Индиянын Лакхнау шаарында Монтессори шаардык мектеби (обод) тарабынан уюштурулган дүйнөнүн башкы судьяларынын 25-эл аралык конференциясына катышышты.

Дүйнө жүзүндөгү жогорку сот органдарынын өкүлдөрүн чогулткан конференциянын темасы "келечек үчүн башкаруу" болду. Адамзат үчүн, айрыкча балдар үчүн коопсуз жана коопсуз келечекти түзүүгө басым жасалды.

Конституциялык соттун өкүлдөрү конференциянын ишине активдүү катышышты. К.А. Дүйшеев "илим, технологиялар жана инновациялар жана санариптик кызматташтык" сессиясында сөз сүйлөп, анда сот адилеттиги тутумуна заманбап технологияларды киргизүүнүн маанилүүлүгүнө көңүл бурду жана туруктуу өнүгүүнүн максаттарына жетүүдө санариптик кызматташтыктын потенциалын баса белгиледи.

Жолдошева Л.Ч. "Жаштар жана келечек муундар" параллель сессиясында сөз сүйлөп, анда жаштардын келечекти калыптандыруудагы ролун жана укуктук мамлекеттин принциптерине негизделген демократиялык коомду мындан ары курууга жардам бере турган негизги баалуулуктарды кийинки муундарга сиңирүүнүн маанилүүлүгүн баса белгиледи.

АКЫРКЫ СӨЗ

Конституциялык соттун сунушталган жылдык баяндамасы отчеттук мезгилдеги конституциялык контролдоо органынын ишинин маанилүү аспекттерин камтыйт, анда Конституциянын үстөмдүгүн, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылууда конституциялык соттун умтулуусун көрсөткөн маалыматтар кеңири жана ачык берилген.

2024-жылдын негизги жетишкендиктери:

- конституциялык-укуктук маанилүү маселелерди чечүүгө өбөлгө түзгөн иштерди ыкчам жана сапаттуу кароо;
- Конституциялык соттун бардык актыларын расмий сайтта маалыматтарды дайыма жаңыртып туруу жана жарыялоо аркылуу иштин ачык-айкындуулугун бекемдөө;
- укук колдонуу практикасынын сапатын жогорулатуу үчүн улуттук жана эл аралык өнөктөштөр менен активдүү өз ара аракеттенүү;
- калк арасында конституциялык укук маселелери боюнча билим берүү жана түшүндүрүү иштерин күчөтүү.

Ошону менен бирге Конституциялык соттун Жылдык баяндамасында соттук чечимдерди аткаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу жана мамлекеттик бийликтин башка органдары менен өз ара аракеттенүүнү жакшыртуу зарылдыгы сыяктуу актуалдуу чакырыктар белгиленген.

Жалпысынан, отчеттук жылдагы Конституциялык соттун иши Кыргыз Республикасынын укуктук тутумунун бекемделишине өбөлгө түздү, ал эми анын иши демократиялык баалуулуктарды жана адам укуктарын коргоонун маанилүү гаранты болуп кала берүүдө.